JÖNTÜRKLERDEN İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİNE

Hazırlayan :
Av. YUSUF ZİYA İNAN

BAYRAMÂŞIK YAYINEVİ

Fındıklıyan Han Kat 2, No: 28 Saka Çeşme Sok. Çiçekpazarı
Eminönü - İstanbul
Tel.: 40 25 96 — 22 94 17
1978

BAYRAMÂŞIK YAYINEVİ

Tarih serisi no. 9
Genel yayın no. 11

Dizgi - tertip : Süslü Matbaacılık Koll. Şti.
Baskı : Er-Tu Matbaası
Cilt : Kardeşler Mücellithanesi

SUNUŞ

«Jöntürklerden İttihat ve Terâkki Cemiyetine» isimli bu yapıtla yayın hayatına girerken önemli bir boşluğu doldurduğumuza inanıyoruz. Çünkü yakın tarihimize ait olaylar, günümüze dek, hiç bir zaman tarafsız ve objektif yargılarla yargılanmamış; daima tek yönlü ve tek bakışlı bir anlatım yeğ görülmüştür. Bu yüzden yakın tarihimiz hakkında çok sathi ve sadece methü senalarla dolu eserler okumaya mecbur kalmışız ve bu nedenle gençlerimiz yakın tarihe yabancı ve inançsızdırlar. Nitekim günümüz olayları bu düşüncede ne kadar haklı olduğumuzu yanıtlar.

Biz gerçek bir anlatıma özlem duyduk. Olaylara tarafsız bakan bir tarihçi ararken bunun sosyal ve kültür yönünden çok dolu olmasına özen gösterdik. Velüd ve çok sade bir üslûbu olan sayın Yusuf Ziya İnan'a başvurumuzun tek sebebi onun tarafsız ve gerçek bir ilmî objektifliğe sahip kişiliği olmuştur.

Size sunduğumuz bu eser Türk tarihinde derin izler bırakan Jöntürk hareketinin ne olduğunu, nasıl başladığını, hangi ihtiyaca cevap verdiğini, hangi kaynaklardan kaynaklandığını, başlangıç ve son'u arasındaki tarihi çelişkiyi göstermeye dikkat etmiş ve Türk tarihinin kaderindeki bu garip olayın mahiyeti üzerinde bizleri düşündürürken insanların çok iyi niyetlerine rağmen bazan topluma ağır zarar ver-

diklerini ve kötülük edebileceklerini de gözönüne sermiştir.

Jöntürkler, yazarımızın deyimi ile söylemek gerekirse çok iyi, çok namuslu, çok vatanperver, çok heyecanlı insanlar olmalarına ve her an Devletin bütünlüğünü düşünmüş bulunmalarına rağmen, bu niyetle başlayan eylemleri neticede ülkeye sadece zarar getirmiş; Devleti kurtaralım parolasiyle yapılan çıkışları, Devleti süratle yıkmıştır.

İslâhat hareketleri inkiraz'a dönüşmüş; kurtuluş çırpınışları da yıkılış'ı sağlamıştır ki insanlık tarihinde böyle bir ikinci olay gösterilemez.

Değerli yazar ve araştırmacı sayın Yusuf Ziya İnan'ın (Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine) isimli bu eserini Türk kütüphanesine kazandırırken millî bir hizmette bulunduğumuza inanıyoruz.

10.4.1978
Bayramâşık Yayınevi
İstanbul

ÖNSÖZ

Mukaddes yayınevi, şahsıma müracaat edip Jöntürkler için bir kitap yazmamı isteyince, önemsemedim, ancak kitabı yazabileceğimi söyledim. Fakat kitabı yazmaya başlayınca ne büyük bir sorumluluk yüklendiğimi anladım ve inanın ki çok şaşırdım. Bana kolay gibi görünen bu konu meğerse o derece karışık, çelişik ve anlaşılmazdı ki günlerce düşünmek, aramak zorunda kalıyor ve araştırmalarıma devam ederken, yakın Türk tarihine ne kadar yabancı olduğumuzu, çok defa da yanlış bilgilerle şartlandığımızı farkediyordum.

Jöntürk hareketi Osmanlı tarihinin önemli bir sosyal ve siyasi hareketidir ki sanırım beşer tarihinde bundan daha orijinal, daha tipik bir olay gösterilemez. Çünkü jöntürk hareketi bir milletin kaderini temelden değiştiren bir akım olarak kalmıyor, kuruluş ve başlangıç noktası ile sonuçları farklı neticeler doğurarak hem bir felaket, hem de yakın geleceğe ışık tutan bir (ide) hüviyetine bürünürken olayı izleyenlerde şaşkınlık nedeni oluyor.

Jöntürkler bize büyük vatanperverler olarak takdim edilmişti. Bir Mithat paşa gönüllerimizde yaşıyordu amma aynı paşanın ayyıldızlı bayrağıma haç koydurduğunu öğrenmek için bu kitabı yazmam ge-

rekiyormuş. Bir Ali Suavi'yi düşünün ki hem Türkçülüğün banisidir, hem İslamcı geçinir, hem de İslamın aleyhindedir; hem demokrasi ve hürriyet havarisidir, hem de hilafet taraftarı. Dünya tarihinde ihtilal yapmış böyle çelişkilerle dolu bir ikinci ihtilalci var mıdır, bilemem amma bu ve bunun gibilerin Türk ulusuna o devirde bir şey veremedikleri, bütün iyiniyetlerine rağmen devletlerine ihanet ettikleri bir vakıadır.

Her fikir ve eylem yerinde ve şartları müsaitse doğrudur. Bir şeyin geçerliliği zamanıyle ve ihtiyaç mefhumu ile mukayyeddir. Jöntürklerin devlet islahatı ve inkılâp için hazır olmadıkları, kültür, muhit ve şahsiyetleri itibarıyle inkılâp yapacak nitelikte bulunmadıkları o kadar açıktır ki, bu insanlara devirleri içinde sadece acımak gerekir. Nitekim Osmanlı sultanları da bu samimi, heyecanlı, atak ve bir şeyler yapmak isteyen gençlere aynı gözle bakmış, onların hareketlerinden çok zarar görmelerine rağmen hepsine devlet kaynaklarını açık tutmuş ve ucuz kahramanlıklarını devam ettirmelerini adeta hazırlamıştır. Ortaya attıkları fikirler kendi fikirleri değildir, düşündükleri reform hareketleri kendi buluşları ya da tecrübelerinin eseri olmamıştır. Hareketlerinde his daima aklın önünde gitmiş, şahsi çıkar ve ihtiyaçlar tatmin olunduğunda idealizm unutulmuştur. Savundukları fikirler kopuk bir defterin yapraklarını andırıyor ve bu düşüncelerdeki çelişki bir inkılâba imkan vermekten çok uzak. Ancak bir takım yeni mefhumları işlemeleri, onların Türkiye'de yayılmasını hazırlamış, Türk halkının ulus anlayışı böylece istikbal için şekillenme imkanını bulmuştur ki Jöntürklerin tek hizmeti budur.

İttihad ve terakki fırkası, Abdülhamide karşı beliren bir muhalefetin umuma mal edilen baskı gurubu olarak ortaya çıkmıştır. Onlar da fazla bir şey verememiş, jöntürk düşüncesini biraz daha karıştırmış; bir ideoloji kuramamakla beraber ordu ile siyaseti, parti ile devleti birbirine karıştırmış, iç ve dış siyasetlerinde gösterdikleri basiretsizlik sebebiyle bir İmparatorluğu birkaç sene içinde yıkarak bütün iyiniyetlerine rağmen tarih önünde ihanet etmiş kişiler durumuna düşmekten kurtulamamışlardır. Bütün iyiniyetlerine, ahlak ve fazilet sahibi olmalarına rağmen maalesef bunların verebildiği tek şey ihanettir. Öyle ki asırlar bu ağırlığı telafi ve tedavi edemez. Amma bütün bunlara bakarak insanın alınyazısından kaçamıyacağını, milletlerin ve devletlerin de insan gibi kaderinin çizgisinde yürüdüğünü anlamak için Jöntürkleri, İttihad ve terakki cemiyeti mensuplarını tanımak, onların talihsiz yaşamlarını öğrenmek gerek. Bu kişilerin herbiri fevkalade birer insandır, fakat ülkeye verebilecekleri hiç bir şey yoktur. Her biri fert olarak değerlidir, ancak bir arada yaptıkları sadece kötülüktür. Onları tanıdıkça Devlet adamı ile şahsi meziyetlerin birbirine zıt olduğunu, insanların iyi niyetli olmasının millete hizmet için yetmediğini anlıyoruz. Ve öğreniyoruz ki: Hiç bir fikir; şartları yoksa, ne kadar mükemmel olursa olsun, fayda sağlamaz. Hiç bir düşünce, ne kadar mükemmel işlenirse işlensin, topluma ters düşüyorsa hayırlı olmaz. Her şey kendi şart ve ihtiyacında mükemmeldir, her şey kendi varlık sırrını kendi ortamında bulur. Mesela: Osmanlı imparatorluğunda Türkçülük akımı, hürriyet ve meşrutiyet istemi yanlıştır. Çünkü Osmanlı devleti çeşitli etnik guruplardan, başka başka topluluklardan, ayrı inanç

ve dinlere bağlı insanlardan oluşmaktadır. Bunlar bir fikir ve ideoloji etrafında birleştirilmeden milliyetçi akımların öncüsü olmak ancak devleti parçalar, ihya etmezdi. Keza böyle bir devlet düzeninde islahat hareketi diye Meçlisi mebusanı toplayıp yetkileri bu meclise devretmek de devlet otoritesini sarsmaktan başka anlama gelemezdi. Onun içindir ki jöntürkler hazırlıksız başladıkları bu atılımda, hem başarısız olmuşlar, hem de devletin inkirazını hızlandırmışlardır. Bu fikirler öyle bir devlet için ne kadar tehlikeli ise, tek millet halinde yaşayan ve Anadolu'da birlik kuran bugünkü devletimizde milliyetçilik ve hürriyet fikirlerini red etmek de aynı şekilde tehlikeli ve zararlıdır. Osmanlılarda İslamcılık akımını red ne kadar zarar vermişse bugün devlet politikasına dini karıştırmak da o derece zararlı ve tehlikelidir.

Önümüzde bu kadar değerli bir tarihi tecrübe vardır. Jöntürk hareketini ve İttihatçıları iyi tanımalıyız ve onların davranışlarından ibret almalıyız. Dini siyasete sokmanın ne demek olduğunu, aşırı akımların bir devlete neye mal olduğunu, ordu ve sivil ilişkilerinde siyasi oyunlardan kaçınmak gerektiğini, bir şeyi iyi bilmeden, anlamadan, hedef ve gayesi belli olmadan yapılan hareketlerin hiç bir yarar sağlamadığını, yabancı ideolojilerin veya doktrinlerin -değerleri ne olursa olsun- hayır getirmediğini anlamak için gençlerimizin uzun uzun kitaplar okumalarına gerek yok. Önümüzde yakın tarih duruyor, jöntürkleri, ittihad ve terakki üyelerini tanımak, onları bilmek kâfidir. Bunları okuyunca da Türkiye cumhuriyetinin kuruluşunda ittihad ve terakki yararına neden yüz verilmediğini ve bu şekilde çok isabetli bir yol tutulduğunu anlamış oluruz. Yolumuz açık,

yarınımız mutluluk ve umut doludur. Bu inançla ve eksiklerimin hoş görüleceğini düşünerek siz okuyucularımla (OSMANLI DEVLETİNDE İNKILÂP VE FİKİR HAREKETLERİ) isimli kitabımızda tekrar karşılaşmak ve yarenlik etmek umuduyla saygılarımı sunarım.

3/Ocak/1978
Bahçelievler - İstanbul
Yusuf Ziya İnan

BİRİNCİ KISIM

YENİ OSMANLILAR (JÖNTÜRK) HAREKETİ

— I —

JÖN TÜRK DEYİMİ :

Osmanlı imparatorluğunun askeri mağlubiyetleri ve ekonomik bunalıma sürüklenmesi aydınlar ve devlet ricali üzerinde şok tesirini sürdürürken Rical ve aydınlar arasında kurtuluş çareleri aranmaya başlamış ve devlet içinde büyük islahat hareketlerinin gereği üzerinde durulmakla kalınmamış, bizzat Devlet ricalinin önderliğinde çeşitli reformlara girişilmişti. Halife SELİM III. ün islahat hareketlerine SULTAN MAHMUT II. de devam etti. Osmanlı sadrazamlarının yenilik hareketlerine teşebbüsleri de oluyordu. 1839 fermanı ile başlatılan TANZİMAT HAREKETİ islahat hamlelerinin en önemlisi idi ve Devlet ricalinin önderliğinde gerçekleştirilen bu hareket ne yazıkki inkirazı önleyecek, Osmanlı devletinin batışını durduracak güçte değildi. Aydınlar ve rical tatminsizlik içindeydi. Genç Osmanlılar kurtuluş çaresi ararken karşılarında BATI vardı, Haçlı zihniyetini terketmemiş, Türke ve Türklüğe düşman bu Batının üstünlüğü Osmanlı aydınını kendine çekiyordu ve Batı, mevcut şartları kendince değerlendirmekte ustalığını, yani, siyasi basiretini göstermekten geri kalmıyordu. Osmanlıya hizmet ederken onu karıştır-

mak, Osmanlıya hürriyet fikrini aşılarken onu bölmek imkanını da hazırlıyordu. Bilhassa basiretli ve sabırlı devlet ricaline karşı gençleri tahrik etmek, islahat hareketlerini başarısız gösterip yeni hareketlere neden bulmak çok kolaydı. Nitekim Tanzimatçılara karşı hürriyet, adalet ve eşitlik ilkesini ortaya atıp, Tanzimat düşmanlığı ile yeni reformlar istemek o devrin şartlarında rahatça temin edilmiş ve zamansız bir eylem ortaya çıkarılarak jöntürkler tarih sahnesinde görünebilmiştir.

1865 yılında İstanbul'da kurulan Yeni Osmanlılar cemiyeti, tarih ve cihan tarafından pek bilinmez, bu isim şöhret bulmamıştır, çünkü bizzat yeni Osmanlılar derneği mensupları (YENİ OSMANLI) deyimini terk ile (JÖN TÜRK) deyimini benimsemişler ve halk arasında jöntürk olarak tanınmışlardır.

Yeni Osmanlılar ya da Genç Osmanlılar sözcüklerinin karşılığı olan JEUNES TURCS, Fransızca bir sözcüktür ve bu deyim ilk defa 1867 yılında Mısırlı prens Mustafa Fazıl Paşa tarafından kullanılmıştır. Mustafa Fazıl Paşanın Pariste padişah Abdülaziz Han'a hitaben yayınlanan meşhur mektubunda geçen (JÖN TÜRK) deyimi Namık Kemal ve Ali SUAVİ tarafından çok beğenildi ve benimsendi. Onlar bu tabiri benimsedikten sonra kullanmaya başlayınca tüm Yeni Osmanlılar derneği üyeleri de aynı sözcük üzerinde karar kılarak kendilerini Jöntürk ismi ile adlandırdılar. Böylece 1867 yılından sonra Yeni Osmanlı ya da Genç Osmanlılar tabiri yerine JÖNTÜRK deyimi kullanılmaya başlandı.

— II —

JÖNTÜRK HAREKETİNİN TARİHÇESİ :

Tanzimat hareketinin üzerinden daha birkaç yıl geçmemişti amma dış ve iç baskılarla başlayan yeni bir akım gittikçe revaç bulmuş ve İstanbulda oturan paşa çocukları ile Fransız kültürünün etkisi altında kalan Osmanlı aydını yeni isteklerle ortaya çıkmıştı. Devlet ricali demokratik ilkelerin mevcudiyetinden haberdar idi ise de onları uygulamanın zamansız olduğu kanaatini taşıyor ve böyle bir çılgınlığın Osmanlı devletinin sonu olacağını düşünüyordu. Buna karşı aydın kesimi de tam ters düşünceler içindeydi. Onlara göre derhal bir Anayasa ilan edilmeli ve devlet meşruti bir yönetime geçmenin koşullarını hazırlamalıydı. Osmanlı devletinin inhitatından rahatsız olan Osmanlı aydınına bu fikirleri enpoze etmek zor değildi. Batılı ülkelerin etkisi, Fransız kültür emperyalizminin zihinlerde yarattığı ortam ve içerdeki gayrimüslim unsurların baskısı gençleri etkilemeye yetiyordu. Bunlar derhal yeni bir anayasa yapılmasını, serbest seçimlere gidilmesi ve yönetimin meşruti bir idareye devrini istiyor, tek kurtuluşun bu olduğunu sanıyor ve savunuyorlardı. Fakat iktidarda bulunan müdebbir devlet adamları ay-

nı kanıda değildi. Bilhassa Ali paşa ve Fuad paşa gibi devlet adamları geniş sınırları içinde her cinsten insanı, her ırktan etnik gurupları ve çeşitli din ve mezheb mensuplarını toplamış bir imparatorluğun birden demokratik eylemleri kabul etmesi, halkına oy hakkı vermesi ve onların devlet yönetimine iştirakini anarşi ve yıkım olarak görüyor, öyle kabul ediyorlardı ki bu gerçekti ve olayların tarihi gelişimi onları haklı çıkardı. Ancak bunu gençlere anlatmak imkansızdı ve onları tahrik eden çeşitli mihraklar vardı. Bu bakımdan devletin ileri düşünceli, müdebbir vezir ve paşaları, genç osmanlıların boy hedefi haline getirildi.

Ali ve Fuad paşalara karşı yaratılan kin ve husumet, yeni bir anayasa ilanı için yapılan iç ve dış telkinler, hürriyet fikri etrafında gençlerin koordine edilmeleri, siyasi ve ekonomik baskı ve telkinler yeni bir gurubu oluşturmuş ve şartlar bu kişilerin bir dernek içinde birleşmelerine olanak sağlamıştı.

İç ve dış baskılarla oluşan ve Masonların da etkisi ile hareket eden genç Osmanlılar 1865 yılında İstanbulda bir dernek kurarak bir araya geldiler. Dernek 1865 yılında İstanbulda gizli olarak kurulmuş ve bir süre sonra da merkezini Parise taşımıştır.

Derneğin adı GENÇ OSMANLILAR'dı. Ve Batıdan aktarılan fikirler ışığında gelişip kurulmuş; Batı fikriyatı bu dernekle eylem haline gelmişti. YENİ OSMANLILAR DERNEĞİ'nin kuruluşu, Osmanlıları dıştan yıkamayan Batılı ve Haçlı için mühim bir olaydı ve Batılılar bu kuruluşa karşı bigane kalamazlardı, kalmadılar da. Aydınlara aşılanan BATI Hayranlığı, Osmanlı imparatorluğunun askeri ve siyasi hezimeti nihayet devleti temelinden değiştirmeye yönelik gizli teşkilatların kurulmasına neden olmuştu. Mahir

ve usta Batılı, bunu iyi kullanmak, Yeni Osmanlılar Derneğini desteklerken genç ve enerjik, vatanperver Türk gençlerinin milli heyecanlarını da işlemek, onlara ters düşmemek gereğini de anlamıştı. Bu Batı taktiğidir ki Namık Kemal gibi milli heyecanı zengin gençlerin de YENİ OSMANLILAR DERNEĞİ'ne girmesini sağlamıştır. Nitekim YENİ OSMANLILAR Derneğinin kurucuları arasında: Sağır Ahmet beyin oğlu Mehmet Bey, reji komiseri Nuri, Kayazade Reşad, Suphi paşazade Ayetullah gibi masonlar yanında Namık Kemal, Ali Suavi gibi gençler de yer alıyordu.

Yeni Osmanlılar Derneğinin başkanlığına Mehmet bey getirildi amma derneğin fikri yapısı ve ideolojisi Şinasi tarafından hazırlandı. Fikrî liderliği ve hocalık görevi ŞİNASİ'ye aitti.

Gizli olarak kurulan Dernek ilk toplantısını Sağır Ahmet beyin İstanbul boğazındaki yalısında yapmıştı. Toplantıya gelen kurucu üye Ayetullah beyin koltuğu altına KARBORANİ ve LEHİSTAN GİZLİ DERNEĞİ ile ilgili iki kitabı da alıp gelmesi Derneğin dış etkilere ne kadar açık olduğunu teyit ve ibretle göz önüne serer. Nitekim bir süre sonra derneğe girenler arasında Yahudi ve Hıristiyanların bulunması, Leon Kahunun da derneğe üye olması manidardır ve bu derneğin tamamen masonik bir teşekkül olduğunu tevsik eder.

1865 yılında faaliyete geçen YENİ OSMANLILAR DERNEĞİ kısa zamanda gelişme imkanını buldu. Batı hayranı paşazadeler, masonlar, Hıristiyan ve yahudi gençleri, Osmanlı ricalinden ve devletin gidişatından şikayetçi Osmanlı Türk gençleri birer birer gizli derneğe üye oldu. Mir'at mecmuası sahibi Refik efendi, Agah efendi, ricalden Ziya paşa, Ebuz-

ziya Tevfik, Ali Suavi, iki Osmanlı şehzadesi Murat ve Abdülhamit de derneğe katılınca 5 kişilik Yeni Osmanlılar birden 245 kişilik bir gurup haline geliverdi. Mustafa Fazıl paşa derneğe katılınca dernek gerçek bir güç olabilmişti.

Mısırlı prens Mustafa Fazıl paşa, Yeni Osmanlıların kurucusu değildir, sonradan katılmıştır amma Dernek onun yardımı ile hayat bulmuş ve onun desteği sayesinde varlığını sürdürebilmiştir. 1829 yılında Kahirede doğan ve Hıdiv İsmail paşanın kardeşi olan Mustafa Fazıl paşa her prens gibi eğitilmek üzere İstanbula geldi, İstanbulda Babıalide görev aldı, 1845 yılında girdiği memuriyetinde süratle yükseldi. Zeki, kültürlü, hilebaz ve kurnaz bir adamdı, büyük bir ihtirası ve sonsuz arzu ve kinleri vardı, zengindi de. Bu bakımdan herkese etki yapabiliyordu, süratle yükselmesinin sebebi bu özellikleri olmuştu. 1857 yılında vezir rütbesiyle tanzimat meclisi üyesi oldu. Hükümdara bile etki yapabilen, son derece kurnaz ve sinsi bir kişiliği olduğundan 1862 yılında Maarif nazırlığına yükseldi ve birkaç ay sonra da devletin en önemli bakanlığı olan MALİYE Nezaretine tayin edilerek Maliye nazırı oldu.

Maliye nazırlığında Türk ulusuna ne kazandırdığı bilinmeyen bu Mısırlı prensin servetine servet kattığı ve bu servetini de Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını kolaylaştırmak için kullandığı bir gerçektir. Bu Mısırlı Fazıl paşa, 1865 yıllarında Yeni Osmanlılar Derneği kurulurken dernek içinde değildi ve sarayda keyfince yaşamakta idi amma tam bu sırada cereyan eden bir olay onun hain ve muhteris kişiliğini ortaya çıkarmaya yetti ve arttı bile. 1866 yılında kardeşi ve ağabeyi Mısır Hıdivi İsmail Paşa, padişah Abdülazize başvurarak, Mısır hidivli-

ğine tayindeki veraset usulünün değiştirilmesini istemişti. Ali ve Fuad paşaların da etkisi ile padişah Mısır Hıdivliğinde uygulanan veraset usulünü değiştirerek hidivliğin babadan oğula geçmesini kabul etti. Bu değişiklik neticesi Mustafa Fazıl paşa hidivlik hakkını kaybetti. Bu olay, Fazıl paşa'nın hem padişah Abdülaziz'e, hem de onu teşvik eden Ali ve Fuad paşalara amansız düşman kesilmesine gerçekten vesile oldu. Bu kin ve düşmanlık sebebiyle, onları taht ve iktidarlarından uzaklaştırmak için Yeni Osmanlılar cemiyetine katıldığı gibi onları maddi imkanlarıyle desteklemeyi de kafasına koydu. Yeni Osmanlılarla teması hayati tehlike yaratacağından Fazıl Paşa ihanetini eyleme geçirmek için İstanbuldan Paris'e kaçtı. Parise gelir gelmez yaptığı ilk icraat da Yeni Osmanlıları Parise çağırmak oldu. Parise gelen Fazıl paşa burada Mehmet beyin çıkardığı LİBERTE gazetesinde yazmaya başladı ve Osmanlı hükümdarı Abdülazize hitaben bir de mektup yayınladı. (1) Bu mektubunda Fazıl Mustafa paşa:

1 — Osmanlı Devlet yönetiminin değiştirilmesini, monarşi yerine (Nizamı serbestane) diye isimlendirdiği demokrasinin ikamesini istiyor ve yapılması gereken reformları sıralıyordu.

2 — Ayrıca Osmanlı Padişahına devlet ricali hakkında tavsiyelerde bulunarak Ali Paşa ve Fuad paşanın görevden alınmasını, bunların hain ve bilgisiz olduğunu ileri sürüyordu.

3 — Sarayların fitne yuvası haline geldiğini ve saraya en son giren şeyin doğruluk olduğunu iddia ediyordu.

---

(1) İsmail Hami Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: 4, Sayfa: 213-215.

Bu mektup Hürriyetçiler arasında büyük heyecan yarattı. Mektubu Namık Kemal ve arkadaşları Agah efendi ile Ebüzziya Tevfik Fransızcadan Türkçeye çevirdiler. Bu mektup İstanbulda Tasvir-i efkâr gazetesinde Türkçe olarak basıldı ve binlerce nüshası ülkenin her köşesine gönderildi. Mektubun yayınlanması Osmanlı devleti için talihsizlik olmuştur. Çünkü bu mektubu bahane eden yabancı devlet adamları Türklerin iç işlerine müdahale, Osmanlı devletini içten yıkma çalışmaları için delil olarak kullandılar. Fazıl paşanın yaptığı bir ihanet de şu idi ki mektubu bir takım açıklamalarla birlikte yabancı devlet adamlarına göndermiş ve Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale için fırsat vermişti. Genç Osmanlılar, kendilerine jönTürk diye hitap eden, onlara para yağdıran bu Mısırlı paşanın kin ve intikam duygularını anlamamış, ona alet olmuş ve onu alkışlamışlardı. Ancak Osmanlı devletinin yüce menfaatlerini gören, devletine bağlı Ali Paşa, gençlerin gafletini görmüş ve gerçeği fark etmişti. Amma bu genç adamlara karşı gerekli tedbirleri de almaktan çekinmedi. Jöntürk liderlerinden Ali Suavi Kastamonuya görevle gönderilirken Namık Kemal ve arkadaşları da paylarını aldı. 24 Mart 1867 tarihinde çıkan bir tayinle Namık Kemal Erzurum vali muavinliğine getiriliyor; Ziya paşa ise aynı tarihlerde Kıbrıs mutasarrıfı oluyordu. Fakat her ikisi de Paristen davet almış, Mısırlı prens Fazıl Mustafa Paşa, onları Parise çağırmıştı. Bu sebeple Namık Kemal ve Ziya paşa Parise gitmeye karar verdiler, ancak arkadaşları Ali Suaviyi de yanlarına almak istiyorlardı; aralarında haberleşme oldu. Namık Kemal ve Ziya paşa tayin edildikleri yerlere gidişi çeşitli bahanelerle geciktirirken Kastamonuda bulunan Ali Suavi ile

seyahat tarihi ve buluşma yerini tesbit ettiler. Her üç arkadaş Mesina'da buluşacaktı. 17 Mayıs 1867 de Namık Kemal ile Ziya paşa İstanbuldan kaçarak Mesinaya geldiler, Ali Suavi de onlara Mesinada mülaki olduktan sonra üçü birlikte Parise gittiler. 30 Mayıs 1867 günü Parise varan üç arkadaş Pariste diğer arkadaşlarıyle birleşip faaliyet merkezlerini Parise taşımış oldular. İstanbuldan Parise taşınan YENİ OSMANLILAR DERNEĞİ'nin faaliyeti Avrupada Fazıl Mustafa paşanın maddi himayesinde devam ederken neşriyata büyük önem verdiler. Dernek merkezinin Parise yerleşmesinde Paris sefaret memuru Kanipaşazade Rafet beyin de çok yardımı oldu.

Fakat her şey istedikleri gibi olmadı. Kendilerinden evvel Parise gelmiş bulunan hocaları Şinasi, arkadaşlarına karşı soğuk davrandı, siyasete karşı bir tutum içindeydi ve ihtilalci bir liderden ziyade yumuşak bir babayı andırıyordu. Bu hâl, ateşin mizaçlı genç Namık Kemali çok etkiledi. Hoca-öğrenci arasında nahoş tartışmalar oldu ve ikisi arasına bir soğukluk girerek iki jöntürk'ün aralarının açılmasına neden oldu. Gerçi bu yıl meydana gelen başka bir büyük olay, jöntürkler arasında ihtilafların cereyanına meydan vermedi. Çünkü Osmanlı padişahı Abdülaziz han'ın Avrupa gezisi tahakkuk etmiş ve haziran ayı içinde padişahın Parise geleceği öğrenilmişti. Fransa hükümeti de Osmanlı sarayından gelen baskıya boyun eğmek zorunda kadlı. Hiç değilse sultan'ın seyahatı süresince jöntürklerin Pariste kalmaları ve faaliyet göstermeleri sakıncalı görülmüştü. Fransız Resmi makamları jöntürkleri kibarca uyararak Fransayı terketmelerini istedi. Onlar da çaresiz 30 Haziran 1867 tarihinde Fransayı

terkederek Londraya geldiler. Abdülaziz'in Fransa gezisi jöntürkler için ağır bir darbe olmuştu amma Jöntürklerin arkasında Fazıl Mustafa paşa gibi bir mülti milyoner bulunduğundan fazla bir değişme olmadı ve Londraya varan Yeni Osmanlılar Londrada çalışmalarını sürdürme imkanını buldu.

Abdülaziz hanın Paris gezisi en çok Fazıl Mustafa paşaya yaradı. Zira son derece sinsi, kurnaz ve ikiyüzlü olan bu zengin prens, Osmanlı padişahı Abdülazize yaklaşma imkanını bulmakla kalmadı, para ve zeka ile açtığı kapıları ardına kadar açık tutarak affedilmesini ve İstanbula dönüş imkanını sağladı. Osmanlı padişahı Abdülaziz de alçak gönüllülük göstererek Fazıl Mustafa Paşanın İstanbula dönmesine izin verdi.

Fazıl Mustafa paşanın affedilmesi Osmanlı devleti için talihsizlik, jöntürkler için ise bir nimet olmuştur. Çünkü padişaha ve Osmanlı devletine kin derecesinde düşmanlığı olan Fazıl Mustafa paşa İstanbula dönmekle devletin içine sokulma ve devleti içten yıkma çalışmalarını hızlandırma imkanına kavuşmuş ve dışarda bulunan Yeni Osmanlıları affettirme yerine onları daha da bilinçlendirme ve padişaha karşı çıkartma projelerini uygulamaya koyulmuştur. Osmanlı devletini yıpratmak, Padişahı tahtından indirmek için her şeyi yapmaya hazır olduğu belli olan bu Mısırlı prens, dışarıda darbe hazırlarken içerde vezaret makamlarına kurulabilmiş; Yeni Osmanlıları padişah aleyhine körüklerken padişahın yakınında kalmayı becermiştir. Babasından kalan büyük serveti bu kini uğruna harcamaktan çekinmeyen Fazıl Mustafa paşa, bütün servetini Yeni Osmanlılar hareketine tahsis etmiş, dergi ve gazeteler çıkarmaları için sermaye vermiş, hepsine ayrı

ayrı aylık bağlayarak onları mücadelelerinde teşvik etmiştir. Londrada gazete *çıkarmalarını sağlayan* Fazıl Mustafa paşa, ileri gelen jöntürklerden Kanipaşazade Ahmet Rıfat beye 1500, Postacı Agah efendiye 1500, Namık Kemale 1000, Necip paşa hafidi Mehmet beye 1000, Reşad beye 750, Nuri beye 750, Mısırlı Abdullah efendiye 750 altın Frank maaş bağlamıştır.

Fazıl Mustafa paşanın jöntürklere yardımı bir ideolojik yardım değildir, Osmanlı devletini kurtarma hareketi de değildir, sadece kinini tatmin için bu yola tevessül etmiştir. Onun tek derdi hidivliğine mani olan Osmanlı padişahından intikam almaktır, iki yüzlülüğünün gerçek nedeni budur, yoksa Yeni Osmanlıların düşündüğü islahat, yenilik hareketleri onu çok az ilgilendirir. Osmanlıların huzurunu bozmak, devlet yönetimine fitne sokmak, ve Yeni Osmanlıları daima koz olarak kullanmak onun önem verdiği ilk şeydir. Nitekim Yeni Osmanlıların aralarında ihtilaf çıkmasını daima önlemiş, onların isteklerini her zaman yerine getirmiş ve mesela Londrada Ali Suavinin yönetiminde 31 8 1867 tarihinde yayın hayatına giren MUHBİR'in sermayesini verdiği halde Namık Kemal ile Ali Suavinin arası açılınca Namık Kemalin ikinci bir gazete çıkarılması hakkındaki isteğini de kabul etmiş ve Namık Kemalin gazete çıkarmasına izin vererek gerekli sermayeyi de *vermiştir. Namık Kemal bu sermaye ile* Hürriyet isimli gazeteyi çıkarma imkanını bulmuştur.

Yeni Osmanlılar Londrada neşriyata devam ederken hamileri Fazıl Mustafa paşa affı şahaneden yararlanarak İstanbula döndü. Babası Mehmet Ali paşanın torunu İbrahim paşa, ölürken oğlu Fazıl Mustafaya iki buçuk milyon altın bırakmıştı. O da bu

serveti İstanbulda Osmanlı devletini yıkmak ve içerde anarşi yaratmak için kullanacaktı; tarihi gelişme ona yardımcı oluyor, Osmanlı aydını ve ricalinin huzursuzluk ve şaşkınlığını istismar ettiği gibi, gerçek Türk milliyetçisi olan gençlerin de hislerini dilediği yönde kullanmasını biliyordu. Onun için ülkeyi içerden karıştırmak, kurtuluş için düşünülen formülleri istismar etmek, Yeni Osmanlılara genç Türkler diyerek onları arkalamak ve gerçek kötü niyetlerini tatmin için zor değildi, hele bu kadar çok parası olunca açılmayan kapıları bile ardına kadar açtırabiliyordu. Kendisi çok rahat bir hayat sürüp, Türk ülkesinde vezirlik makamlarını işgal ederken kendisinin para yardımı yaptığı Jöntürklerin sürgünlerden kurtulamaması çok garip bir alınyazı. Ne var ki hareketin körükleyicisi Fazıl Mustafa paşa her zaman sarayın yanında rahat, mutlu ve zengindir ve ömrü böyle sona ermiştir. Ancak onun her hâlü kârda jöntürkleri iktidar yapmak için savaştığı ve bu çabalarını her an sürdürdüğü açık bir gerçektir. Mustafa Fazıl paşa Mısır hidivi olma imkanını kaybettiğinden buna sebep olanlardan intikamını almaya kararlı idi ve bu nedenle tanzimatçılara karşı Meşrutiyetçilerin yanında yer aldı. Bu yer alış bile mertçe ve açıkça değildir, daima hile ve entrika içinde hareket etmekte, hürriyetçileri desteklerken kendisi padişahın yanında vezir olarak yer almakta ve ölüm tarihi olan 1875 yılına kadar devlet ricali arasında keyfince yaşamaktadır. O bu hayatının her anında sadece ve sadece Osmanlı devletine ihanet etmiştir, hizmet etmemiştir. Fakat Fazıl Mustafa paşanın en büyük ihaneti Avrupa devletlerinin Türkiye meselesine müdahalelerine sebebiyet vermesi olmuştur. Yayınladığı mektup bütün devlet adamlarına ve

Osmanlı devletinin amansız düşmanlarına gönderilmiştir. Bu mektup ve Fazıl paşanın yazılı şikayetleri düşmanın eline bir vesika olarak geçmiş ve devlet, çok büyük zarar ve kayıplara uğramıştır.

Yeni Osmanlılar hareketi 1865 yılında teşkilatlanarak 1875 yılına kadar sürmüş işe de 1875 yılında Fazıl Mustafa paşanın ölümü ile etkenliğini kaybetmiştir. Esasen 1876 anayasasının ve Meşrutiyetin ilanı ile gayelerine varmış görünen Yeni Osmanlılar, bu davaya daha çok şahsi çıkarlarını da ilave etmekten çekinmedikleri için Fazıl Mustafa paşanın ölümü ile çoğu kendiliklerinden, aleyhinde bulundukları devlet içinde birer memur olarak görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu ne garip bir tecellidir ki hürriyetçi geçinen Yeni Osmanlılar Derneğinin pek çok mensubu ya devletin ya da Mısırlı politikacı Fazıl paşanın parası ile yaşamaktan çekinmemiştir.

Mustafa Fazıl paşanın jöntürk diye nitelediği bu genç osmanlılar içinde yalnız iki kişi Fazıl Mustafa paşanın aylık teklifini red kudretini göstermiş ve kişiliklerini davaları ile daha da çok değerlendirmişler ve yüksek bir ahlak örneği olmuşlardır ki bu iki jöntürk ALİ SUAVİ ile Necip paşanın torunu MEHMET BEY olmuştur.

— III —

JÖNTÜRK HAREKETİ NEDİR?

Yeni Osmanlıların doğuş sebebi iç ve dış etkenlerden ve tarihi seyrin kendinden oluşur. Bu etkenlerin çeşitli yönleri, özellikleri vardır ve aralarındaki bağ sadece harekete yönelmekten ibarettir, mahiyetleri bile birbirinden farklı sebeplere dayanan jöntürk hareketi aslında bugün de devam eden bir milli hareket mahiyetine girmişse bunun nedeni şartlar ve tarihi seyirdir; yoksa Yeni Osmanlıların kudreti ya da vatanperverlikleri değildir. Belki de Fazıl Mustafa paşa bu harekete jöntürk adını vermekle buna tarihi bir yaşam imkânını sağlamış olmaktadır. Yoksa ilk jöntürk hareketi 1865 de teşkilatlanır ve 1876 meşrutiyeti ile tarih sahnesinde fonksiyonunu tamamlayarak tarihi yerini alır. Ancak ona verilen jöntürk ismi devamını da sağlamış, İttihat ve terakki mensupları da aynı isimle anıla gelmiştir. İlk jöntürk hareketi olan Yeni Osmanlıların oluşmasında etkili olan iç ve dış etkenler üzerinde durursak görürüz ki:

A — İÇ ETKENLER :

1 — Osmanlıların tüm reform çabalarına rağ-

men istenen gelişmeyi sağlayamaması ve Osmanlı devletinin inkiraza doğru gidişinin önlenememesi aydınlar ve rical üzerinde menfi tepkiler yaratmış ve devletin yeniden islahat hareketlerine girişmesi esas kabul edilmişti.

2 — Osmanlı devletinin geniş sınırları içinde milliyetçilik akımlarının başlaması iç huzuru bozmuş ve devlet otoritesinin sarsılması için gerekli ortam hazırlanmak istenmiştir. Bu hususta hem içerde, hem de dışarda akıl almaz çalışmalar ve tertipler hazırlanmakla kalmamış her biri eylem haline getirilmiştir.

3 — Batı hayranlığı ve dini terbiyeden rahatsız olan bazı serdengeçti nefislerin rahatsız edici etkileri hemen mâkes bulmuş, etraftan destek görmüş ve yapılan azim propağandalarla yeni nesil üzerinde müessir kılınmıştır.

4 — Hıristiyan, Yahudi vs. guruplar ile birlikte etnik gurupların Osmanlılar üzerine yaptığı tesir, yavaş yavaş azınlıklara yeni haklar verilmesi gibi bir duygunun meydana gelmesine sebep olmuştur.

5 — Tanzimat hareketine karşı dıştan yapılan baskılar sonucu Osmanlı sınırları içinde milli ihtiyaca cevap vermeyen ve suni olarak yaratılan bir ERKEN HÜRRİYET özleminin Osmanlı ve Türk düşmanları tarafından iyi işlenmesi, din aleyhtarlığının körüklenmesi jöntürk hareketinin başlıca sebeplerindendir.

B — **DIŞ ETKENLER :**

Dış etkenlerin kökenleri ta Haçlı seferlerine kadar uzanır. Buna Batının teknik ve askeri üstünlüğü de eklenince dış etkenlerin çok çeşitli ve çok yönlü olduğu kolaylıkla saptanır. Bunları ana konularına ayırarak üç gurupta toplamak mümkündür:

1 — **Siyasî Etkenler**: Kilisenin Haçlı zihniyeti ve Haçlı siyaseti hiç değişmemiş, ancak kılık ve elbise değiştirerek her zaman bir başka hüviyetle karşımıza dikilmiştir. Batılıya göre İslam ya da Türk farketmezdi. Onların ezeli ve ebedi İslam düşmanlığı karşılarında tek engel ve tek düşman olarak Osmanlıları görüyorlardı. İslam düşmanlığını Osmanlıların şahsında devam ettiren Batılılar, siyasi bir ittifak kurmuş ve her meselede bize karşı çeşitli masa oyunları ihdas ve ikame ederek her yönde yıpranmamız için çalışmışlardır. Osmanlı devletinin zaafa uğraması için her çareye başvuran Batılılar, Osmanlı devleti sınırları içindeki yabancı unsurları da devamlı olarak kullanmış ve istismar etmişlerdir.

2 — **Ekonomik Etkenler**: Batı ve Haçlı dünyası ortaçağı kapayarak ilme ve teknolojiye yönelmiş, siyasi ittifaklarla da işbirliğine girişmiş, ekonomik ve teknik gelişme için çalışmaya başlamıştı. Osmanlı devlet adamları ise ekonomik gelişmeye ve yeni şartlara ayak uyduramadığı gibi kapitülasyon belasından kurtulmayı da düşünmemişlerdi. Bu durum devletin fakirleşmesine ve dış borçlanmalara neden oluyor ve ekonomik zorluklar yeni borçlara sebebiyet verirken devlet kendi onurundan ve istiklâlinden taviz vermek zorunda kalıyordu. Bu ise Yeni Osmanlıları sinirlendirmekte, devletin aczini gören genç aydınlarda devlete ve yönetime karşı tepki büyüme istidadı yaratmakta idi.

Osmanlı iktisadiyatı Batılının inhisarına ve mürüvvetine kalmıştı ki, bir yandan daha çok batağa sürüklenirken Osmanlı vatandaşının kendine güveni kalmıyor ve korkunç bir aşağılık duygusuna sürükleniyordu. Türkler devlet kudretinin azaldığını, istiklal ve gücünden çok şey kaybettiğini farkedince

aşırı telaşa kapılmaktan, aklı ile değil hisleriyle hareket etmekten kaçınmıyordu. Bu ise ateşli gençlerin Yeni Osmanlılar gibi gizli ihtilal derneklerine kayıt olmalarına sebep teşkil ediyordu. Oysa ki ülkenin her yanında Osmanlıyı yok etmeye azmetmiş düşmanlar gizli gizli çalışırken Türk unsurların bu zaaflarını da kanalize ederek devlet aleyhine gelişmesine imkan veriyorlardı.

3 — **Askeri Etkenler**: Osmanlı ordusu Batılılar karşısındaki üstünlüğünü kaybetmiş, askeri hezimet ve mağlubiyetler Türk gençlerini devlet yönetiminden soğutmuş, hatta karşı gelmeye itmiş ve Osmanlı aydını devlet düzeninde değişiklik ihtiyacını duymaya başlamıştı.

Siyasi, askeri ve ekonomik etkenler kültür emperyalizmine çok iyi malzeme olduğundan ülke sınırları içinde, Devlete karşı gizli bir cemiyet kurma imkanı kolaylıkla bulunabilmiştir.

Batılıların tesirinde başlayan ve devlete başkaldıran jöntürk hareketi, İsmail Hami Dânişmend'in tabiriyle, taklitçi bir meşrutiyet hareketidir ve üstad jöntürkler için: (Mukallid meşrutiyetçiler) tabirini kullanmaktadır. (2)

Yeni Osmanlıların gaye kabul ettikleri bu meşrutiyet hareketi bir ihtiyacın değil, bir ihtirasın eseridir; Bir ideolojik mücadeleden çok bir ikbal ve menfaat mücadelesi için kurulmuş ve kullanılmıştır. Yeni Osmanlıların meşrutiyet anlayışı Osmanlı devletine hizmet ve hayırdan çok zarar getirmiş; sadakatten ziyade ihanete medar ve methaldar olmuştur. Ancak Yeni Osmanlıların davranışı ve Osmanlı padişahının tutumu, jöntürklere karşı takındığı ta-

---

(2) Aynı eser, Cilt: 4, Sayfa: 214.

vır, bir büyük gerçeği sergilemektedir. O da şudur ki: Gerek Abdülaziz gerekse Abdülhamid han genç aydınlara karşı sert değil, yumuşak; kinci değil, babaca davranmış ve onları yararlı insanlar olarak devlet hizmetinde tutmuş, hayatları ile oynamamıştır. Buna karşı jöntürk diye isimlendirilen ve 1865 de kurdukları Yeni Osmanlılar derneğinde toplanan gençlerin çoğu ihtilalci hüviyetleriyle ancak şahsi çıkarlar sağlamışlar, menfaatlerini her şeyin üstünde tutmuşlar, davalarını vuzuhla ortaya koyamadıkları gibi meşrutiyet fikrini bile ancak Osmanlı devletinin kurtuluşu için bir vasıta olarak görmüşlerdir. Bunlar davalarına ve ideolojilerine hizmetten çok kendilerine hizmet etmiş, millet bütünlüğünden ziyade kendi bütünlüklerine öncelik tanıyarak kendileri için yaşamışlardır. Mesela menfaatleri haleldar edildiğinde başka, menfaat sağladıklarında bir başka olan durumları ve sözleri çelişkilerle doludur ve Türkiye'ye kazandırdıkları tek şey YANILGI ve KÖR BİR BATI HAYRANLIĞI olmuştur.

— IV —

JÖNTÜRKLER NEYİ SAVUNUYORDU?

İsimleri ister (Yeni osmanlılar derneği), isterse (Jöntürk) olsun, 1865 yılında gizli bir teşkilatta birleşen ve içinde veliaht Abdülhamid hanın da bulunduğu genç Osmanlı aydınları Batılıların etkisinde kalarak geliştirdikleri eylem ve fikirleriyle, siyasi tutum ve davranışlarıyle Türk ulusunun ihtiyacına cevap verememiş ve devlete yarar sağlayamadıkları gibi devletin inkirazına da mani olamamışlardır. Bunlar milli bir ihtiyacın eseri olmaktan çok saray çevrelerinde görülen Batı modasından esinlenmiş kişilerdi ve siyasi fikirleri toplumun ve devletin muhtaç olduğu fikirler ve eylemler olmaktan uzaktı. Bu gençler Osmanlı devletinin özel durumunu; coğrafî, askerî, millî, siyasî şartlarını dikkate almadan osmanlı devleti uyruğunda bulunanların hiç bir hakları yokmuş gibi hürriyet, eşitlik ve hak istiyorlar ve devlet yönetimine herkesin eşit şartlarla katılması gerektiğini savunuyorlardı. Onların ölçülerine göre:

1 — Osmanlı tabiiyetinde bulunan tüm vatandaşlara eşit hak tanımak,

2 — Kanun himayesinde vatandaşa hürriyet sağlamak,

3 — Adaleti uygulayarak vatandaşın durumunu yükseltmek Osmanlı devletinin kurtulması için vazgeçilmez şarttı ve bunlar yapılmadan devletin inkirazını önlemek mümkün değildi. Fakat onlar bu isteklerini ültümatomlar halinde ricali devlete sunarken Türkiyede azınlıkların yani Türk ve müslüman olmayan unsurların sonsuz bir hürriyete sahip, adil ve eşit şartlarda yaşadıklarını görmezlikten geliyor ve Batının empoze ettiği siyasi düşünceleri vakıa gibi kabulden çekinmiyorlardı. Oysa ki o devir şartlarında vatandaşları devlet yönetimine iştirak ettirmek; eşitlik, adalet, hürriyet.ve müsavat fikirlerini siyasi hak olarak tanımak Osmanlı devletinin sonu demekti; inkirazı önlemek değil, devletin batışını çabuklaştırmaktan başka bir anlama gelmezdi bu istekler.. Fakat jöntürkler bunu tefrik ve idrakten yoksun ve acizdiler, Batının kültür emperyalizmi onların düşüncelerini de etkilemiş, kuru söz ve nazari prensipleri kurtuluş reçetesi gibi görmüşlerdi. Yanıldıkları büyük gerçek de bu idi.

Jöntürkler monarşik idareye son verilmesini ve meşrutiyetin ilanını istiyorlardı. Bu istekleri haklı ve meşru idi amma zamansızdı, erkendi, şartları ve ortamı yaratılmadan ortaya atılmış fikirlerdi. Zaten bu yüzdendir ki hemen tüm jöntürkler Ali paşa ve Fuad paşaya düşman olmuş, onları demokrasi ve hakların düşmanı gibi görmüşlerdi. Oysa ki Ali paşa da, Fuad paşa da hürriyet ve adaletin karşısında değil yanında idiler, meşrutiyete düşman değil, taraftardılar amma «onların kanaatlerince birçok dillerden, dinlerden, mezheblerden ve renklerden, rengarenk ırklarla milliyetlerden mürekkeb olan ve dünyanın üç muhtelif kıtasına yayılan Osmanlı imparatorluğunda parlamento demek, o türlü türlü anasır için bir milli

ve dini mücadele meydanı demektir. Seçim esnasında bu anasırla alakadar ecnebi devletlerinin birçok entrikalar çevirecekleri de muhakkaktır. İşte bundan dolayı Ali ve Fuat paşalara göre Batı tarzında bir meşrutiyet ilanı, imparatorluğun inhilaline yol açabilir. Onun için onlar sırf mahalli şeraite göre ve tedrici surette bir hakimiyeti milliye sistemi kurulmasını istemişlerdir: (Teşkili vilayet) kanunu ile her vilayette bir meclis-i umumi kurulması ve İstanbulda da o taşra meclislerinin mümessilleriyle beraber çalışarak milli bir meclis mahiyetini alacak bir büyük (ŞURAYI DEVLET) tesisi işte bu maksatladır. Osmanlı imparatorluğunun anasır vaziyeti ve Avrupa devletlerinin münferit ve müşterek müdahale siyaseti bakımından Ali ve Fuat paşaların o telakkilerinde ne kadar haklı oldukları, kendilerinden sonraki meşrutiyet tarihi ile maateessüf sabit olmuş çok acı bir hakikattır.

Yeni Osmanlıların en büyük hatası, meşrutiyeti dünyanın üç kıt'asına yayılmış rengârenk Osmanlı anasırını birbirine hemen perçinleyecek sihirli bir lehim farzetmiş olmalarında gösterilebilir: Bilhassa ondokuzuncu asrın başlarındanberi milliyet şuurunun Osmanlı camiasına için-için nasıl hulul etmiş olduğunun farkında bile değillerdir. Bütün yazılarında işte bu tarihi GAFLET SEZİLMEKTEDİR. Bu yazıların birincisi, Mısırlı Mustafa Fazıl paşanın henüz İstanbuldaki arkadaşları Parise gelmeden evvel LİBERTE gazetesiyle Sultan AZİZ'e hitaben neşrettiğinden bahsettiğimiz meşhur mektuptur. Bu tarihi mektubu hem Avrupanın, hem Türkiyenin muhtelif dillerine terceme ettirip binlerce nüsha bastırarak Şark'a, garb'a yaymış olan Fazıl paşanın en fena hareketi, o sırada Türkiyenin dahili işlerine mütemadiyen mü-

dahale edip duran Garb devletlerinin hükümdarlarıyle siyaset adamlarına bile göndermekte tereddüt etmemiş olmasıdır. Birçok tenakuzlarla dolu olan bu tuhaf mektupta milyoner paşa Padişahtan (Tebdil-i usul-i idare) ile (nizam-ı serbestane) = Demokrasi istemekte ve etrafındaki müsteşarları, yani Ali ve Fuad paşalar olduğu halde bütün devlet erkânını (hainler ve cahiller) diye tahkir etmektedir. Buna karşı Ali paşa Pariste (Réeponse à son Altesse Moustapha Fazil Pacha au sujet de sa lettre au Sultan) ismiyle risale şeklinde Fransızca bir cevap neşrettirmiş ve bunda Fazıl Paşanın Maliye nazırlığı zamanında Sadrazam Fuad paşaya verdiği layihalardan iktibaslar yaparak bir müddet evvel siyasetleriyle idarelerini göklere çıkaracak kadar methettiği adamları biraz sonra nasıl ihanet ve cehaletle itham ettiğini çok alaylı bir lisanla ifşa etmiştir.

Mustafa Fazıl paşanın en iğrenç hareketi, bir müddet sonra İstanbul hükümetiyle anlaşıp Yeni Osmanlıları yüz üstü bırakarak memlekete dönmesinde ve hatta kabineye bile girmesinde gösterilebilir. Bununla beraber iki yüzlü bir siyaset takip ederek Paris yaranının aylıklarını vermekte devam etmiştir. O tarihten itibaren yalnız iki kişi Mısırlı paşanın vermek istediği aylığı red etmiştir: İlk red eden ALİ SUAVİ ve ikincisi de Necip paşa torunu MEHMET beydir.

Yeni Osmanlıların arasına diğer bir takım şahsi ihtilaflar da karışmış, nihayet birer birer hükümetle anlaşarak veyahut aff-ı umumiden istifade ederek hepsi dönmüş ve en son olarak da Ali Suavi gelmiştir.

Bizde ilk meşrutiyet teşebbüsü işte böyle bir dağılma ile nihayet bulmuş, Avrupada ve bilhassa

Fransa, İngiltere ve İsviçrede birçok âteşin neşriyat yapanlar memlekete dönünce mutlakiyet idaresinden birer memuriyet almış, içlerinde kaside ve hatta jurnal yazanlar bile olmuş, velhasıl YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ nihayet tefessüh edip gitmiştir. Yalnız Garb taklidi bir MEŞRUTİYET ve DEMOKRASİ fikirlerinin yayılmasında bu teşebbüsün büyük tesiri bulunduğu da muhakkaktır.» (3)

Meşrutiyeti getirmek için 1865 yılında İstanbulda kurulup Pariste devam eden ve çok kısa bir süre içinde eriyip giden YENİ OSMANLILAR hareketinin liderleri hiç bir zaman tam bir fikir ve eylem birliğinde olamamıştır. Fikirleri ve prensipleri de kesin hatlarla çizilmiş değildir. Ne istediklerini araştırdığımız zaman çelişkili şeylerle karşılaşmak mukadder olmakta ve insan bu Yeni Osmanlıların bir takım etkilerle ve hissi hareket ettikleri sonucuna varmaktadır. Onların genellikle MEŞRUTİ idareyi gerçekleştirmek için bir araya geldiklerini söylemek mümkün. Ve hepsinin endişesi Osmanlı devletinin içinde bulunduğu çıkmaz. Bu çıkmazdan kurtulmak, devleti kurtarmak istedikleri de muhakkak amma bunu yaparken bir ideoloji adamı, birer vatan kahramanı gibi hareket etmemişler. Bir kısmı şahsi kinlerini tatmin için yola çıkarken bir kısmı geçim düşüncesi, bir kısmı da ikbal ve şöhret için yola koyulmuş olduğu intibaını veriyor. Nitekim hepsinin devlet yönetimine karşı çıkmalarına rağmen üstad İsmail Hami Danişmend'in dediği gibi, hepsi sonradan mutlakiyet idaresinde görev almış ve bazıları jurnal ya-

---

(3) İsmail Hami Dânişmend, İZAHLI OSMANLI TARİHİ KRONOLOJİSİ, Türkiye yayınevi, 1955, İstanbul Cilt: 4, Sahife: 214-215.

zacak kadar ileri gidebilmiştir. Fikir yapılarına gelince bunda hiç bir istikrar ve birlik yoktur. Meşruti idareyi gerçekleştirmek onların tek müşterek yönleridir. Fakat uygulama anlayışları bile biribirinden çok farklıdır. Bir kısmı şiddet ve ihtilal isterken bir kısmı buna karşıdır ve konunun fikir planında kalması gerektiğine inanmaktadır. ·Eylem veya propağanda şıklarından biri diğerine galebe çalmamış, herbiri ayrı telden ayrı makamdan söylemiştir. Aralarında uyum sağlanmamıştır. Mesela din ile devlet ilişkilerinde ne yapacakları belli değildir. Ali Suavi ve Fazıl paşa laikliği savunurken Namık Kemal ve Ziya paşa bu fikre karşı geliyor ve din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını istemiyorlardı. Namık Kemal ve Ziya paşa meşveret usulünü din üzerine tesis etmeye taraftarken diğerleri bu düşünceye şiddetle karşı koyuyorlardı. Bu bakımdan YENİ OSMANLILARIN neyi savundukları suali cevapsız kalmakta ve bir bunalıma çare arayan insanların çaresizlikteki davranışlarını anımsatmaktadır. Ancak bütün bu hatalarına ve yanlışlıklara rağmen Yeni Osmanlıların:

1 — MEŞRUTİYET ve DEMOKRASİ hakkında ilk fikirleri ortaya atarak Türkler arasında bu konuyu güncel sorun haline getirmekte rolleri açıkça görülmektedir.

2 — EŞİTLİK, ADALET, HÜRRİYET gibi sloganlarla ülkede azınlıkları farkına varmadan kopardıkları ve ülkede birlik yerine ayrıcalığı hızla artırdıkları da bir gerçektir. Ne var ki ortaya attıkları sözcükler yer yer yeşerecek ve yarınlar için hizmetleri olacaktır.

3 — Yeni Osmanlıların en önemli fikirleri MİLLİYET ve TÜRKÇÜLÜK akımına neden olan fikirleridir. Çağları için tehlikeli ve yanlış olan ve Osman-

lı devletinin bünyesine aykırı bulunan Milliyet ve Türkçülük fikri, Yeni Osmanlılar ile Türk toplumunu etkilemiş ve Türk toplumu müstakbel aşamalarında kendine rehber edineceği fikrî ortamı Yeni Osmanlılarla hazırlamıştır.

4 — Batılılaşma akımına önderlik etmelerine rağmen ülke ve Türk toplumuna bu konuda müsbet tesirleri olmamış, bir batı taklitçiliğini, çok kötü bir model halinde topluma sunmuşlardır ki zararını bu gün bile çekmekteyiz.

Gerçek şudur ki Yeni Osmanlılar devlet sisteminde *neyi uygulayacaklarını bilmedikleri ve bir ide*oloji örgütü olamadıklarından 1876 tarihinde Meşrutiyetin ilanı ile tarih sahnesinden çekilmek durumunda kalmışlardır. Ne Yeni Osmanlılar derneği olarak ne de jöntürk hareketinin devamı bulunan İttihat ve Terakki cemiyeti olarak jöntürkler gerçek bir ideoloji ortaya koyamamış ve dertleri teşhis ve tedavide hiç bir zaman isabetli kararlar alamamışlardır. Bu da onların sonu olmuştur.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı padişahı Abdülhamid hanı iktidara getirmekle ona Meşrutiyeti kabul ve ilan ettirmiş ve ilk Anayasanın hazırlanmasını, ilan ve icrasını sağlamışlardır. Ancak onları yakından tanıyan ve gizli cemiyette beraber bulundukları sırada karakterlerini ve fikirlerini iyice öğrenen Abdülhamid hana meşrutiyeti kabul ettirdikleri gibi, devlet yönetiminde istibdadın sebebi de yine kendileri olmuştur. Yanlış hareketleri, şahsi çıkarlar peşinde koşmaları, basiretli ve sağlıklı bir politika takip edememeleri, daha çok dış etkilerle hareketleri Osmanlı padişahını onlara karşı tedbir almaya sevk etmiş ve Meşrutiyeti ilan eden Abdülhamid han, kısa bir sürede kurduğu düzeni gene kendi elleriyle atiye atı-

vermiştir, meclisi kapatmış ve yıllarca devlet içinde devlet olan jöntürkleri İstanbuldan uzaklaştırmış, bazılarını da sahneden tamamen silmiştir. Bu sebeple hepsinin husumetini üstüne çekmiş, kendisine kızıl sultan denmesine sebep olmuştur. Bu ise açık bir haksızlıktır; Ve Abdülhamid han'ı bu harekete mecbur eden Yeni Osmanlılar ve jöntürklerin kusur ve hatalarını görmezlikten gelme neticesi verilmiş bir haksız ve abartılmış hükümdür. Esasen 1865 tarihinde faaliyete geçen ve 1875-1876 yıllarında fonksiyonunu bitirerek tarih sahnesinden çekilen Yeni Osmanlılar, jöntürk deyimi içinde devam eder, ta ki 1889 da İttihat ve Terakki cemiyeti kurulana kadar... Ve unutmayalım ki, sosyal hayatta kesin başlangıç ve bitiş yoktur, akış, devam ediş vardır. Türk siyaset sahnesinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile görülen ve tarihe jöntürk adı ile geçen siyasilerin müstakbel Türk yaşamında yerleri olacağı bedihidir ve bunların kendi hatalarını görmezlikten gelmelerini de hoş görü ile karşılamak gerek.

Jöntürklerin savunduğu fikirler konusunda Dr. Şerif Mardinin söylediklerine dikkat etmek zorunlu. Dr. Şerif Mardin onlar için diyor ki:

«— Jöntürklerin en derin özlemlerinin Hürriyet olmuş olduğu doğru değildir. Jöntürklerin en derin arzusu Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasını durdurmaktı. Hürriyet ancak dolayısıyle kendilerini ilgilendiriyordu. Zira, hürriyetin ve adaletin hakim olduğu bir rejimde imparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısı azalacaktı. Bunun yanında aralarında Sultan Abdülhamidin baskısına karşı koyanlar, o, sebeple harekete geçenler de vardı. Fakat bu hürriyet aşıkları hiç bir zaman çok sathi bir hürriyetçilikten ileri gidememişlerdir. Bu soyut havada davranışın

bilhassa ittihad ve terakki cemiyetinin kurulmasından önceki devrede 1876-1895 seneleri arasında hakim olmuş olması dikkate şayandır. 1889 a kadar Avrupaya kaçan aydınların hareketinde Yeni Osmanlıları taklit etme arzusu hakimdi. Böyle bir arzu ise tek başına mütecanis bir teoriyi ve devamlı bir hareketi yaratacak nitelikte değildi. Yeni Osmanlıların daha önce bazı akisler uyandırabilmiş olmaları Tanzimattan sonra teşekkül eden Babı-Aii bürokrasisine ve beraberinde getirdikleri aşırı ve onlarca sathi batılılaşmaya karşı yönelmelerinden ileri gelmişti. Yeni Osmanlıların faal oldukları senelerde bu hisleri paylaşan birçok kimse mevcuttu. Abdülhamid devrinde ise hürriyetçi aydın çok daha zor durumdaydı.» (4)

Evet, sathi bir hürriyetçilikle ve zamansız başlayan jöntürk hareketi zamanı gelince ihtiyaçlara cevap verecek sosyal ve siyasi hareketler için gerekli tohumları atmış ve filizlenen bu yeni düşünceler Genç Osmanlı subayları arasında yeni fikir ve ideoloji akımlarına da başlangıç teşkil etmiştir.

---

(4) Şerif Mardin, JÖNTÜRKLERİN SİYASİ FİKİRLERİ, İş Bankası Kültür Yayınları, 1964 Ankara, sahife: 225.

— V —

YENİ OSMANLILAR CEMİYETİNİN LİDER VE ÖNDE GELEN ÜYELERİ

A — YENİ OSMANLILAR DERNEĞİ KURUCULARI :

1 — ŞİNASİ (1826 - 1871)

Şinasi, 1826 yılında İstanbulda doğdu. Babası şehit topçu yüzbaşısı Mehmet ağadır. Tophane Fevziye mektebinde ilk tahsilini ikmal eden Şinasi, Tophane Müşiriyeti kalemine katip olarak girdi. Burada İbrahim efendi isimli bir zâttan doğu bilimleri ve Arapça; müslümanlığı kabul ederek Reşat bey adını olan Fransız subayı Cahteauneuf'ten fransızca öğrendi. Memuriyetinde başarılı olan ve yabancı dillerde kabiliyeti sabit olan Şinasi, 1849 da devlet hesabına maliye öğrenimi yapmak için Fransaya gönderildi.

Fransada maliye tahsili yapan Şinasi, Türkiyeye dönüşünde bir süre Tophane Müşiriyeti kaleminde çalıştıktan sonra Reşit paşanın himayesinde Maarif Meclisi üyeliğine getirildi. 1855 yılında maarif meclisi üyesi olan Şinasinin memuriyet dolayısıyle itibar ve mevkii artmış etki alanı ve çevresi genişlemiştir.

Agah efendi ile basın hayatına atılıp TERCÜMAN-ı AHVALİ arkadaşı Agah efendi ile çıkaran ve basın aleminde yeni simalar tanıyıp onları kadrosuna alan Şinasi 1860 da neşrine başladığı Tercüman-ı Ahvali arkadaşına terk ederek kendisi yeni bir gazeteyi Türk basın alemine getirdi. 1862 de Türk basın aleminde yayınlanmaya başlayan bu gazete TASVİR-i EFKAR'dı ve gazetenin sahibi Şinasi idi.

Gazetecilik hayatı ona yeni imkanlar, yeni dostlar kazandırdı, yeni ufuklar açıldı önüne... Yusuf Kâmil paşa, Subhi paşa, Ahmet Vefik paşa gibi önemli kişilerle dostluk kurdu, onların gazetesinde yazı yazmalarını sağladı. Namık Kemal ve arkadaşları da aynı gazetede bir araya gelmişlerdi. Bu zengin kadro onun yeni teşebbüslere girmesine neden oldu. Gazetesi yanında bir kütüphane tesis etmeye karar verdi, çeşitli kitap yayınları yaptı. Fenelone'nun TELEMAGUE isimli eserini tercüme ederek yayınladı. Ayrıca KOÇİ BEY risalelerini bastırdı ve çeşitli kitap ve makalelerle toplumun aydın kesimine tesir yapmaya çalıştı. Bu şekilde gençleri uyarmak ve kötü devlet yönetiminde etkin bir genç kadro kurmak istiyordu. Edebiyatla siyaseti birleştirmiş gibiydi. 1863 yılında yayınladığı bir makale onun Maarif MECLİS üyeliğini kaybetmesine sebep oldu. Devlet işlerinin iyi yürümediğini yazarak devlet adamlarını ve yönetimi tenkit ettiğinden rical gözünde tehlikeli bir adam oluverdi. Yeni bir akımın öncüsü olmak emelindeydi, gençleri etrafına topladı. Gazeteyi onlara adeta teslim etti. Namık Kemal ve arkadaşları Tasviri efkarın devamlı kadrosunda yer almışlardı. Aydın kesiminde etkinliğini sürdüren Şinasi Genç Osmanlılar derneğinin de kurulmasına çalıştı. Nihayet Dernek 1865 yılında kuruldu, Şinasi bu gizli kuruluşun

milerde büyük ilgi toplayan ve kendisine şöhret sağlayan vaazlar verdi, Vaiz olarak Türkiyenin her yerinde adı anılan bir kişi oldu. Çok güzel konuşur, vaaz verirken dinleyenleri adeta büyülerdi. Sert ve heyecanlı yazılar yazdığından büyük bir okuyucu kitlesine de sahipti. Renkli bir kişiliği, heyecanlı ve dolu bir yaşamı vardı. Hep hareket halinde idi; vaazlarıyla halkın sevgilisi olmuş, yazıları ile de devlet adamlarının düşmanlığını kazanmış bir kişi idi. 1865 yılında İstanbulda kurulan YENİ OSMANLILAR DERNEĞİ kurucu üyelerindendir.

İstanbulda Filip efendi isimli bir Rumun çıkardığı MUHBİR gazetesinde çıkan yazılarıyle devlet ricalini uykusuz bırakıyor, herkes onun yazılarını hararetle ve zevkle takip ediyordu. Osmanlı genç aydınları, saray mensupları, paşazadeler, devlet ricali onun şaşmaz ve sadık okuyucularıydı. İsmi sarıklı ihtilalciye, sarıklı anarşiste çıkmıştı, amma onun hiç bir şeye aldırdığı yoktu. Tok sözlü, cesur, heyecanlı ve tutarsız bir kişiydi.

Fazıl paşanın Pariste yayınlanan ve Yeni Osmanlılar tarafından tercüme edilen mektubu MUHBİR'de yayınlandı. Bu yayın nedeniyle Muhbir gazetesi kapatıldı. Ali Suavi de bu vesile ile KASTAMONU'ya memuriyetle sürüldü. Fakat bu sırada Fransada bulunan Mısırlı Fazıl Mustafa paşa İstanbuldaki jöntürkleri Parise davet etti. Ali Suavi de davetliler arasındaydı; arkadaşı Namık Kemal ve Ziya paşa ile haberleşerek temas kurdular ve 30 Mayıs 1867 de üç arkadaş Parise vardı.

Ali Suavi Pariste fazla kalamadı, Osmanlı padişahı sultan Aziz Parisi ziyaret edeceğinden Fransa hükümeti jöntürklerin ülkelerini terk etmelerini istedi. Ali Suavi de arkadaşları ile birlikte Paristen

Londraya gittiler. Aii Suavi, Yeni Osmanlılar adına çıkarılmasına karar verilen MUHBİR Gazetesini Mısırlı prens Fazıl Mustafa paşanın gönderdiği sermaye ile çıkarmaya başladı. Ne var ki Ali Suavinin ölçüsü yoktu, dilediği gibi hareket edince Namık Kemal ve arkadaşlarının tepkisini üzerine çekti. Jöntürkler gazetenin fikirlerini temsil etmediğini iddia ederek ilgilerini keserken Namık Kemal yeni bir gazete çıkararak yayın hayatına girdi.

Ali Suavi bildiğince yaşayan bir kişi idi. Muhbir çıkarken Fazıl paşadan para alınmıştı amma Fazıl Paşa İstanbul'a dönünce işler değişti. Ali Suavi bu hareketi hoş karşılamadı, Fazıl Mustafa Paşanın Jöntürkler'e bağladığı aylık kendisine de bağlanmak istenince bunu reddetti.

Londra'dan Paris'e dönen Ali Suavi boş durmuyordu; Paris'te BABIÂLİ ve REPUBLİGUE gazetelerini çıkardı. Keza Lion'da yayın hayatına giren ULUM isimli dergi de onundu.

1867 yılından 1876 yılına kadar Fransa'da kalan Ali Suavi 1876 yılında Meşrutiyetin ilânı ve Abdülhamid'in tahta çıkışı ile İstanbul'a döndü ve İstanbul'da derhal göreve tayin edilerek Tercüme heyetine girdi, fakat onun heyete girmesine itiraz edilince heyet de dağıtıldı. Bu sıralarda Sarayla arası düzelmiş ve saray indinde itibar kazanmıştı. Saraya bu yakınlığının karşılığını gördü, Galatasaray Lisesi müdürlüğüne tayin edildi. Fakat o lise müdürü iken de vaazlarına devam ediyordu. Camilerde verdiği vaazlar kalabalık halk kitleleri tarafından heyecanla ve sabırsızlıkla takip ediliyor, izdihamdan göz gözü görmüyordu. Çok heyecanlı ve korkusuz olan Ali Suavi'nin vaazları saray çevrelerini tedirgin etmeye başlayınca saraydaki itibarı sarsıldı ve bir süre sonra Ga-

latasaray Lisesi müdürlüğünden azledilerek göz hapsine alındı.

Hiç rahat durmayan, kendine olay ve dert yaratmada usta olan sarıklı ihtilâlci Ali Suavi bu kerre Abdülhamid'i tahttan indirme sevdasına kapıldı ve bu iç isyanı hazırlayanlarla işbirliğine girişti. Tarihe ÇIRAĞAN SARAYI OLAYI olarak geçen bu hareketin tertipçileri arasında yer aldı, ne var ki Murat V.'i iktidara getirmek için hazırlanan bu olay onun da sonu oldu ve Saraya baskın yaptığı sırada feci şekilde öldürüldü. 1878 yılında böylece çok renkli bir sima, su testisi su yolunda kırılır fehvasınca, hayatını kaybederek tarih sahnesinden çekildi.

Ali Suavi renkli kişiliği olan dengesiz, hareketli, sempatik ve kararsız bir insandı; Yeni Osmanlılar derneğinde ve Jöntürkler arasında daima dikkati üzerine çeken kişiliği hem zamanında, hem de kendinden sonra gelen nesiller üzerinde müessir olmuştur. Onun her şeyi orijinaldi. Meselâ dinî tahsil görmediği halde hoca ve vaiz olarak akıl almaz bir büyük şöhrete sahipti; Halka etki yapmasını bilir, güzel ve âteşin konuşmalariyle herkesi büyülerdi. Fikirleri de hayatı gibi heyecanlı, maceralı ve dengesizdi. Ne yaptığı, ne söylediği belli olmazdı. Din âlimi ve vaiz olarak geçinir, halka nutuk çeker; ötede de Hıristiyan bir kadınla evlenmekten çekinmez, bazan da dinî konularda umursamaz bir tutum takınabilirdi. Bir yandan yenilik ararken bir taraftan da eskiye bağlı kalıyordu. Bir anda saraya en ağır ithamları yaparken bir anda sarayın adamı da olabiliyordu. Yeni Osmanlılar Derneğinin kurucu ve üyesi olmasına rağmen Londra'da bu derneğin fikirlerine tam ters gelen düşünceleri gene o derneğin yayın organında rahatça neşredebiliyordu. İslâmda ruhani lider olamıyacağı-

nı söyler, hilafete şiddetle muhalefet ederdi. Laikliğe taraftardı. Türkçeye Osmanlıca, Türk ulusuna ve devletine Osmanlılar denmesine karşı idi. Arap ve Fars gramerinin Türkçe içinde yer almasını şiddetle reddeder ve bu gramerin Türkçede kullanılmasına daima itiraz ederdi. Bu itirazı yapan ilk Türk yazarı Ali Suavi'dir.

Ali Suavi şüphesiz ki büyük bir Türkçü idi amma hareketlerinde dengesizdi; çok namuslu bir adamdı amma ölçüsü yoktu. Nitekim Fazıl Mustafa Paşanın finanse ettiği ve Yeni Osmanlılar adına çıkardığı MUHBİR gazetesinde, birden aklına estiği gibi yazı yazmaya başlamış, ümmet ve şeriat ilkelerinden, islâm cemiyeti ve islâm tevhidinden bahsederek Jöntürklere ters düşmüştür. Yeni Osmanlıların yayın organında böyle bir neşriyat tepki ile karşılanmış ve Londra'da Jöntürkler birbirine düşmüştü, o ise bunlara hiç aldırmadan bildiğini okuyor, kafasına gelen ve inandığı şeyleri söylemekten ve yazmaktan çekinmiyordu. Londra'da yayınlanan Muhbir gazetesine Jöntürkler o kadar tepki gösterdiler ki Ali Suavi'nin gazetesindeki (Yeni Osmanlılar neşir organı) serlevhasını bile değiştirme teşebbüsünde bulundular.

Ali Suavi Türkçü olarak ortaya çıkıyor, arkasından İslamcılığını ilan ediyordu. Mesela ULUM dergisinde derginin sahibi bulunan Türkçü Ali Suavi'nin, aynı dergide birden İslam birliğini istemesi ve islamcılıktan bahsetmesi şaşkınlık yaratıyordu. Ani çıkışlarından ne geleceğini önceden kestirmek zor, hatta imkansızdı. O heyecanlarıyla yaşayan, içinden geldiği gibi hareket eden bir sarıklı ihtilalciydi; olaylara, şartlara ve duygularına göre fikir beyan eder, ideoloji benimserdi.

Onun hakkında herkes bir başka kanaate varmışsa bu onun kişiliğindeki özellikten ileri gelmiştir. Nitekim Ali Kemal Meram, Türkçülük Mücadeleleri isimli eserinde Ali Suavi'yi şöyle tanımlar:

«Bir yığın denecek kadar çok Suavi vardır. Yepyeni Suavi ve çok geri Suavi... Alabildiğine Türkçeci ve alabildiğine Arapçacı Suavi; Tarafsız Suavi ve tarafsız olmayan Suavi... TÜRKÇÜ Suavi, Arapçı Suavi... Meşrutiyetçi Suavi, Meşrutiyete karşı olan Suavi... Şeriatçı ve hilafetçi Suavi; Şeriate, Padişaha ve hilafete karşı olan Suavi... Suavi gerçek yapısıyla buydu. Kabına sığmayan, çok yanlı kişiliği yüzünden kabından taşan Suavi, o kaskatı rejimin karmaşık harçla örülü duvarlarının sivriliğine çarpacak, parçalanacaktı. Nitekim sonuç öyle oldu, ve en kötüsü, bir takım çevrelerce, ne ve ne olmadığı anlaşılmaksızın öldü.» (5)

Ancak hemen hatırlatalım ki ALİ SUAVİ, Yeni Osmanlıların en cesur, en idealist, en namuslu ve prensiplerine en bağlı üyesidir. O kadar ki Mısırlı paşa tüm jöntürklere maaş bağlarken Ali Suavi, kendilerini bırakıp sarayla anlaşan bu adamdan para almayı şerefine ve inancına aykırı buldu ve para yardımı teklifini şiddetle ve nefretle reddetti. Jöntürkler içinde Namık Kemal de dahil büyük bir meblağ tutan yardımı ve devamlı maaş almayı redde kimse yanaşmamış, sadece Ali Suavi ve Mehmet bey bu büyüklüğü ve mertliği gösterebilmiştir.

Sarıklı ihtilalci ALİ SUAVİ'nin (LAİK DEVLET) ve (TÜRKÇÜLÜĞÜ) savunması yaşadığı çağ için inanıl-

---

(5) Ali Kemal Meram, TÜRKÇÜLÜK VE TÜRKÇÜLÜK MÜCADELELERİ TARİHİ, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1969, sahife: 96.

maz bir şeydi ve çok büyük bir cesareti ve inancı gerektiriyordu. Çünkü o çağda milliyetçilik hareketleri yeni başlamıştı ve devlet politikasına tamamen ters geliyordu. Hele laik devletten söz etmek imkansız gibi bir şeydi ve bu imkansızlık içinde Ali Suavi'nin sesi gür ve sert çıkmakta idi. Evet, Ali Suavi gerçekten çok cesur, deli bir insandı. Hilafetin en güçlü olduğu bir devirde ortaya çıkarak hilafet ve şeriat düzenine karşı gelmek, padişahlığın son bulmasını istemek ve monarşik sistemi yıkmaya çalışmak akıl almaz bir işti ve bu işe sarılan, mücadelesini veren Ali Suavi elbetteki cesaret ve inancın sembolü oluyordu.

Türkçülük akımını ilk defa konu olarak ele alması onun için bir şereftir. İlk defa Türkologların eserleri üzerine eğilen, Ali Şir Nevai'nin lügatını inceleyen Ali Suavi, Osmanlı milleti ve Osmanlı dili deyimlerinin uydurma olduğunu ileri sürüyor; Kuranı kerim ve hutbelerin Türkçe okunmasını, namazın Türkçe dualarla kılınmasını öne sürmüş, Kuranı kerimin Türkçe yazılması üzerinde ısrarla durmuştur.

1870 yıllarında Genel bir Ansiklopedi yayınlamak onuru da Ali Suavi'nindir.

Ali Suavi jöntürk hareketinin en orijinal ve renkli kişisi olduğu kadar, Türkçü-Milliyetçi hüviyetiyle de, kendisinden sonra gelenlere etki yapan en güçlü milliyetçidir de. Bu milliyetçi kişiliği ile, belki de yabancı parmağı kokan YENİ OSMANLILAR hareketine milli ve bize ait olan bir şeyler katmış ve günümüze dek ulaşan müsbet etkiler yapabilmiş tek kişidir. Onun Türkçü ve milliyetçi kişiliği ortaya attığı fikirlerle günümüzde en çok saygı kazanan jöntürk olmasını sağlamıştır. Fakat çağı için aynı kanıya varmak mümkün değildi. Zira onun ortaya at-

tığı Türkçülük ve milliyetçilik fikri bugün ne kadar zorunlu ise onun çağında da o kadar gereksiz ve zamansızdı. Esasen rical indinde tepki ile karşılanması ve Osmanlı devleti içinde daima göz önünde tutulmasının gerçek sebebi de budur, onun milliyetçi kişiliği ve özelliğidir. (6)

3 — AYETULLAH (1846 - 1878):

Subhipaşazade Mehmet Ayetullah bey, jöntürk hareketi liderlerinden ve Yeni Osmanlılar Derneği kurucularındandır. Abdurrahman Subhi paşanın torunu, ve Subhi paşanın oğludur. Özel eğitimle yetiştirilen, Fransız mürebbiyelerin elinde büyüyen Ayetullah daha 15 yaşında iken Defter-i Hakani kalemine girerek 1861 de katip oldu. Sonra emlak dairesi memurluğuna geçti, oradan da DEVLET ŞURASI memurluğuna atandı. Balbek ve Buka'ülaziz kaymakamlıklarında bulundu. Bu arada Yeni Osmanlılar Derneğinin kurucuları arasında yer aldı. Namık Kemal ve Ziya paşa ile dost ve arkadaştır. Onlarla birlikte monarşiye karşı savaş açmıştır.

Ayetullah bey ihtilalci ruhu taşıyan, Batı etkisinde kalmış ve kendi törelerini küçümseyen bir adamdı, 1865 de kurulan Yeni Osmanlılar derneğinin ilk toplantısına gelirken koltuğu altında getirdiği iki kitap onun yabancı etkisinde ne kadar kaldığını ve nasıl bir ihtilalci olduğunu göstermesi bakımından ibret vericidir.

1876 meşrutiyetin ilanından sonra bütün jöntürkler gibi Ayetullah bey de önemli bir görevle İstan-

---

(6) Şerif Mardin, JÖNTÜRKLERİN SİYASİ FİKİRLERİ, 1964, İş Bankası Yayınları, Ankara.
MEYDAN LAROUSSE, cilt: 1, sahife: 325.
İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, cilt: 5, sahife: 140.

bul'dan uzaklaştırıldı. Erzurum mektupçusu oldu. 1877 yılında başladığı mektupçuluk görevi iki yıl kadar sürdü. 1878 senesi içinde Erzincan'a giderken Tercan'da tifoya yakalandı ve öldü. (1878)

1846 yılında Mısır'da doğup 1878 yılında çok genç yaşta Tercan'da ölen Ayetullah bey tam bir ihtilalci idi. Kurnaz ve zeki, ikna gücü çok kuvvetli bir kimseydi. Yabancı hayranlığı onu kör edecek kadar ileriydi. Hürriyete aşık bir insandı. 1865 tarihinden 1876 tarihine kadar Yeni Osmanlılar derneği bünyesinde devlete karşı isyan hareketini sürdüren Ayetullah bey, 1876 yılından sonra da asi ve ihtilalci hüviyetini değiştirmedi. Devlet memuru iken de devletin aleyhinde çalışmış ve Sultan Aziz'den sonra kendisine ikbal ve imkan veren Sultan Abdülhamid hana düşman olmuş ve onun tahttan indirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Ruhen menfi ve muhalif bir insan olduğundan ölümüne kadar aynı muhalefeti ısrarla ve inatla sürdürdü.

Eserleri yoktur. Hayatında VAKİT gazetesinde makaleleri çıkmış, Basiret gazetesinin başyazarlığını yapmıştır.

4 — SAĞIR AHMET BEY OĞLU MEHMET BEY (1824 - 1872):

Asıl adı EMİN'dir. Sağırahmetbeyzade Emin bey, 1824 yılında İstanbul'da doğdu. Bağdat Valisi Necippaşazade Sağır Ahmet Beyin oğludur. O da bütün paşa çocukları gibi özel eğitim gördü. Fransızca öğrendi ve çocuk yaşta Babıali Tercüme odası katipliğine atandı. Burası Osmanlı aydınlarının toplandığı bir ihtilal yuvasıydı adeta. Bu sebeple Emin bey de zamanın paşazadeleri gibi gizli dernek ve yuvalarda çalışan bir Osmanlı siyasisi oluverdi. Osman-

lı devletinin gerilediğini görüyor ve köklü reformlar yapılması gerektiğine inanıyordu; Tanzimat hareketi yeterli değildi, daha başka şeyler yapmak lazımdı ve devlet düzeninde bunu söylemek ve yapmak çok zordu. O halde her şeyden önce hürriyet lazımdı ki ülkenin kurtuluşu için tutulması gereken yol tesbit edilsin. O böyle düşündüğünden monarşiye karşı Meşruti bir idare kurulmasının zorunluğuna inandı. 1865 yılında ülkü ve gönül birliği ettiği altı arkadaşı ile gizli bir cemiyet kurmaya karar verdi, Yeni Osmanlılar Derneğini kurdu ve kendisi de derneğin başkanlığına getirildi.

Başkanlığını yaptığı Yeni Osmanlılar Cemiyeti, meşruti bir idare istiyor ve hasım olarak kabul ettiği Sultan AZİZ'in hallini gerçekleştirmek için hazırlanıyordu. Bu arada Ali ve Fuat paşalar da istenmeyen hainler olarak ilan edilmişti. Nitekim Mısırlı prens Fazıl Mustafa paşanın Avrupada yayınlanan meşhur mektubunda Ali ve Fuat paşalar hain ve cahil olarak tavsif edilmişti. Bu yüzden Emin bey halifenin tahttan indirilerek yerine Murat V.'in padişah olmasını tahta V. MURAT'ın geçmesini istiyordu.

Saray hafiyeleri başkanın niyet ve eylemini tesbit edince Emin bey kurtuluşu Avrupaya kaçmakta buldu. Uzun yıllar Fransa'da sürgün hayatı yaşadı. Ancak amcası Mahmut Nedim paşa 1871 yılında sadrazam olunca sürgünden kurtulup İstanbul'a dönebildi.

Şair olarak yazdığı şiirlerini GÜLDAN isimli şiir kitabında toplayarak yayınladı. 1872'de de İstanbul'a döndükten bir süre sonra İstanbul'da öldü.

5 — ÇAPANZADE AGÂH EFENDİ (1832-1885):

Yeni Osmanlılar cemiyetinin en önemli simala-

rından birisi olan Agâh efendi, 1832 yılında İstanbul'da doğdu, Yozgatlı Çapanzade Hulusi efendinin oğludur.

Agâh efendi tıp tahsil etmiş, fakat doktor değil katip olmuştur. Okula devam ederken Fransızca, İngilizce, İtalyanca öğrendi. Dil öğrenimine karşı özel bir kabiliyet ve ilgisi vardı. Bu bakımdan tıp tahsilini terk edip Babıali tercüme odasına memur oldu. Bu memuriyette dikkati çektiğinden Paris elçilik sekreterliğinde görevlendirildi. 1852 yılından 1854 yılına kadar Paris'te kalan Agâh efendi İstanbul'a döndükten sonra posta nazırlığına getirildi. Ve 1861'de Türkiye'de ilk defa posta pulu kullanma usulünü uyguladı.

21 Ekim 1860 yılında çıkarmaya başladığı Tercüman-ı Ahval isimli gazete Türkiye'de yayınlanan ilk şahsi Türk gazetesidir.

1860 yılından 1866 yılına kadar sahip ve başyazar olarak yönettiği Tercüman-ı Ahvali 1866 da bırakarak o da Paris'e gitti. Fakat bu gidiş 1852 gidişi değildir. 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar isimli gizli cemiyetin kurucu ve faal üyelerinden ateşli bir muhaliftir ve Ali paşanın tesiriyle görevinden ayrılmış bir ihtilalci hüviyetiyle Paris'e kadar gelmiştir.

Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya paşa gibi jöntürklerin ideal arkadaşıdır ve Avrupaya kaçışından sonra Fransa, İngiltere ve Belçika'da tam dört yıl sürgün hayatı yaşadı. Amansız düşmanları Ali ve Fuat paşalar öldükten sonra affa uğrayıp ancak 1871 yılında İstanbul'a dönebildi. Fakat İstanbul'da fazla kalmadı, kalamadı; Sarayın isteği ile İzmir mutasarrıflığına tayin edilerek İstanbul'dan İzmir'e gitti. Onun arzusu İstanbul'a dönmek arkadaşlarıyle be-

raber olmaktı ve bunu sağlamak için çok uğraştı, netice alamadı. Ümitleri kırıldığı bir anda ise Devlet şûrası üyeliğine atanarak İstanbul'a döndü.

Osmanlı tahtına jöntürkler tarafından getirilen ve 1876 yılında meşrutiyeti ilan eden ikinci Abdülhamid han, kendisi de bir jöntürk olduğundan fikir ve inançları kadar kişileri de yakından tanıyordu. Ve jöntürklerin düşüncelerinin Osmanlı devletine yarar değil, zarar getireceğini kabul ediyordu. Bu sebeple iktidara gelir gelmez jöntürklere karşı tedbirler alma gereğini yerine getirmek üzere harekete geçti. Hürriyetçileri bir bir İstanbul'dan uzaklaştırdı. Agâh efendi de nasibini almakta gecikmedi. Önce Bursa, sonra da Ankara'ya sürüldü. Ankara'da 1882 yılına kadar kaldı. Başarılı ve uysal davranışları affedilmesine imkan verdi, 1882 de Rodos'a tayin edildi. Ne var ki kısa bir süre sonra Namık Kemal Rodos mutasarrıfı olunca onu da Midilli mutasarrılığına tayin ettiler. Midilli mutasarrıflığından 1883 yılında Atina elçiliğine atanan Agâh efendi 1885 yılında elçi iken Atina'da öldü.

6 — KAYAZADE REŞAD (1844 - 1902):

Jöntürklerin ileri gelenlerinden ve Yeni Osmanlılar derneği kurucularından olan Kayazade Reşad 1844 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Yozgat mutasarrıfı Kayazade İskender beydir. Namık Kemal ve Ziya paşanın kader ve ülkü arkadaşı olan Reşad, Osmanlı yönetimine karşı örgütlenmek ihtiyacını duymuş ve meşruti idare kuruluncaya kadar mücadele etmek üzere 1865 yılında Yeni Osmanlılar Derneği isimli gizli örgütün kurucuları arasına katılmıştır. Derneğin kurucusu ve yönetim kurulu üyesi olarak görev alan Reşad, 1866 yılında diğer arkadaşları gi-

bi Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır. O da öteki arkadaşlarına uyarak Paris'te Mısırlı prens Fazıl Mustafa paşanın himayesine girmiştir.

Kayazade Reşad 1866 yılından itibaren 10 yıl Avrupada sürgün olarak yaşadı amma hiç bir zaman sıkıntı çekmedi. Zira Fazıl Mustafa paşanın himayesinde idi ve hamisinden ayda 750 altın frank maaş alıyordu. Ancak meşrutiyetin ilanından sonra 1876 yılında İstanbul'a dönebildi.

Padişah Abdülhamid han eski bir jöntürktü ve kendisini iktidara getiren arkadaşlarına karşı görevini unutmadı. Reşad beyi affetmekle kalmadı, onu hemen memuriyete tayin ettirdi. Çeşitli idari görevler yüklenen Reşad bey başarılı olmuş ve kısa sürede (Paşa) rütbesi ile (RUMELİ BEYLERBEYİ) olabilmiştir.

1889 da Kudüs mutasarrıflığına atanan Reşad paşa burada tam on yıl kaldı. Ancak kudüste on yıl kaldıktan sonra 1899 yılında azledildi. Bu azilden sonra yeni bir göreve atanmadı, kendisi İstanbul'a döndü. İstanbul'da 1902 yılında öldü.

7 — NAMIK KEMAL (1840 - 1888) :

Jöntürklerin en meşhuru ve halk tarafından en sevileni olan Namık Kemal Türk edebiyat tarihinde vatan şairi olarak bilinir. Asıl adı Mehmet Kemal'dir. Babası Abdülhamide müneccimbaşılık yapan Mustafa Asım bey, annesi de Koniçalı Abdüllatif paşanın kızı Fatma Zehra hanımdır. Soyca Topal Osman paşanın torunu olan Namık Kemal'in babası yoksulluk içinde yaşamış ve hayatının son devreleri kayınpederinin hanesinde geçmiştir. Bu sebeple Namık Kemal 1840 yılında dedesi Abdüllatif paşanın Tekirdağındaki konağında doğdu. 19 yaşına kadar da dedesinin nezdinde kaldı.

Dedesinin memuriyeti dolayısiyie çeşitli yerlere gitmek ve ülkeyi tanımak imkanını bulan Namık Kemal 1846 yılında Afyonkarahisar kaymakamlığına tayin edilen dedesinin isteği ile orada Mevlevi dergahında semâ çıkarmıştır. Afyon müftüsü Buharalı Hacı Vahid efendiden de farsça dersleri almıştır.

Namık Kemal İstanbul'da önce Beyazıd rüştiyesine sonra Valide mektebine verilmiştir. Ancak bu okullara devam ettiğine dair kayıtlar karışık ve çelişkilidir. Dedesi 1853 de Kars'a tayin edilince Kemal'in tahsili de yarım kaldı. Kemal, genç yaşta Tercüme odasına memur olarak alındı. Orada iki yıl görevde kaldıktan sonra Leskofçalı Galib'in 1859 da emtia gümrüğü başkatipliğine tayini üzerine Galib'in isteği üzerine onun yanına muavin oldu. Leskofçalı Galip 1861 de Trablusgarba tayin edilince Kemal de eski memuriyetine tercüme odasına dönmüştür. 1861 yazında eski ve yeni nesilden şairlerin teşkil ettiği ENCÜMEN-İ ŞUARA'ya girdi. Bu şiir meclisi bir yıl sürdü ve şairler birbirlerine okudukları ve yazdıkları eserleri sunuyor, bu eserleri okuma ve sunma görevi Namık Kemal'e veriliyordu. 1862 yılı içinde Kemal, Şinasinin Tasvir-i efkar gazetesinde yazmaya başladı.

Namık Kemal'in meşhur Şinasi ile tanışması hayatının en önemli olayıdır. Zira tercüme odasında Fransızca öğrenmiş bulunan Kemal için Batı kültürü yabancı değildir. Şinasi ona siyasi bir kişilik de kazandırdı ve sanatın toplum için kullanılması gerektiğine Kemal'i de inandırdı. Ve Kemal iki buçuk yıl Şinasi ile beraber çalıştı, ondan çok şey öğrendi. Şinasi 1865 yılı başlarında Fransa'ya gidince Tasvir-i efkarı kendisine bıraktı, 1865 den sonra gazete tamamen Namık Kemal'in yönetimine girmiş ol-

du. Namık Kemal gazetede yazdığı makalelerle en çok eğitim davası üzerinde duruyor, kadınların okutulmasını savunuyor ve onlara hak verilmesini istiyordu. Edebiyat dilimiz üzerinde duran Kemal, tıp fakültesinde tedrisatın Türkçe olmasını savundu.

Tepebaşı gazinolarında rumca söylenen Türk aleyhtarı şarkıları ağır şekilde eleştirmesi Devlet adamları ile arasının açılmasına neden oldu. Zira hükümetin gönderdiği tenbihnameye fena halde sinirlenen Namık Kemal, tenbihnameye teessüflerini bildiren bir makale ile cevap vermiştir. Bu olay Kemal ile devlet ricalini karşı karşıya getirmiştir.

1865 de kurulan Yeni Osmanlılar cemiyetinin kurucu ve faal üyesidir. Derneğin kuruluş çalışmalarına katılmış, basında proğram ve prensipleri hakkında yazılar da yazmıştır. 10 Mart 1867 de yazdığı Şark Meselesi isimli makalesinden dolayı hükümet bir kararname yayınlayarak basını çok sıkı kayıtlar altına aldı, Sadrazam Ali paşa, Kemal'den tasviri efkarı terketmesini istedi, Kemal bu teklifi red etti. Bu sıralarda Fazıl paşanın yayınladığı mektubun tercümesi işi ortaya çıktı. Böylece saray için tehlike haline gelen Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılması gerekiyordu. Bunun için Kemal Erzurum vali muavinliğine atandı. Fakat Kemal tayinine rağmen gitmek istemiyordu, zira Avrupadan bir mektup almış ve Mısırlı prens Fazıl Mustafa paşa onları arkadaşlarıyle birlikte Avrupaya davet etmişti. Kemal, Ziya paşa ve Ali Suavi birlikte kaçmayı planladı ve plan uygulandı. Üç arkadaş 30 Mayıs 1867 tarihinde Paris'e vardı. Paris'te fazla kalamadıklarından İngiltere'de Londra'ya geçtiler. 30 Haziran 1867 de Londra'ya gelen Kemal burada Hürriyet gazetesini çıkardı. 29 Haziran 1868 tarihinde neşriyata başlayan

Hürriyet gazetesi Namık Kemal'in siyasi mücadelesini simgeler. O iki yıl hiç bir yere yazı yazmamış, sadece Hürriyet gazetesinde yazdığı yazılarla kişiliğini ortaya koymuştur. Siyasi fikirleri olgunlaşmış, Babıaliye karşı adeta savaş açmıştır. Bir yandan da vatan hasreti ile coşarak yazdığı vatan şiirleri başlı başına birer hadise oluyordu.

Hürriyet gazetesinde savundukları temel esaslar şunlardı:

1) Memlekette acilen yönetimde değişiklik yapılması ve Meşruti idarenin bir an evvel kurulması zorunludur. Devletin bekası için bu şarttı ve başkaca *bir kurtuluş ümidi ve imkanı yoktu.*

2) Osmanlı devletinin tüm içtimai ve idari kurumları bozulmuştu. Hepsinin birer birer ele alınması ve geniş reformlar yapılması gerekmektedir. Bu islahat acil duruma gelmiştir, süratle çare bulunması lazımdır.

Namık Kemal Hürriyet gazetesinde yazarken arkadaşı Ziya paşa ile fikir ve eylem ihtilafına düştüğünden 1869 yılı eylül ayında gazeteden ayrıldı. Türkiye'ye dönmek istedi fakat müracaatları red olundu. Ancak Ali paşa bu genç kabiliyetli Kemal için bir çare düşündü. Kendisi onu affetmez görünürken zabtiye nazırına bir mektup yazdırdı. Zabtiye nazırı Hüsnü paşa, Ali paşanın arzu ve izni ile yazdığı 8 Temmuz 1870 ve 9 Ağustos 1970 tarihli iki mektupla Kemal'i İstanbul'a dönmeye davet etti. Namık Kemal 1870 yılı kasım ayında İstanbul'a döndü.

Namık Kemal 5 yıl süren sürgün devresinde Paris'te hukuk ve iktisat dersleri almış, Fransız fikir ve sanat adamlarıyle tanışmış, **bilhassa tarihçi Leon** Cahun ile dostluk kurmuştur. Kemal Avrupadan dönerken dolu ve kamil bir yazar olmuştu amma affı

şartlı idi, Türkiye'ye döndükten sonra yazı yazmayacağına dair söz vermişti. Ve Ali paşa yaşadığı sürece Kemal yazı yazmadı. Yalnız bu arada devam eden Fransız-Alman harbi için kendisinden Ali paşa bir rapor istemiş ve Kemal bu raporu yazmıştır. Rapor Ali paşanın takdir ve hayranlığını celbetmiş ve Namık Kemal'i takdir etmiştir.

7 Eylül 1871 tarihinde Ali paşa ölünce sadaret makamına Mahmut Nedim paşa atandı. Yeni sadrazam umumi af çıkardı ve Yeni Osmanlıları affederek onların İstanbul'a dönmelerini sağladı. Avrupadan dönen Nuri, Ebuzziya Tevfik ve Reşad ile birlikte İSTİKBAL isimli bir gazete çıkarmaya karar verdiler, ancak izin alamadıklarından bu kerre İBRET gazetesini kiraladılar. 1872 de İbret yayın hayatına büyük bir beyanname ile girdi. Gazetenin baş yazarı Namık Kemal'di. Kemal'in basın hayatına dönüşü başlamıştı. İstanbul'da İbret beş gün çıkıyor, Tasviri efkar haftada bir, Hürriyet ise iki defa neşrediliyordu ve hepsinde Kemal'in yazıları vardı. Ne var ki olaylar hızla gelişmiş Kemal'in bazı devlet konularına müdahalesi ve bilhassa Mithat paşanın valiliği ile ilgili çıkarılan dedikodular üzerine kaleme aldığı (Garaz marazdır) isimli makale gazetenin kapanmasına sebep oldu ve Mahmut Nedim paşa istemediği yazarları İstanbul'dan uzaklaştırmak için hepsini ayrı ayrı memuriyetle görevlendirip İstanbul'dan uzaklaştırdı. Namık Kemal'i 8 Temmuz 1872 de Gelibolu mutasarrıflığına tayin etti. Kemal önce gitmek istemedi amma yeni sadrazam Midhat paşanın tavsiyesine uyarak Gelibolu'ya hareket etti ancak üç ay sonra azledildi. İstanbul'a döndü.

1 Nisan 1873 gecesi Vatan Yahut Silistre isimli piyesi sahneye kondu ve eser büyük ilgi gördü,

halkın heyecan ve ilgisini İbret gazetesi geniş şekilde sergilediğinden 5 Nisan 1873 günü gazete kapatıldı. Ve ertesi günü arkadaşlarıyle birlikte tevkif edilerek MAGOSA'ya sürüldü.

Abdülaziz'in halli ile Murat V. 30 Mayıs 1876 günü tahta geçince ertesi gün Namık Kemal ve arkadaşları hakkında genel af çıkarıldı. Ve Kemal 19 Haziran 1876 tarihinde İstanbul'a döndü.

Murat V.'in akli dengesi bozuk olduğundan 93 gün sonra tahttan indirildi ve yerine Abdülhamid II. tahta geçirildi. Sultan Abdülhamid han padişah olunca Kemal'i yüksek mevkilere getirdi. 18 Eylül 1876 tarihinde Devlet şurası üyeliğine atandı. 7 Ekim 1876 da kanuni esasi komisyonuna, 4 Kasım 1876 da da anayasa komisyon azalığına tayin edildi. Anayasa hazırlanırken padişah sık sık Kemal'i yanına çağırıyor, onunla maddeler ve prensipler üzerinde tartışıyordu. 6 ay içinde kanuni esasi taslağı hazırlanıp hükümdara sunuldu. Abdülhamid han anayasa taslağına bazı maddeler ilave ettirmiş ve bazılarını tadil ettirmişti kanuni esasi bu tadilatlar yapıldıktan sonra 23 Aralık 1876 tarihinde yayınlandı.

Meşrutiyetin ilânından kısa bir süre sonra Padişah, Ziya paşayı Suriye valiliğine tayin ederken Kemal'i ikna ederek bir yere tayin etme teşebbüsünde bulundu ise de Namık Kemal İstanbul'da kalmakta ısrar etti. Bu olayları padişah içine aldı amma fırsat kolladı, 5 Şubat 1877 de Midhat paşa sedaretten azledildi ve ertesi günü de Namık Kemal tevkif edildi. Ancak mahkeme Kemal hakkında bir karar vermedi, onu suçlu bulmamıştı. Bu sebeple yüksek mahkemeye sevki gerekiyordu fakat bu mahkeme kurulmadı, beş ay hapis yattıktan sonra Akdeniz adalarında oturmak şartı ile Hükümdar tarafından tahli-

ye ettirildi. 19 Temmuz 1877 tarihinde Midilliye hareket etti. 18 Aralık 1879 tarihine kadar sanık ve sürgün olarak kaldığı Midilli adasından af ile ayrılacağını düşünürken 18 Aralık 1879 da Midilli mutasarrıfılığına atandı. Burada Celaleddin Harzemşahı yazıp bitiren Kemal bu eserini Padişah Abdülhamid'e gönderir. Abdülhamid değerini takdir ettiği Kemal'in bu jestine karşılık verdi ve 28 Eylül 1881 tarihinde Namık Kemal'e (Bâlâ) rütbesi verildi, iki yıl sonra da yani 30 Ağustos 1883 tarihinde de ikinci defa taltif edilen Kemal'e Osmanlıların büyük rütbesi (Nişanı Osmani) ile taltif edildi. Namık Kemal Midilli'de yedi yıl kaldı. Bu devrede saray ile arası düzelmişti. Bu yüzden ilmi çalışmalarına daha büyük hızla devam etti ve yeni yeni eserler verdi. 15 Ekim 1884 tarihinde Rodos mutasarrıflığına tayin edildi. Padişah, Kemal'in hareketlerini izliyordu, başarılı çalışmaları nedeni ile onu değerlendirdi, kendisine (imtiyaz madalyası) verdi. Rodos'ta üç yıldan fazla kaldı ve halka hizmetini en iyi şekilde yaparken okul ve camiler inşa ettirdi. 1877 de Sakız mutasarrıflığına atandı. Zatürreye yakalandığı Sakız'da hastalığı gittikçe nüksetti ve 2 Aralık 1888 günü öldü, önce Sakız'da cami hazresine defnolundu ise de Ebüzziya'nın padişaha müracaatı üzerine cenazesi Sakız'dan alınarak GELİBOLU'ya getirildi ve Bolayır'da Rumeli fatihi şehzade Süleyman paşanın türbesi yanına defn edildi. (7)

---

(7) İslam Ansiklopedisi, cilt: 9, sahife: 54-72.
Meydan Larousse, cilt: 9, sahife: 214.

B — YENİ OSMANLILAR DERNEĞİNE KATILAN ÖNEMLİ ÜYELER :

1 — ZİYA PAŞA (1825 - 1880)

1825 yılında İstanbul'da doğan Ziya paşanın asıl adı Abdülhamid Ziyaeddin'dir. Erzurumlu Feridüddin Efendi isimli bir gümrük memurunun oğludur. Tahsilini İstanbul'da yapmış ve Beyazıt Rüşdiyesini bitirmiştir. Çocukluğunda Farsça öğrenmişti. Daha 17 yaşında iken Babıâli'de Sedaret Mektebî kalemine girdi.

Çok güzel şiirler yazar, kendisine sunulan metinleri anlamlı okurdu. Bu yüzden daha çocukluğunda arkadaşları arasında şöhret oldu. Kısa sürede ismi ricalin kulağına kadar gitti ve Reşit paşanın dikkatini çekti. Reşit paşa bu istidatlı gencin yükselmesine yardımcı olmakla onu 1855 yılında Hükümdar Abdülmecid Han'ın üçüncü kâtipliğine tayin ettirdi.

Saray kâtipliği Ziya paşa için yeni bir imkân ve ikbaldi. Memuriyetine başladıktan kısa bir süre içinde Fransızcayı da öğrendi. Bu yeni çevre ve tanıştığı yeni insanlar genellikle paşazadeler ve Batı hayranı aydınlardı. Onlar birtakım yeni fikirleri tartışıyor ve Osmanlı devletinin geriliğine ve batışına çare arıyorlardı. Onun içindir ki Ziya paşa da çarçabuk bu yeni insanlarla kaynaştı, onlarla dost oldu ve fikirlerini de benimsedi. Böylece yeni hareketlerine taraftar, reform isteyen ve devlet yönetiminde mutlaka değişiklik yapacak olan ihtilâlciler arasına Ziya paşa da katılmış oldu. O sırada kurulan YENİ OSMANLILAR gurubuna katıldı. Fakat hareket ve sözleri dikkatle izleniyordu. Yenilik taraftarı olduğu, meşrutî idareyi istediği anlaşılınca Ali paşa tarafından kâtip-

likten azledildi. Saray kâtipliğinden azledilmek Ziya paşa için ağır bir darbe olmuştu amma Osmanlı Devlet adamları kimseyi birden harcamak istemezlerdi, daima yeni görevlerle muhalifleri kazanma yolunu seçerlerdi. Bu sebeple Ziya paşa da azledilmekle bir kenara atılmadı, kontrol altında bulundurulmasına rağmen Zabtiye müsteşarlığına getirildi. Fakat onun Zabtiye müşteşarlığında da rahat etmiyeceği belli idi, esasen Ali ve Fuad paşalar Ziya paşanın İstanbul'dan uzaklaştırılması kanısında idiler; uzaklaştırma işlemi sürgün şeklinde olmuyordu, taltif ve terfi ettirilerek gönderilmesi için kendisine (Paşalık) rütbesi verildi ve Atina elçiliği ile Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edildi. Siyasi görüşleri kuvvetli, işini bilen bir insan olduğu için altı ay sonra Padişah tarafından İstanbul'a çağrıldı ve kendisine Bosna-Hersek denetim görevi verildi. Ziya paşa bu denetimde çok başarılı olduğundan mükâfatlandırılarak önce Meclisi Vâlâ âzalığına, bilahare de Adalet Bakanlığına atandı. Ne var ki Ali paşa da, Fuad paşa da Ziya paşaya güvenmiyorlardı, İstanbul'da kalmasında tehlike gördüklerinden Adalet Bakanlığında bulunan Ziya paşayı önce Amasya mutasarrıflığına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırdılar. İki yıl Amasya mutasarrıflığı görevini ifa ettikten sonra Samsun mutasarrıflığına tayin edildi. Bu sırada hakkında ihbar vaki olduğundan tahkikat açıldı. Tahkikat komisyonu Ziya paşanın suçsuz olduğuna kanaat getirdiğinden dosyasını kapattı ve suçsuzluğu sabit olan Ziya paşanın İstanbul'a dönmesi mümkün oldu. İstanbul'da tekrar Meclisi Vâlâ âzalığına atandığından yeni görevine başladı.

Ziya paşanın İstanbul'a dönüşü ile hayatının yeni bir dönemi başlar ki bu dönemde Ziya paşa büyük

siyasi olayların içinde aktif bir unsurdur. İstibdada karşı teşkilâtlanmak gereğini duyan genç Osmanlılarla ilişki kurar, devlet yönetiminin değiştirilmesini o da istemektedir. O sırada kurulmuş bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyetine katılarak derneğin en faal üyelerinden birisi haline geldi. (1865). 1867 yılında Kıbrıs mutasarrıflığına tayini çıkan Ziya paşa, Kıbrıs'a hareketini geciktirmek için bahaneler icat etti ve bir süre daha İstanbul'da oyalandı. Çünkü o sırada Fransa'da bulunan Fazıl Mustafa paşadan Paris'e gelmesi için davet almıştı. Arkadaşı Namık Kemal ve Ali Suavi ile temas kurarak birlikte kaçmayı planladılar ve Ziya paşa arkadaşları ile birlikte 17 Mayıs 1867 de Paris'e vasıl oldu.

Paris'e gelip Jöntürk hareketi yöneticileri arasına giren Ziya paşa diğer Jöntürkler gibi Paris'te fazla kalamadı, Sultan Aziz'in Paris ziyareti nedeniyle Fransa hükümeti Jöntürklere Fransa'yı terketmelerini emretmiş olduğundan onlar da Londra'ya geçtiler. Londra'da cemiyet adına Ali Suavi'nin çıkardığı Muhbir gazetesinde siyasi mücadelelerini sürdürürken Ali Suavi ile araları açıldığından Ziya paşa arkadaşı Namık Kemal ile birlikte 1868'de Hürriyet gazetesini çıkarmaya başladı, Namık Kemal gazeteden ayrılınca da tek başına gazeteyi çıkarmaya devam etti. Hatta kendisi Londra'dan ayrıldıktan sonra İsviçre'ye geçmek zorunda kalmasına rağmen gazetesini bırakmadı ve son 12 sayısını Cenevre'de neşretmeye devam etti.

Ali paşanın ölümüne kadar sürgünde kalan ve Avrupa'da dolaşmaya mecbur edilen Ziya paşa bu sürgün sırasında da boş durmadı, siyasi mücadelesine devam ettiği gibi eserler de vermekten geri kalmadı. TERKİB-İ BEND, TERCİ-İ BEND, ZAFERNAME

gibi eserlerini yazdı ve yayınladı; gazellerini yazıp eser haline getirdi ve çeşitli çeviriler yaptı.

Kendisine baş düşman kabul ettiği ve bütün Jöntürklerin karşı olduğu Ali paşa ölünce affa nail olarak İstanbul'a döndü ve her zamanki gibi Osmanlı devlet ricali tarafından yeniden göreve atandı. İcra Cemiyeti üyeliği, Devlet Şûrası âzalığında bulundu.

Ziya paşa da diğer Jöntürkler gibi belirli kişilere karşı idi ve hedefleri Padişahı değiştirmek konusu üzerinde teksif ediliyordu. Bu bakımdan o da Sultan Aziz'e karşı idi, Ali ve Fuad paşaların düşmanı idi, kendilerini öyle görüyor, öyle kabul ediyorlardı. Bunlar değişirse her şey düzelecek zannı Jöntürklerin anlaşılmaz zaaf ve aczleridir. Halbuki düşman oldukları, tahttan indirmek için teşkilatlar kurdukları Abdülaziz Han onları daima himaye etmiş, ikbal ve saltanatlarını sağlamış, devlet makamlarında onlara en önemli görevleri vererek kişiliklerinden ülkesini ve milletini yararlandırmak istemiştir. Fakat Sultan Aziz ne yapsa kâr etmedi, Jöntürk camiasına daima antipatik ve kötü göründü. Onlar her vakit Padişah Abdülaziz'i tahttan indirip yerine Murad'ı getirmeyi hayal ettiler ve tüm savaşlarını bu gayeye yönelterek sonuç ta aldılar amma bu tutum dahi Jöntürklerin yabancı etkisi ve bilhassa Masonların tesirinde kaldığını saptar. Ziya paşa da bu etki altında kalan ve belki de Mason locasına girip devleti içerden yıkmak isteyen kişilerden birisi oldu, şartlar bunu gerektiriyor ve o devrin modasında Masonluk baş köşeyi işgal ediyordu.

Ziya paşa ve arkadaşlarının Sultan Aziz'e karşı düşmanlığı onu tahttan indirinceye kadar devam etti, bunda muvaffak da oldular ve tahttan indirilen Abdülaziz yerine MURAT V. Osmanlı tahtına oturtul-

du. Padişah V. Murat olunca Ziya paşaya da yeni ufuklar açıldı, Mabeyni Hümayun başkâtipliğine tayin edildi amma bu göreve daha başlamadan arkadaşlarının devreye girip perde arkası oynamaları sonucu Maarif müsteşarlığına atandı.

1876 yılı Jöntürkler için oldukça hareketli geçiyordu. Murat V.'in tahta çıkarılışından hemen sonra yeni bir karamsarlık sardı etrafı. Jöntürkler yanlış bir iş yaptıklarını, tahta geçirdikleri adamın masonluktan başka özelliği olmadığı, üstelik akli dengesinin yerinde olmadığı anlaşılmıştı. İktidara yeni bir aday arandı. Bu da hazırdı, kendi aralarında bulunan Veliaht Abdülhamid Han... ilerde Kızıl Sultan diye isimlendirecekleri Abdülhamid han hepsinin umudu idi, onun meşruti idareyi kuracağına, anayasayı kabul edeceğine inanıyorlardı. Konuyu kendisi ile de müzakere ve sonuca bağladılar. Murad V. tahttan indirilecek, yerine Abdülhamid han, padişah olacaktı. Ve öyle de oldu. Murat V. tahttan indirildi, yerine Veliaht Abdülhamid han padişah oldu. Fakat Jöntürklerin yanıldığı bir şey vardı, Abdülhamid han zeki ve dirayetli bir insandı, kendilerini de çok iyi tanıyordu, zaaflarını, güçlerini, kişiliklerini, teşkilatlarını, etkisi altında oldukları şeyleri kendilerinden bile daha iyi ve daha yakından tanımakta idi. Hükümdar oluncaya kadar onlara eyvallah demesi devleti ele geçirdikten sonra da aynı tutumunu devam ettirmesi söz konusu değildi. Nitekim padişah olur olmaz kanuni esasinin hazırlanmasını emretmiş ve kanuni esasi hazırlandıktan sonra Namık Kemal ve Ziya paşaları değil, kendi anlayışını kanuni esasiyeye koydurmuş ve o şekilde ilân etmişti. Meclisi topladıktan sonra yabancı unsurların ve gayri müslimlerin müdahalesini görünce Meclisi de dağıtıvermişti. Bunların erken ha-

reketler olduğuna inandığı için hareketin başlarını da tanıdığından Jöntürklerin hepsini İstanbul'dan uzaklaştırmak ya da onları zararsız hale getirmek için harekete geçti. Ancak hükümdar olarak Abdülhamid han iki Jöntürk'e Ziya paşa ve Namık Kemal'e çok yakınlık gösterdi, ancak bu iki kişinin değerini kabul etmekle beraber, fikirlerinden vazgeçmediklerini biliyordu, dün Sultan Aziz'e düşman olan bu kişilerin yarın da kendisine düşman olacaklarından emindi, bu sebeple bu çok değerli iki insana rütbe ve unvanlar vererek onları İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Pek çok eser vermiş ve Devlet Şûrası üyesi iken Harabatı yazmış, Ziya paşaya edebî kişiliğinden dolayı saygı duyan Abdülhamid han, onun siyasi başarılarını da saygı ile anıyordu. Amma ne çare ki fikir ayrılıkları vardı ve onları değiştirmeye muvaffak olamamıştı, bu sebeple her ikisini İstanbul'dan uzaklaştırdı. Ziya paşaya vezirlik payesi vererek Suriye valiliğine atadı; bir süre sonra da onu Konya valiliğine tayin etti. Padişah, valisi Ziya paşanın bulunduğu yerde de rahat durmayacağını tahmin ettiğinden Konya'da bir yıl kaldıktan sonra yeniden tayinini çıkardı. Bu kerre Adana valisi olmuştu. 1876 yılından 1877 sonlarına kadar Suriye ve Konya valiliğinden Adana valiliğine getiriliyordu. Adana valiliği onun son görevi oldu, iki yıl Adana valiliği yapmıştı, Adana'da hastalandı ve 1880 yılında Adana'da vefat etti, Adana Ulu Cami kabristanına defnedildi. (1880)

Ziya paşa şair, edebiyatçı ve siyaset adamı olarak Yeni Osmanlıların hürriyet ve demokrasi hakkındaki fikirlerini gençlere ve sonraki nesillere aktarma imkânını bulmuştur. Devlet yönetimindeki kötülükleri büyük bir ustalıkla işleyen Ziya paşa istibdada karşı halkı uyaran büyük bir hoca ve uyarıcı-

dır. Sade ve mükemmel üslûbu ile etkin olmuş, meşruti idarenin kurulmasına eylem ve fikir adamı olarak büyük katkıda bulunmuştur.

2 — NURİ PAŞA (— 1883) :

Arif paşanın oğlu olan Nuri paşa genç yaşta saraya girdi ve Abdülmecid hanın dul kızı Fatma Sultan ile evlenerek saraya damat oldu. Ancak o da bütün paşazadeler gibi Batı tesirinde idi, Osmanlı Devletinin bir çıkmazda olduğunu görüyor ve devleti kurtarmak için meşruti idareden başka çıkar yol görmüyordu. Bunun için Yeni Osmanlılar arasına katıldı, fikir ve eylem birliğine girişti. Abdülaziz hanın tahttan indirilmesi, Murat V.'in tahta çıkarılması ve Abdülhamid hanın padişah ilânı olaylarında Nuri paşa da eylem birliği yapmış ve ihtilâlcilere yardımcı olmuştu. Abdülhamid han olayları yakından izlediği için bazı paşaların ve bilhassa Nuri paşanın gizli eylemlerine mim koymuş ve padişah olduktan sonra Midhat paşa, Hüseyin Avni paşa, Hayrullah Efendi ve Nuri paşanın mahkemeye sevklerini emretti. Bu kişiler cinayet ve suikast iddiası ile hâkim huzuruna çıkarıldılar. Mahkemeleri çok uzun sürdü. Ancak 1881 yılında sonuçlandı. Yüksek mahkeme Nuri paşayı da idama mahkûm etti ve damatlık sıfatı kaldırıldı. Fakat Padişah idamların hepsini müebbet hapse tahvil edince Nuri paşa da kalebent olarak TAİF'e sürüldü. 1882 yılında Taif yolculuğunda aklını kaybetti ve Taif'e vardıktan kısa bir süre sonra 1883'de Taif'te öldü.

3 — EBÜZZİYA TEVFİK (1849 - 1913) :

Yeni Osmanlılar Derneğinin kuruluşundan derneğe ve eyleme katılan Ebüzziya Tevfik, Türk mat-

baacılığını geliştiren yazar, gazeteci, siyaset ve devlet adamı ve edebiyatçı hüviyetiyle basın âlemimizin en önemli tarihi kişilerinden birisidir. Asıl adı: Mehmet Tevfik olup 1849 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Konya Koçhisar'ından Kâmil Efendi isimli birisidir. Ebüzziya Tevfik, bu adı sürgünde almış, sürgünde yazdığı makalelere Ebüzziya Tevfik imzasını attığından sürgünden sonra da aynı ismi kullanmaya devam etmiştir. Bu sebeple asıl adı unutulmuş ve Ebüzziya Tevfik diye tanınmıştır.

Ebüzziya Tevfik 1865 yıllarında Namık Kemal ve Şinasi ile tanıştı ve onların fikirlerini benimseyerek kurmuş bulundukları Yeni Osmanlılar Cemiyetine katılmakta tereddüt etmedi. Ebüzziya, anılarında Yeni Osmanlılar Cemiyetine kuruluşundan beş ay sonra 1865 yılı içinde katıldığını ve 105 sayılı üyesi olduğunu açık açık söyler.

Şinasi'nin Tasviri Efkâr gazetesinde toplanan Osmanlı aydınları arasında bulunmak Ebüzziyayı mutlu kılar, onların sohbetlerinden ayrılmamak ister ve orada güncel konular içinde ideolojik fikirleri ve siyasi kanaatleri şekillenir. Fakat Yeni Osmanlılara iştiraki fikri safhada kalır, nitekim 1866, 1867 yıllarında Yeni Osmanlıların tümü sürgüne giderken Ebüzziya İstanbul'da kalabilir.

1868 yılında Ebüzziya yazı hayatına atılmış ve TERAKKİ gazetesinde makaleleri çıkmaya başlamıştır.

Şinasi 1871'de ölünce Tasvir-i Efkâr gazete ve matbaası satışa çıkarıldı. Fazıl Mustafa Paşa, Namık Kemal'le Ebüzziya'nın müzayedeye girip matbaa ve gazeteyi satın almalarını isteyince ikisi müzayedeye girdiler ve matbaayı satın aldılar. Bu, Fazıl Mustafa paşa satın alınan matbaa ve malzemeyi Ebüzziya ile

Namık Kemal'e hediye etti, Namık Kemal hissesinden vazgeçince Tasvir-i Efkâr ve matbaası Ebüzziya'ya kaldı.

Ebüzziya Tevfik, kendisine intikal eden bu matbaa malzemelerine bazı ekler ve yeni parçalar da katarak büyük bir tesis kurdu, bu tesisi Sultanhamamı'nda 1872'de hizmete açtı ve bu matbaada ilk defa Namık Kemal'in yazdığı SELÂHADDİNİ EYYÜBİ, Reşit paşanın siyasi yazılarını ihtiva eden bir MECMUA ve kendi eseri olan ECEL-İ KAZA isimli eserler basıldı.

İbret gazetesinde muharrir olarak yazı yazarken Terakki gazetesindeki yazılarını da ihmal etmiyordu. Matbaasını bir süre sonra Beyoğlu'na nakleden Ebüzziya 1872 yılı kasım ayında HADİKA gazetesinin başmuharriri oldu. Hadika kapatılınca imtiyazını almış bulunduğu SİRÂC isimli gazetesini 18 Mart 1873 de çıkarmaya başladı.

10 Nisan 1873 tarihinde verilen bir fermanla Namık Kemal Magosa'ya, Nuri ve Hakkı bey Akkaya, Ebüzziya ve Ahmet Mithat da Rodos'a sürüldüler.

Rodos'taki sürgün hayatında Ebüzziya 25 fen ilmini ihtiva eden MAHİYET-İ ULUM isimli eserini hazırladı. Ve 1876 yılına kadar Rodos'ta kalan Ebüzziya 31 Mayıs 1876 tarihinde tahta geçen Sultan Murat V. tarafından affedilerek İstanbul'a döndü.

1876 tarihinden sonra matbaacılık üzerinde kesif bir çalışma yapan Ebüzziya arka arkaya verdiği eserleriyle Türk fikir ve sanat hayatına önemli eserler kazandırdı. Salname-i Hadika, Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniye bu devrede yazdığı eserlerdendir. Arkadaşlarının İstanbul'dan uzaklaştırılmalarından işkillenen Ebüzziya 1877 yılında matbaacılık işlerini tetkik etmek üzere Viyana'ya gitti.

1873'de Rodos'a giderken matbaasını Mihran Efendiye bırakmıştı. Dönünce matbaacılıkla uğraştı ise de neşriyata fazla önem vermedi. 1880'den sonra NESVSAL-İ MARİFET isimli takvimi bugün bile değerini koruyacak kadar nefis basılmıştır. Kütüphane-i meşahirde 80'den fazla kişinin biyoğrafisini vermişti. Ucuz ve çok kitap basma taktiği ile halka fikirlerini intikal ettirmeyi planlayan Ebüzziya çok geniş bir neşriyata girişmiş, kendi imtiyazı altındaki dergiler ve gazetelerden başka Envar-ı Zekâ, Gayret, Hazine-i Fünûn gibi dergileri de matbaasında basmıştır. Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi isimli eserini de basmaya başladı ve birinci cüzü 6000 adet satan bu eserin basımı 1888 senesinde sarayın emri ile durduruldu. 1888 yılı Ebüzziya için talihsiz bir yıldı, eserlerin basılmadan önce kontrolü sistemi getirilince o da Mecmua-i Ebüzziya yayınını tatil etti. Bu yıl arkadaşı N. Kemal ölmüştü, hiç çekinmeden padişaha başvurarak arkadaşının vasiyetini yerine getirdi ve Namık Kemal'in cenazesini Bolayır'a getirtti.

Ebüzziya bilahare Sanayi Mektebi Müdürlüğüne tayin edildi amma 1891'de tevkif edildi. Fakat 10 gün içinde tahliye edildi. Sonra Devlet Şûrası Bidayet Mahkemesi âzalığına tayin edildi. Ancak bu görevde iken masonlukla itham edilerek tevkif edildi. Bu ikinci tevkifi de birkaç gün sürdü. Bu jurnal ve tevkifinin sebebini araştırdı ve avukat Gregor Efendi tarafından yapılan bir jurnal neticesi tevkif edildiğini öğrendi. Bu ihbarın avukat tarafından yapıldığı ve avukatın Mısırlı İbrahim paşanın gönderdiği 370 lirayı almak için bu yola başvurduğunu öğrenmesi Ebüzziya'nın çok ağırına gitti, bu sırada Paris'te bulunan oğlunun da ölmesi onu acılara garketti ve sıhhati çok bozuldu. 1896'da çok sarsılan Ebüzziya 1897

yılından itibaren Mecmua-i Ebüzziya'nın yeniden neşriyatına başladı. Fakat 9 Nisan 1900 tarihinde tevkif edilerek Konya'ya sürüldü. 1900 yılından 1908 yılına kadar Konya'da sürgünde yaşayan Ebüzziya'nın bu devrede sessiz kaldığı ve adeta dinlendiği görülür. İkinci Meşrutiyetin ilânı üzerine serbest kaldı ve 13 Mayıs 1909 da Antalya mebusu olarak parlamentoya girdi.

Ebüzziya Tevfik 1913 yılında İstanbul'da öldü, Bakırköy'de oğlu Ziya'nın kabri yanına defnedildi.

4 — KÂNİ PAŞAZADE RIFAT BEY (1844-1891) :

Yeni Osmanlılar Derneğine sonradan katılan Jöntürklerin Paris'teki çalışmalarında onları destekleyen ve Jöntürklerin Avrupa'da teşkilâtlanmalarını ve faaliyet göstermelerini sağlayan Rıfat Bey 1844 yılında İstanbul'da doğdu. Kâni paşanın oğlu olduğundan bütün paşa çocukları gibi o da ciddi bir eğitimden geçerek genç yaşta, yani çocuk yaşında Babıâli Tercüme Odasına kâtip oldu. Tercüme odası o devrin ihtilâlcilerinin üslendiği bir nevi eğitim merkezi idi, orada yeni şeyler öğrendi, devletin bozuk düzenine çare arayan arkadaşlarının fikirlerini, ideolojilerini o da paylaştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleriyle yakınlığı onu da cemiyet üyeliğine sevketti. Petersburg elçiliği başkâtipliğinden feriklik rütbesi ile Dar-ı Şûrayı Askerî âzalığına tayin edilince İstanbul'a geldi. Fakat Jöntürk akımına karıştı, Yeni Osmanlılara yakınlığı açığa çıktığından bu ilerici kişinin rütbesi geri alınarak Paris elçiliğinde maiyet memurluğuna atanarak Paris'e gönderildi.

Paris'te bir süre kaldı, Yeni Osmanlıların merkezi Paris'e taşınmıştı, onlara yardım etti. Görevi bi-

tince de sefaretteki görevinden istifa etti, önce İstanbul'a, oradan da Mısır'a geçti.

Mısır'da bulunduğu sırada Arabî Paşa isyanına katıldığından İngilizler tarafından Mısır'dan çıkarıldı. Konya ve Bursa'da kendisine görev verilerek reji nazırı oldu.

İstanbul'da doğan ve asıl adı Ahmet olan Rıfat bey siyaset ve ilim sahasında devri için önemli olan HUKUKU DÜVEL eserini iki cilt halinde 1873'de İstanbul'da yayınlamıştır. Jöntürklerin gelişme ve neşriyat hayatlarında başarıları için katkıda bulunan, onlara hukuki yönden yardımcı olan Rıfat bey 1891 yılında İstanbul'da vefat etti.

5 — SADULLAH PAŞA (1838 - 1891) :

Vezir Ayaşlı Esat Muhlis paşanın oğlu olan Sadullah Efendi 1838'de Erzurum'da doğdu; İstanbul'da Darülmaarifte okudu, Fıkıh, Arapça, Farsça, Fransızca öğrendi. 1853 yılında Varidat kalemine kâtip oldu, sonra Mezhebler Müdürlüğü görevini yüklendi. 1866'ya kadar bu görevlerde kaldı. 1868'de Devlet Şûrası Maarif Dairesi başmuavini, 1869'da Devlet Şûrası üyesi oldu, süratle yükseldi. 1870 yılında Devlet Şûrası başkâtipliğine atandı. 1871'de Matbuat müdürü ve Divanı Hümayun tercümanı oldu. 1874'de Defteri Hakani Nazırlığına, 1876'da Temyiz Mahkemesi reisliğine, ve aynı yıl Ticaret Bakanlığına getirildi.

Abdülaziz tahttan indirilip Murat V. halife olunca o da bütün Jöntürkler gibi terfi ettirilerek Mabeyn başkâtibi oldu. (1876). Fakat Abdülhamid han padişah olunca Sadullah bey de İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Filibe'ye siyasi komisyon üyesi olarak tetkike gönderildi. 1877'de Berlin elçiliği ile Berlin'e gönde-

rilen Sadullah bey 1883'de Viyana elçiliğine atandı.

Sadullah bey çağın teknik gelişmesini dikkatle izlemiş, Batı edebiyat ve bilim âleminden edindiği tecrübeleri eserlerinde yansıtmış; aklın, bilimin değerini anlatan meşhur (ONDOKUZUNCU ASIR KASİDESİ) ile ün kazanmıştır. Akılcı felsefeden yana olan, çağın gelişmesini dikkatle izleyen ve Türkiye'nin de muasır medeniyet seviyesine erişmesi heyecanı ile eserler veren ve yeni Osmanlıların arasına katılmaktan çekinmeyen bu Türk devlet adamı, şair ve yazar Sadullah paşa, 1891 yılında Viyana'da intihar ederek öldü.

6 — SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA (1838 - 1892) :

Büyük Türkçü, yazar ve büyük kumandan. Jöntürk hareketinin en hararetli fikir adamları arasında yer alan Süleyman paşa 1838'de İstanbul'da doğdu. Basit bir şekercinin oğludur. Büyük kabiliyeti, cesareti ve zekâsı ile en yüksek makamlara erişmiş olan Süleyman paşa 1859 yılında Harbokulu'ndan mezun oldu, subay olarak Yeni Pazar, Hersek ve İşkodrada görev yaptı. İşkodrada iken Melamilerle teması oldu, pirlerinden iltifat da gören Süleyman Hüsnü paşa Girit isyanının bastırılmasında büyük yararlık gösterdi. Bu hizmeti karşılığında (kaymakamlığa) yükseltildi. 1872'de kaymakamlığa getirilen Paşa bir yıl sonra miralaylığa terfi etti. Süratle ilerledi, Askerî Okullar Nazırlığına atanınca büyük yenilikler yaptı, Askerî Okullar yönetmeliğinde önemli değişiklikler yapmak suretiyle büyük hizmetleri oldu.

1865'de kurulan Yeni Osmanlılar arasına katıldı ve Padişah Abdülaziz'in hâllinde değerli hizmetleri oldu. Böylece meşruti hareketlere eylem adamı olarak büyük hizmetler yaptı.

Fakat tahta çıkan Murat V.'in de halli gerekti. Hükümdarlık makamına veliaht Abdülhamid Han getirilince Abdülhamid yakından tanıdığı bütün yeni Osmanlıları İstanbul'dan uzaklaştırırken Süleyman paşa da 1876'da Bosna-Hersek kumandanı tayin edilerek uzaklara gönderildi. O sırada Karadağda isyan çıktı, isyanı büyük bir basiret ve cesaretle ve süratle bastırdı. 1877-1878 yıllarında patlak veren Türk-Rus savaşında ŞIPKA geçidinde Rusları büyük bir bozguna uğratarak ŞIPKA KAHRAMANI unvanını aldı. Bundan sonra Padişah Abdülhamid tarafından Tuna ve Balkan Orduları Başkomutanlığına atandı. Fakat Abdülhamid bu Türkçü ve ileri görüşlü kumandanından hoşlanmıyordu. Rus savaşından sonra Süleyman paşayı mahkûm etmek için çare aradı ve muharebenin kaybedilmiş olmasını bahane ederek Padişah tarafından mahkemeye verildi. Mahkeme sonunda rütbeleri geri alınarak Bağdat'a sürüldü. 1878 yılı sonunda Bağdat'a sürülen Süleyman paşa 14 yıl Bağdat'ta kaldı ve 1892 yılında Bağdat'ta öldü.

Süleyman paşa zeki ve çok müdebbir, o derece de cesur bir Jöntürktür. Yeni Osmanlılar arasına sonradan katılmış ve hayatı boyunca ülküsüne sadık kalmıştır. Birçok eser veren Süleyman paşa TÜRK DEVLETLERİ TARİHİ dersinin okul kitaplarına konmasını sağlamış, Türklerin dilinin Osmanlıca değil, TÜRK DİLİ olduğunu haykırmış, Türkçülüğünü açıkça ilân etmiş ve Osmanlıların fikirlerine bu yönden muhalefet etmiştir.

7 — YUSUF AKÇORA (1879 - 1935) :

Şöhretli Jöntürklerden Yusuf Akçora, Yeni Osmanlılar Derneği kurulduğu zaman hayatta bile değildi. Ancak Dernek kendini dağıttıktan sonraki idea-

listler gurubu içinde önemli yeri olan Yusuf Akçora 1879 tarihinde Simsar'da doğdu. İstanbul'da Harbiye'de kurmay sınıfına ayrılmışken ihtilâl hareketlerine katıldığı için tutuklandı. Yıldız Sarayında yapılan sorgusundan sonra Divanı Harbe sevkedildi. Divanı Harb Akçora hakkında müebbet kalebentlik cezası verirken askerlikten de tard etti. Fizan'a gönderilmek üzere Trablusgarb'e gönderildi. Burada kararı beklerken, İstanbul'dan yeni bir karar geldi. Buna göre Trablusgarb'ta kalmasına, Fizan'a gidişinin kaldırılmasına, cezasının affı ile askeri rütbesinin iadesine karar verilmişti. Trablusgarb'ta rütbeleri iade edilen Yusuf Akçora burada fazla kalmadı, 1899 yılında Paris'e kaçtı.

Meşrutiyetin ilânını müteakip kendisi Türkiye'nin yeni ufuklara doğrulduğuna inanıyordu. Türk millî mefkuresine gönül vermişti. Rusya'da inleyen esir Türkleri kurtarmak gerekiyordu. Bu inançla ve Jöntürklerin getirdiği Türkçülük ülküsünü yaymak üzere Rusya'ya gitti, Kazan'da Muhammediyye Medresesinde Türk edebiyatı, Türk tarihi ve coğrafya dersleri hocası oldu. Fakat Kazan'da polis takibine uğradı, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. İstanbul'da Bursalı Tahir, Ahmet Mithat, Necip Asım'la birlikte TÜRK DERNEĞİ'ni kurdu. 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti ve Derginin kurucuları arasında yer aldı. Türk Ocağı faaliyete geçince Yusuf Akçora da orada geniş şekilde faaliyet gösterdi.

1917 de tekrar Rusya'ya gitti amma bu gidişinde resmi sıfat taşıyordu, Türk Kızılayının temsilcisi idi ve Türk esirlerinin mübadelesi için gitmişti.

Pek çok eser veren, Türkçülüğün yayılması için çalışan bu büyük Türkçü, Türk İstiklal Savaşı başlayınca Anadoluya geçti, Milli mücadeleye katıldı ve

savaştan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Ankara Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yaptı. Türk dili, edebiyatı ve tarihi üzerinde çalışmaları ile ünlü olan Yusuf Akçora'nın yayınlanmış eserleri pek çoktur. Çocukluğundanberi durmadan yazan, çalışan bu değerli Türkçünün makaleleri de çağının en etkin dergi ve gazetelerinde yer almıştır. Türk, Kazan muhbiri, Bilgi, Türk Yurdu gibi dergilerde devamlı yazdı.

Türkçülük ideolojisi ile siyaseti bir arada ve ustalıkla yürüttü. Kendisi esasen Paris'te siyasi ilimler de tahsil etmişti.

Cumhuriyet devrinde parlak bir çağ yaşayan Türkçülük akımında Yusuf Akçora'nın hizmetleri ve yeri çok büyüktür. Kars Milletvekili ve Türk Tarih Kurumu başkanı iken 1935 yılında İstanbul'da öldü.

8 — ABDÜLHALİM MEMDUH EFENDİ (1866 - 1904) :

1866 yılında İstanbul'da doğan Abdülhalim Jöntürk hareketine katılan gazeteci ve yazarlardandır. Çocuk yaşında iken Hariciye nezaretine katip oldu. Mizan gazetesi yazarlarındandır. Abdülhamit idaresine karşı olan hürriyetçilerden olduğu ve padişahı şiddetle tenkit ettiğinden tevkif edildi. Mahkum olarak İstanbul'dan sürüldü. Fakat diğer hürriyetçiler gibi o da sürüldüğü yerde kalmadı, Paris'e kaçtı. 1900 yılında kaçtığı Avrupada çok sıkıntılı günler geçirdi. Londra'ya yerleşti ve 1904 yılında Londra'da öldü.

Abdülhalim efendi de diğer hürriyetçiler gibi Türk edebiyatı ve tarihi üzerinde çalışmış, eserler vermiştir. 1888 de hazırladığı Osmanlı edebiyatı tarihi isimli eseri ile Türk Aşk Antolojisi unutulmaz

eserleri arasında yer alır. Piyesler, hâl tercümeleri, fıkralar ve edebi eserler vermiştir. Ayrıca küçük manzum bir eseri de yayınlanmıştır.

9 — BASİRETÇİ ALİ EFENDİ (1845 - 1910) :

Jöntürklerden Ali Suavi'nin arkadaşıdır. Enderunda yetişmiş, fakat Saraya daima muhalif kalmıştır. 1869 da çıkarmaya başladığı Basiret gazetesinde Ali Suavi de makale yazıyordu. Ancak Çırağan baskını olayından sonra Ali efendinin Basiret gazetesi kapatıldı ve kendisi Şam'a sürüldü. 1908 yılına kadar Suriye'de kaymakamlık görevlerinde bulundu. 1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbula döndü tekrar Basireti çıkardı. Ve aynı yıl yani 1908 de Yıldız'ın Hatası ve 1909 yılında da Yarım Asırlık Vakayi Mühimme isimli eserlerini yayınladı. Ancak gazetesi çıkışından hemen sonra kapatılınca Ali efendi Berlin'e gitti, orada bir süre kaldı. 1910 yılında İstanbul'a döndü ve aynı yıl İstanbul'da öldü.

10 — MİDHAT PAŞA (1822 - 1884) :

Ruscuklu Hacı Ali efendizade Hacı Hafız Mehmet Eşref efendinin oğlu olan Midhat paşa 1822 yılında İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmet Şefik'tir. 12 yaşında Divanı hümayün kalemine devam eden Ahmet Şefik, Kuranı Kerimi hıfzettiğinden Hafız Şefik diye anılırken bu kerre Divani yazısını altı ayda öğrendiğinden tüm divan katiplerine verilen Midhat mahlası kendisine verilince adı Mithat olarak kaldı. Nahiv, mantık, fıkıh ve hikmet okudu. Farsça öğrendi. 1840 da Babıalide Sadaret Mektubî kalemine tayin edildi, iki yıl sonra Şam tahrirat katipliği emrine memur olarak gönderildi. 4 yıl Suriye'de kaldıktan sonra İstanbul'a geldi ve Sami Bekir paşa-

nın katipliğine atandı, onunla Konya ve Kastamonu'ya gitti ve 1848 de İstanbul'a döndü. 1850 de girdiği Meclisi VALA'ya 1851 de serhalife tayin edildi. Kıbrıslı Mehmet paşanın durumunu tetkikle görevlendirildi ve hazinenin 30 bin kese akçelik alacağını büyük bir dirayetle tahsil etti. Mehmet paşanın hatalarını ortaya koyan Mithat efendi, bu paşanın azline sebep oldu. Bu teftiş sadrazam Reşid paşanın takdirlerine vesile oldu ve Midhat paşa Meclisi valanın en önemli sır katibi olarak Reşid paşanın yanında yer aldı. 1855 de Rumelide tetkike gönderilen Mithat efendi altı aylık bu gezisi sırasında suçluları tesbit ve cezalarını verdi. İstanbul'a döndüğünde Bursa zelzelesi olduğundan halkı teskin ve gerekli müdahaleyi yapmak üzere görevlendirildi. Fakat sadrazam olan Kıbrıslı Mehmet paşa, Mithat efendinin aleyhinde bulunduğundan buna içerleyen Mithat efendi Meclisi Valada muhakeme edilmesini istedi, kendisini savundu ve kendisine garaz olduğunu ispat ettiğinden bu hareketler onun halk indinde itibarını çok yükseltti. 1857 de bazı valiler hakkındaki şikayetleri tetkik ve bulgarlar tarafından çıkarılan olaya müdahale görevi ile Tırnova'ya gitti. Ve büyük bir başarı sağladı. 1858 de Sadrazamdan izin isteyen Mithat efendi tedavi için Avrupaya hareket etti. Londra, Viyana ve Paris'te kaldığı süre Fransızcasını ilerletti. İstanbul'a dönünce de 1859 da Meclisi Vala başkatipliğine atandı.

1861 de paşa rütbesiyle NİŞ valiliğine atanan Mithat efendi, Niş valiliğinde çok başarılı olmuştu 1863 de Pizren ve cıvarında zabtiye teşkilatının kurulmasını sağladı ve inzibatı temin etti. Silistre, Vidin, Niş vilayetleri birleştirilerek TUNA vilayeti kurulunca bu vilayetin valiliğine de 1864 de Mithat paşa getirildi.

Tuna vilayetini imar ve ihya eden vali Mithat paşa çok başarılı olduğundan terfi ettirilerek Devlet şurası başkanlığına tayin edildi. Fakat Ali paşa, devlet şurası başkanının tutumundan rahatsız olduğundan o sırada Devlet şurası başkatibi bulunan Mahmut Nedim paşa vasıtasıyle Mithat paşayı Bağdat valiliğine atama emrini tebliğ ettirmiş ve Mithat paşa 27 Şubat 1896 da kendisine tebliğ edilen Bağdat valiliği görevini kabul ederek Bağdat'a gitti ve kendisine 6.ncı ordunun kontrol görevi de verilmiş olduğundan otorite ve kuvvetini kabul ettirdi, çeşitli hizmetler görme imkanını buldu. 1871 de Mahmut Nedim paşa sadrazam olunca Mithat paşa Bağdat valiliği görevinden ayrılmak zorunda kaldı ve İstanbul'a döndü.

Mithat paşa İstanbul'a dönünce hürriyetçi ve Jöntürkler etrafını sarıp konağında toplanmaya başladılar. Saray hafiyeleri durumu tesbit edince Mithat paşa derhal Edirne valiliğine atandı. 1872 de yapılan bu atama paşanın hoşuna gitmedi, hareketinden önce Padişahın huzuruna çıktı ve Mahmut Nedim paşanın kötülüklerini anlatma imkanını buldu, Edirne'ye hareketinden beş gün sonra Mahmut Nedim paşa sedaretten alınarak yerine Mithat paşa sadrazamlık mevkiine getirildi.

Mithat paşa, sadrazam olur olmaz hemen icraata geçti, sürgünde bulunan Jöntürkleri ve hürriyet âşığı paşaları İstanbul'a getirtti. Şirvanizade Rüştü paşayı İçişleri bakanlığına tayin ederken Cevdet paşayı maarif nazırı, Sadık paşayı da maliye nazırı nasbetti. Ancak üç ay sonra azledildi. 1873 de Divanı Ahkâmı Adliye Nazırlığına tayin edildi. Daha sonra Şirvanizade Rüştü paşa sadrazam olunca bir Meclisi Mebusan açılması için Mithat paşanın bir

layihayı kaleme alması kararlaştırıldı. Fakat Rüştü paşanın konuyu vakitsiz padişaha açması tepkiyle karşılandı ve Mithat paşa görevinden azledildi (1873). Görevinden azledilince İstanbul'da da kalması hoş görülmedi, Selanik valisi olarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Selanikte yaptığı hayırlı faaliyet ve ortaya koyduğu eserler şüpheyi çektiğinden 1874 de Selanik valiliğinden de azledildi.

1875 yılına kadar bahçe işleriyle asude bir hayat yaşayan Mithat paşa 1875 de tekrar adliye nazırı oldu. Fakat sadrazam Mahmut Nedim paşayı tasvip etmediğinden istifa etti. Padişah Abdülazize durumu intikal ettirmeye çalıştı amma anlaşılmadı. Bir süre sonra sadrazamın tutumu tepkilere neden oldu ve medrese talebelerinin isyanı üzerine sadrazam değiştirildi. Mithat paşa da göreve çağrıldı, önce Meclis-i Aliye sonra da 19 Mayıs 1876 da Devlet şurası başkanlığına atandı. Bu sırada İstanbul'da toplanan Jöntürkler ve onlara dahil paşalar padişahı hâlletmek kararında idiler, Mithat paşa padişahın halline gerek olmadan meşrutiyetin ilanını istedi ise de ne Saray ne de arkadaşları kendisini dinlemedi ve padişahın tahttan indirilmesi eylemi içinde bizzat Mithat paşa da bulundu.

1 Eylül 1876 da Abdülhamid II. tahta geçirildi. Mithat paşa hemen bir layiha vererek islahatın nevi ve mahiyetini açıkladı. Padişah da kanuni esasinin hazırlanmasını emretti verilen kanun taslağını müzakere etmek üzere Meclisi vükelaya gönderdi. Padişah 113 ncü maddeye bir fıkra ilave etmek isteyince Namık Kemal, Ziya paşa ve Mithat paşa muhalefet ettiler. Fakat padişah diretti ve kanuni esasi 23 Aralık 1876 da ilan edildi.

Meşruti idareyi getiren Abdülazizi tahttan indiren Mithat paşa daima şüpheli adam gözü ile görülüyordu. Padişah onu yanından uzaklaştırma çaresi ararken düşmanları da boş durmadı ve nihayet padişaha takdim ettiği bir ariza (layiha) nedeni ile azline karar verildi. 5 Şubat 1877 de saraya çağrıldı. Mabeyin feriki Sait paşa kendisine azlini tebliğ ve mührü istedi. Sadrazamlık mührünü teslim ettikten sonra kendisinin İstanbul'u derhal terketmesi emredildi.

İstanbul'u İzzettin vapuru ile terke mecbur edilen ve sürgüne gönderilen Mithat paşanın halk tarafından sevilmesi çeşitli tepkilere yol açtı. Mithat paşa vapurla gönderildiği sürgün hayatına başlarken önce Brindiziye çıktı, Endülüse geçti. Paris ve Londra'ya uğradı. İskoçya'da Duc de Sadirlandy'nin evine yerleşti. Orada ikamet ederken 22 8 1878 de padişahtan af edildiği haberini aldı. Rahatsızlanmıştı, ailesi ile birlikte Akdenizde bir adada ikamet için izin istedi, Girit'te oturmasına izin verildi, kendisine 1000 lira yol harçlığı verildiği gibi ayrıca 200 lira aylık bağlandı.

Mithat paşa 1878 yılı eylül ayında Hanya'ya vardı amma burada ancak iki ay kalabildi. Padişah fikir değiştirmiş, Mithat paşayı Suriye valiliğine tayin etmişti. 4 Ağustos 1880 de Aydın valiliğine atandı. Fakat aleyhine tertipler devam ediyordu, hareketlerini takip eden saray mensupları İzmir'e bir de yaverbinbaşı Hüsnü beyi yollamışlardı.

Nihayet Said paşa kabinesi kuruldu ve bu hükümet bir istintak heyeti kurarak Mithat paşa, Rüştü paşa hakkında tahkikat yaptırdı. Tahkikat sonunda Mithat paşanın azli ve tevkifine ve İzmir'den getirilmesine karar verildi. Adliye nazırı Cevdet paşa

Hilmi paşayı İzmir'e göndererek tevkifini sağlamak istedi. Ne var ki Mithat paşa durumu öğrenmiş ve Fransız Konsolosluğuna sığınmıştı. Padişah, Mithat paşanın alenen muhakeme edileceğini taahhüt edince Hilmi paşaya teslim oldu ve tevkif edilerek İstanbul'a getirildi. (1881)

Yapılan muhakemesi sonunda Abdülazizi öldürmekle itham edilen Mithat paşa diğer sanıklarla birlikte ölüme mahkum edildi. Padişah Abdülhamid, idam cezalarını sürgüne ve müebbet hapse çevirince Mithat paşa 28 Temmuz 1881 de Cidde yolu ile Taife gönderildi.

Taif'te üç yıl kalan Mithat *paşa* hac için izin istedi ise de isteği yerine getirilmedi. Bu sırada Mithat paşanın sağ kürek kemiğinde şirpence çıktı. Tabib Mehmet Naşid efendi ameliyata gerek gördü ise de Mithat paşa ameliyat izin vermedi; çok ızdırap çekmesine ve valinin çeşitli menfi tutumuna rağmen paşanın hastalığı geçti. Ölümden dönmesi üzerine defalarca zehirlenmek istendi. Mithat paşa bu zehirleme teşebbüslerine karşı dikkatli idi, her seferinde kendini kurtardı.

Padişah, Mithat paşanın hayatta olmasından tedirgindi. Katli için kesin emir verdi. 8 Mayıs 1884 de bir yüzbaşı, bir subay bir çavuş ve beş neferden ibaret infaz mangası, Mithat paşanın kapısını kırarak odasına girdiler ve onu boğdular.

— VI —

JÖNTÜRK HAREKETİNİN TESİRLERİ

Yabancı kaynaklardan esinlenen, dış ve iç etkenlerin oluşturduğu Yeni Osmanlıların Türk tarihinde bıraktıkları tesirler üzerinde dururken diyebiliriz ki: Jöntürk hareketi zamansız ve erken reform istekleriyle Osmanlı Devletine yarar değil, zarar getirmiştir. Buna karşı benimsediği fikir ve siyasi düşüncelerle Türk milli vahdetine istikbal için yardımcı ortamı hazırlamış; ulusumuzun demokrasiye erişmesi, milliyetçi Türkiye'nin doğmasında temel katkıları olmuştur. Bu bakımdan unutulmaz hizmetleri olduğunu teslim etmek ve bir çağın değişimine önayak olduklarını söylemek gerekir. Jöntürk hareketinin karakter ve etkisini şöylece tesbit ve sıralamak mümkündür:

1 — JÖNTÜRK HAREKETİ MİLLİ BİR İHTİYAÇTAN DOĞMAMIŞTIR

Yeni Osmanlılar tanzimat hareketinin yetersizliğine inanmış, imparatorluğun kurtuluşunu MEŞRUTİ BİR İDAREDE görmüş ve DEMOKRASİ'ye derhal geçilmesini istemişlerdir. Bu istek ve inançları bir milli ihtiyacın karşılığı değildir. Ülkenin şartları ve

imkanları demokrasi ile yönetime, o zaman için, müsait olmadığından, Devletin bekasına değil, yıkılmasına yardımcı olmuşlardır.

2 — GETİRDİKLERİ HÜRRİYET - MÜSAVAT - ADALET MEFHUMU TÜRKTEN GAYRI UNSURLARA YARAMIŞTIR

Getirdikleri hürriyet - müsavat - adalet kavramları Türklere değil, Osmanlı imparatorluğunu teşkil eden Arap, Arnavut, Bulgar, Yunan, Sırb, Acem, Hırvat gibi etnik guruplara ve müslüman olmayan Yahudi, Ermeni vs. cemaatlere yaramıştır. Geniş Osmanlı sınırları içinde sayısız millet yaşıyordu, bunları Türkleştirmek mümkün olmadığı gibi Türkleştirmek için hiç bir çalışma da yapılmamıştı, üstelik hepsinde yavaş yavaş uyandırılan bir milli idrak isyanları başlatmıştı bile. Arkalarında Batılı ülkeler vardı ve iç işlerimize müdahale için fırsat kollarken Osmanlı İmparatorluk sınırları içindeki etnik guruplarını da tahrik ve teşvikten geri kalmıyordu. Jöntürklerin demokrasi özlemi, devlet yönetimine vatandaşların iştiraki gibi ideal mefhumlar aslında Türklere değil de bu azınlıklara devlet işlerine müdahale imkanı verecekti, vermesi de doğaldı. Ve Jöntürkler ya bunu bilmiyor, ya da bilmek istemiyorlardı. Osmanlı imparatorluğunun özelliklerini hesaba katmadan Meşruti idare, eşitlik ve müsavat istemekten maksat Sırbı, Rumu, Arabı, Hırvatı, Ermeniyi, Yahudiyi, Acemi ve daha pek çok etnik gurup ya da dini cemaati devlet yönetimine sokmaktı, onları devletin sahibi kılmaktı. Böyle bir özlem Devletin hayatını uzatmaz, uzatamazdı; olsa olsa Osmanlı devletinin hayatını kısaltır ve sona erdirebilirdi. Çünkü: Meşruti idraye geçmek netice itibarıyle o karmaşık

ve Türkten gayrı unsurların dolduracağı bir MECLİS kurmaktan başka bir anlama gelmezdi. Esasen kini ve ihtirası dinmemiş, intikam duygusu ile beslenen Haçlı zihniyeti meşruti idareyi telkin ederken bazı hedefleri vardı; Masonu, yahudisi ve hıristiyanı ile birlikte ve tek cephe halinde demokrasi, hürriyet, adalet, müsavat diye bağırıp meşruti idare isteği bir planın etkin uygulamasından başka neydi ki... Meşruti idare isteği, Haçlının Türk devleti içine Truva atını sokması demek olurdu. Ve öyle de oldu. Osmanlı devletini kurtaracağız diye ortaya çıkan gençler ellerinde Lehistan ihtilal beyannameleri ve Karbonari'nin ihtilal kitaplarıyle ve Batı hayranlığı ile Osmanlı imparatorluğunu kurtarmak istemeleri daha çok Batılı müdahalesine neden oldu; Ahlakı dejenere etmekle kalmadılar, bilmeyerek ve istemeyerek ahlakı, dini ve milli bütünlüğü de zedelediler. Çünkü Batıya karşı üstünlüğünü kaybetmiş ve hızla inkiraza doğru giden bir imparatorluğun vatandaşı Milli duygudan, birlik şuurundan ve milli idrakten yoksundu; kendine güvenini yitirmişti; bu karmakarışık psikoloji içinde şaşkındı. Tek dayanağı dindi ve tek güvencesi dini heyecanı idi. İkisi de tükenmişken ona yeni bir şey aşılamak gerekliydi amma bu da yapılmamıştı. Her şeyden önce ona yeni bir imkan hazırlamak, hiç değilse bir dil birliği ve kültür birliği sağlamak, İslamın ilk heyecanında gönülleri tutuşturan ilim aşkını tekrar sergilemek, yeni bir şuur ve idrake yönelik yeni bir eğitime geçmek ve içte bu birliğe yönelmeyi temin ettikten sonra Batı teknolojisine el atmak, Batının ileri seviyedeki kurumlarını kendi bünyemize uygun şekilde adabte etmek gerekirdi. Bunlar yapılmamış ve böyle bir ortamda Fransız süflörlerini dinleyerek islahat hareketlerine

girişilmiş, hiç bir hazırlık yok iken ve devletin bünyesi hesaba katılmadan hürriyet, meşrutiyet, demokrasi kavramları gençleri peşine delice takmıştı. Millet ve devlet olarak kendi şartlarına uygun reform ve davranışlar yerine Paşazadelerin veya Batı terbiyesi almış Frenk hayranlarının istek ve ihtiraslarını tatmine yarayan bir islahat hareketi Milli yarar değil, milli felaket getirirdi; ve buna ilericilik, kurtarıcılık denemezdi. Bunun adı reform, islahat, kurtarma hamleleri olamazdı, bunun adı olsa olsa şaşkınlık, hatta delilikti. İşte Tarihe Jöntürk Hareketi diye geçen ve 1865 tarihinde Yeni Osmanlılar cemiyeti ile teşkilatlanan gençleri öylesine kör, öylesine, ölçüsüz, öylesine kişisel hareket ettiler ki İmparatorluğu kurtaracağız diye başlattıkları eylemleriyle inkırazı önleme yerine parçalanmayı hızlandırmakla kalmadılar, açtıkları sosyal yarayı tedavi etmek için yıllar gerekecekti ve 600 senelik bir devleti 10 yılda batıracak ortamı da bilmeyerek ve istemeden hazırlayacaklardı. Ancak onların bir menfi etkisi de devlet yönetiminde birlik sağlayan tüm manevi değerleri sarsmak olmuştur. Bu değer kaybı yeni nesilleri boşlukta bırakmış ve Batıya adapte bir neslin yetişmesine sebep olmuştur.

3 — YENİ OSMANLILAR HAREKETİ DIŞ MÜDAHALELERE ÇANAK AÇMIŞ VE İMPARATORLUĞUN PARÇALANMASINI HIZLANDIRMIŞTIR :

Jöntürk hareketi yalnız bir dış müdahale değil, aynı zamanda bir parçalanmanın içerde tezgahlanmasıdır da. Ne kadar acıdır ki o devrede ortaya atılan Osmanlıcılık, Türkçülük, dincilik cereyanlarının hiç birisi birlik sağlayamazdı; Devletin kuruluş ya-

pısı ve işleyiş mekanizmasına tam ters düşen bu akımların hepsi zararlıydı. Osmanlı devleti çeşitli millet ve topluluklardan oluşmuştu; henüz bir federal devlet anlayışı, ya da bir konfederasyon düşüncesi ve bir millet anlayışı yoktu, bir dil ve kültür birliği de sağlanamamıştı. Devletin teokratik yapısı bu birliğe imkan da vermiyordu. Böyle bir ortamda Türkçülük de zarar verirdi, Osmanlıcılık da... Zaten devlet Türk devleti idi, resmi dini islamiyet, resmi dili de Türkçe idi. Ve İslamla Türk aynı anlama geliyordu. Bu realite dururken İslamcılık, Osmanlılık, Türkçülük gibi akımlara ne gerek vardı; Bu akımların hepsi de birliği ve dengeyi bozmaktan başka bir işe yaramazdı, yaramadı da. Bu konular üzerinde durulacağına devletin teokratik yapısını değiştirmeye matuf tedbir ve islahat hareketleri düşünülse ve ilmi gelişme ve teknoloji ele alınsaydı elbetteki şartlar çok daha değişik bir yön ve renk alırdı.

4 — HÜRRİYET, ADALET, MÜSAVAT SÖZCÜKLERİ TÜRK HALKI İÇİN HENÜZ BİR ANLAM TAŞIMIYORDU

Türk halkı hürdü, müsavat ve adalet duygusu onun harcında ve inancında vardı. Onun için bu sözcüklerin siyasi hüviyeti Türkler ve Türk halkı için anlamsızdı. Bu sözcükler daha çok devlet ve yönetimi ele geçirmiş, dönmelere, devşirmelere, Frenk zübbesi paşazadelere ait birer moda idi; ihtiyaç ve milli zaruret mahsulü değildi. Batılıların empoze ettiği fikirler ötesinde anlamları yoktu, devletin gerileme ve batma sebeplerini izale edecek bir islahat hüviyeti taşımıyordu. Ortam henüz bu hakların kanunlaşmasına müsait değildi ve Türk halkı kendi töresinde ve İslam inancında, İslam anlayış ve yaşa-

mında hürdü, rahattı, mutlu idi. Bozukluk ve rahatsızlık halkta değil, üst tabakada, yöneticilerde ve Frenk hayranı Frenk eğitimi görmüş rical çocuklarındaydı, Türk olmayan unsurların da rahatsız olduğu bir gerçekti, çünkü onları Batı *Truva atı gibi* kullanmak istiyordu ve her fırsatta onları tahrik etmekteydi. Nitekim Jöntürk hareketi başarı sağlayıp Meşruti idare kurulunca bu idarenin nimetlerinden yararlananlar ve hürriyet, adalet, müsavat sözcüklerine sığınıp hak sahibi olanlar, yani istifade edenler halktan kişiler olmadı, gayrı müslim Osmanlı vatandaşı ile tufeyli paşazade Frenk bozması yüksek tabaka oldu. *Yani devşirme paşalar, Türk olmadıkları* halde vezarette oturan kişiler, hayatında bir saat bile çalışmamış hazır yiyici tufeyli oğlanlar, paşazadeler, hazır yiyici efendi oğulları, Yahudiler, Ermeniler, Türk ve İslamdan nasibi olmamış çeşitli etnik ve dini guruplar nemalanmış, Meşrutiyetin nimetinden ancak onlar faydalanmıştır. Ve bir de, Şark meselesi ihdas edip Osmanlı devletini yok etmeye yeminli Batılılar... Meclisi onlar doldurdu, devletin servetini onlar yedi. Ayrıcalığı onlar yarattı ve meydana getirdikleri dinî ve millî akımlarla ülkenin her yanında ihtilaller çıkartmaya onlar sebep oldu; Yeni devletlerin türemesine, Osmanlı ülkesi üzerinde yeni kurulan devletlerin hayat bulmasına ve yayılmasına onlar yardım etti. Öyle bir ilahi tecelli, öyle bir kaderdi ki bu, kurtuluş ve silkiniş adı altında yıkılış ve yokoluşu hazırlayıverdi.

5 — JÖNTÜRK HAREKETİ İKİ GERÇEĞİ ÖĞRETMİŞTİR: HÜRRİYET VE TÜRKÇÜLÜK

Yeni Osmanlılar cemiyeti içinde son derece va-

tanperver ve samimi insanlar da vardı. Ve bu kişilerin İslamiyet ve Türk ulusu için yapmayacakları fedakarlık yoktu. Onlar yıkılmakta olduğunu gördükleri devletlerini kurtarmak istiyorlardı, endişeleri bu idi. Gizli cemiyet kurarak 1865 yılından 1876 yılına kadar sürdükleri eylemin sebebi de kusuru sadece hükümdarın şahsında görmeleri ve bazı paşaları kendileri gibi düşünmüyor diye hain ve cahil kabul etmelerindendi. Yoksa hiç birisi ihtilal veya anarşiye kararlı, ya da siyasi bir ideolojinin tahakkuku için çalışan fedailer ve ihtilalciler değillerdi. Bu özellikleri nedeniyledir ki eylem adamı olarak fazla başarılı sayılmadıkları halde dernekleri ve eylemleri sona ermesine rağmen Jöntürk fikriyat ve hareketi uzun seneler daha devam etmiş ve bütün yenilik ve devrim hareketlerinde izleri kalmıştır.

Bir fikir veya eylem, doğru ya da yanlış, ortaya çıktıktan sonra mutlaka bir iz bırakır. Keza bir eylem veya düşünce, bir yerde doğru iken bir başka yerde yanlış olabilir; veya bir şartta gerekli iken bir başka şartta zararlı ve gereksizdir. Bu genel kuraldır ve Jöntürk hareketi için de aynı şeyler söylenebilir.

Zaman ve şartlar itibarıyle uygunsuz ve zamansız ortaya çıkan Jöntürk hareketi etkilerini yaptıktan, bir disiplin ve sistem haline geldikten ve Osmanlı imparatorluğu biraz daha battıktan sonra bir ihtiyaç haline gelmiş ve Türk tarihinde oluşacak müstakbel olaylara da ışık tutmuştur. Mesela o tarihte ortaya erken atılan Milliyetçi görüşler, sonradan Türkçülük ve milliyetçilik akımlarına önderlik edecek kişilerin yetişmesini de sağlamıştır. Esasen üst kademede çok ilgi gören ve Jöntürk adını alan bu akım kısa sürede aydınlardan alt tabakalara ka-

dar halk kesimlerine de etki yapmış ve büyük bir müessiriyet kazanmıştır. Albay Hüsamettin Ertürk'ün anılarından anlıyoruz ki hareket tekke'lere ve halk kesimlerine kadar inmiş, kollektif ve milli bir hüviyet almıştır. Albay diyor ki: «— Daha kuleli askeri idadisinde ve sonraları Mektebi Harbiyede talebe iken siyasetle meşgul olmaktan zevk alırdım. Talebeliğimiz en hararetli ve çok dedikodulu bir devreye tesadüf etmişti. Mektepte Şinasi'nin, Ziya paşanın, Ebüzziya Tevfiğin, Namık Kemal'in, Abdülhakhamidin, İzmirli şair Eşref merhumun eserleri, şiirleri en çok okunanlar idi. Bunların okunması ise resmen yasak edilmişti. Bize tavsiye edilen şeyler, edebiyat namına Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre, Aşık Garip, Battal Gazi, Envarinaşıkin, Ahmediye ve Muhammediye gibi eserlerdi. Sarayın adamları devamlı surette talebenin okuduğu kitapları kontrol ederdi.

Tekkelerdeki zikirler, camilerdeki vaizler, gayrımüslimlerin mabedlerindeki ayinler, hep sivil memurlar tarafından takip olunurdu. Fakat buna rağmen bütün yasaklar ihlal ediliyor gençler, el altından ve gizli gizli hem dahilde yazılan, hem de hariçten memlekete ithal edilen gazeteleri, mecmuaları, kitapları okuyor, istibdat idaresine karşı, derin bir nefret ve padişahın etrafındakilere karşı anlatılmaz bir husumet duyuyordu. Bahriyenin birçoğu, Jöntürk teşkilatına dahildi. Ben de Pangaltı şubesine kayıtlı idim. Harbiye'de Fransızca hocamız Binbaşı Çürüksulu Mahmut ve Muavini piyade mülazimievveli Bursalı Muhiddin beyle gene yardımcıları Sultantepeli Ferit efendi, Paris'ten gelen gazeteleri, mecmuaları bana veriyorlardı. Ben de münasip gördüğüm, itimat ettiğim arkadaşlara dağıtıyordum. Fakat bir gün bin-

başı Çürüksulu Mahmut bey yakalanmış ve Rodos kalesine sürülmüştü. Mektebi harbiye talebesi Ferit efendi ise korkudan Mısır'a kaçmıştı. Ama buna rağmen Paris'teki Türklerle temas kesilmemişti. Bir müddet sonra Çürüksulu Mahmut beyin Rodos'tan kaçarak Paris'e gittiğini öğrenmiştik.

Heybeliada'daki Bahriye mektebinde de böyle böyle bir teşkilat vardı. Orada talebeden Edirneli Sami, Haydar, kardeşi Behçet, Trabzonlu Osman ile Harbiye'den Giritli mülazimievvel Cevad ve Saffeti, faal azalar meyanında idiler.

Gene bahriye katiplerinden Ali, Kasımpaşalı Sadık, Ali Rıza Seyfi beyler, mektebin hademesi Trabzonlu İğriboyunlu Osman'ı, Mahmut paşa yokuşunda kapitülasyonlardan faydalanarak postane açmış olan Fransızların bulunduğu yere gönderiyor, Paris'ten gelen bu gazeteleri aldırıyorlardı. Hariçten gelen posta paketlerinin tevzi edildiği yerlerden biri de, Galata'da Mehmet Ali paşa hanı karşısında bulunan Avusturya postanesi idi. Jöntürkler teşkilatına dahil gençliğin bir kısmı Gülhanedeki tıbbiye talebeleri, Vefa'daki idadi öğrencileri, Kumkapı'daki Eczacı mektebi şakirdanı arasında mevcuttu. Harbiyeden Giritli Abdülhalim, tıbbiye talebesinden Karagümrüklü Ethem Ruhi, erkanıharbiye birinci sınıfında mülazimievvel Soğukçeşmeli Ferid, erkanıharb birinci sınıfında mülazimievvel Dağıstanlı yahut Kazanlı Yusuf Akçora da Jöntürkler cemiyetine dahildiler. Hepsi tevkif edilmişlerdi. İstibdat idaresine karşı koymakta Türkler kadar gayrımüslümlerin de hissesi vardı. Bu tarihlerde Halıcıoğlunda meyhanecilik yapan Yunan tebaasından Dimitri, Galatadaki Avusturya postanesinden postrestant aldığı gazete ve mecmuaları, Sütlücede Bektaşi tarikatı dergahın-

da mukim tekkenin şeyhi Münir baba efendinin oğlu Hüseyin Ulvi beye teslim ederdi. Gene bu tarihlerde Yıldız sarayı posta ve telgrafhanesinde müstahdem Karakemal bey boş zamanlarında Şehzadebaşına gider, meşhur çaycı Hacının kahvesinde bir sandalyeye yerleşir, mutadı vechiyle bir taraftan nargilesini höpürdetir, diğer taraftan ele geçen bu gazete ve mecmuaları itimat ettiği kimselere verirdi. Diğer kahvehanelerden, Karakemali ziyarete gelen birçok kimseler, Avrupadan yurda sokulan bir kısmı Türkçe, bir kısmı Fransızca matbuayı bu sayede okur, birçok şeyler anlardı. Samatyada İmrahor şeyhinin de faaliyeti mühimdi. Bu dergahın şeyhi ve biraderi hukuk talebesinden Vehbi Efendinin de Parisle münasebeti vardı. İzinli olarak Tıbbiye ve eczacı mektebi talebeleri, cuma geceleri bu dergaha devam ederler, bu sayede el altından gazete ve mecmuaları ele geçirirlerdi. Bilhassa bizim Yeni camideki berberimiz, tarikatı Bektaşiyeden Hacı Haşim efendi de Jöntürklerdendi. Sütlüce dergahının şeyhi Münir babanın oğlu Hüseyin Ulvi bey burada traş olur, her defasında da buraya gazete getirirdi. Hacı Haşim, eline geçen bu gazete ve mecmuaları Merdivenköy dergahında Bektaşi şairi Harabi'ye yollar, o da tekke mensuplarına okuturdu. Topkapı sarayının içinde de Jöntürk teşkilatına mensup kimseler vardı. Enderunu Hümayun beyleri olarak yetişmekte olan Divanyolu eczanesi sahibi Süreyya, Seferli koğuşundan Kazım, Hayri, Arab Cafer, Bağdat köşküne memur Avni beyler bu sahada son derece faal idiler.

Denilebilir ki şehrin her semtinde mektep olsun, dergâh olsun, tekke veya kıraathane bulunsun, hiç umulmayan kimseler bu teşkilâta dahildiler. Hepsi

padişaha karşı diş biliyor, bir gün saltanatı yıkarak iktidara hür fikirli bir Padişah getirmeyi düşünüyorlardı. Heyecan bilhassa zabitan arasında daha fazla idi. Memleketin tarihi dikkatle tetkik edilirse islâhat ve Meşrutiyete, Cumhuriyete kadar bütün yeni ve hayırlı hareketlere ordu mensupları rehber olmuşlardı. İşte bu tarihte Harbiye ile Bahriye ve Askerî Tıbbiye biribirilerine rekabet halindeydiler. Heybeliada'daki Bahriye Mektebi mezunlarından Edirneli mülazim Sami Efendi, Paris'ten gelen bu gazeteleri, o tarihte Edirne postahanesinde genç bir memur olan Kırcaali'de doğmuş Talât Efendiye gizlice gönderiyordu. O da muhite bunları yayıyordu. Bu devirde gerek Harbiye ve gerek Bahriye talebesi kendilerine Süleyman Paşa Fırkası adını vermişlerdi. Çünkü meşhur Şıpka kahramanı Süleyman paşa, Harbiye talebesiyle Abdülaziz'i hâl etmişti. Bunlar da Abdülhamid'i yıkmaya karar vermişlerdi. Sultan Abdülhamid, adet olduğu veçhile ramazanın onbeşinde Topkapı Sarayına gelerek Hırkai Şerif dairesinde Emanat-ı Peygamberiyi ziyaret ederdi. Her zamanki yolu Kadıköy Köprüsü'nden geçer ve Gülhane Bahçesinden Topkapı Sarayına varırdı. Avdette, Sultanahmet Meydanı, Divanyolu, Beyazıt, Şehzadebaşı, Unkapanı köprüsü tarikiyle Şişhane yokuşundan Taksim'e ve oradan Yıldız'a giderdi. Jöntürkler, iki köprüden birini bu esnada uçurmaya karar vermişler ve köprülerden birinin ayaklarına dinamit koymayı düşünmüşlerdi. Gizli bir içtima yaptık. Ben de dahil olduğum halde, birçok vatandaşlar toplanmışlardı. Fakat çoğumuz böyle bir suikasti hoş görmemiştik. Çünkü bu meyanda birçok masum kardeşlerimiz de hayata veda edeceklerdi. Gene içimizden bazıları böyle mübarek bir günde bu neviden bir hareketi,

müsait karşılamamışlardı. Aramızdaki zabitandan topçu Rıza Bey, o zaman Taksim Kışlasında vazifeli idi. Bu kışladaki bataryaları Yıldız'a çevirerek burayı bombardıman etmeyi teklif eylemişti. Nihayet toplantı, gizli beyannamelerle halkı, Mithat paşanın vaktiyle Padişaha kabul ettirdiği Kanuni Esasinin ilânı için harekete geçmeye teşvik yolunda verdiğimiz kararla bitmişti. Derhal faaliyete geçilmiş, sokaklara yaftalar asılmış, halka beyannameler dağıtılmıştı. Hatta ramazanın onüçüncü gecesi, bu karar tatbike konulmuştu. Sarayda Hırkai Şerifin duvarına ve Bağdat Köşküne, hatta orta kapıya yafta yapıştırmak vazifesi Süreyya beye verilmişti. Aksi bir tesadüf o gece, Kasımpaşa'da duvarlara yafta yapıştıran akrabamdan bahriye zabiti Haydar beyi polisler yakalamışlar, doğru Yıldız Sarayına götürmüşlerdi. Heybeliada'da hademe Trabzonlu boynu eğri Osman'ı da bekçiler yakalamış, Beyoğlu Mutasarrıfı Enver beye götürmüşlerdi. Osman, teşkilata mensup herkesi ele vermiş ve kısa zamanda Jöntürklerin mühimleri bu suretle yakalanmıştı. Ben de tevkif edilerek Taşkışla'daki hapishaneye sevkedilmiştim. Hepimiz ihtilattan men edilmiştik. Kurulan Divanı Harb riyasetine Reşit paşa getirilmişti. Divanı Harbin kararları çok kati ve şümullü olmuştu. Yüzlerce talebe (şeref kurbanları) namı altında Trablusgarb'a sürülmüştü. Benim için de karar bu idi. Fakat talih bu ya, büyükbabamın saraya mensup olması sebebiyle kurenayi Padişahiden Avanozlu Mabeyinci Arif bey ve eniştesi yaverani padişahiden süvari mirlivası Rıza ve gene yaveranı padişahiden Ahmet Şevket paşaların delâletleri, kurenayi padişahiden Faik beyle Hariciye Nezareti Evkaf Müdürü Atıf beyin tavassutları ile cezadan kurtarılmış ve İstanbul'da kalmıştım. Fakat bu

şans, uzun sürmemişti. Abdülhamid'in esvabbaşıcısı ve süt kardeşi İsmet beyin oğlu Fehim paşa ile benim himayemi üzerine alan süvari mirlivası Rıza paşa, bir gün Tokatlıyan'da otururken evvela ağız kavgasıyla işe başlamışlar, sonra tokat tokata, yumruk yumruğa gelmişlerdi. Padişah bunu duyunca kendi bendegâhından ve istibdatı idareye taraftar Fehim paşayı nişanla taltif etmiş, Rıza paşayı da tekdir eylemişti. İzzeti nefsine bunu yediremiyen Rıza paşa, Ahmet Şevket paşa ile ve mabeyinci Arif bey ile Avrupa'ya firar etmişlerdi. İşte bunun üzerine fırsata intizar eden Divanı Harb Reisi Reşid paşa da beni 4.'cü ordu merkezi Erzurum'a sürmekte zerre kadar tereddüt etmemişti.» (8)

Demek ki tüm Jöntürkler Padişahın şahsına karşı garez besliyorlardı. Demokrasi anlayışları kişilerle mukayyetti. Devletin teokratik bünyesinde bir değişimi değil, şahısların değişmesini gaye edinmişlerdi. Keza meşruti bir idare özlemleri de demokratik ihtiyaçtan değil, Padişahın zulüm ve gadrinden korunmak isteminden doğuyordu. Esasen bu hareketin liderleri daha çok saraya mensup kişilerdi, ya da onlara yakınlığı olanlardı. Bu yüzden hem lütfa, hem de gadre uğruyorlardı. Milleti sömüren bunlardı, iktidar da bunlarındı. Ancak Padişahın keyfine göre davranmaları asıldı. Padişah veya çevresi biraz gücendirildi mi bunların da işi berbattı. Nitekim Fehim paşa ile Rıza paşa arasındaki kavganın sonunda Padişaha yakın olan taltif edilirken, diğeri tekdir edilmiştir. Neticede de tekdir edilen paşa selâmeti kaç-

---

(8) Sami Nafiz Tansu'nun kaleminden Albay Hüsamettin Ertürk'ün anıları, İKİ DEVRİN PERDE ARKASI, Hilmi Kitabevi, 1957, İstanbul. Sahife: 13-18.

makta bulur ve karşımıza Padişah düşmanı bir hürriyetçi ya da Jöntürk olarak çıkar. İşte işin püf noktası buradadır. Jöntürk ihtilâlcileri içinde çok iyiler, vatanperverler, halktan kişiler var amma hareket halkın değil. İhtilâli düşünenlerin kafasında bazı mefhumlar mevcut amma, hareketin hedefi hürriyet ya da müsavat değil, hedef ve gaye Padişahı değiştirmek. Bütün bu hareketlerin gerisinde şahsi çıkar ve kinler de kümelenince hareketin milli değerini tayin imkânını kaybediyorlardı. Meselâ meşruti idare özlemi milli ihtiyacın değil, paşazadelerin padişah karşısında güçlenmeleri ve Padişahın şerrinden korunma isteğinden doğuyordu; o vakit de bu kişilerin memleket meselesini derinliğine tahlil etmeleri, meşruti idarenin sakınca ve yararlarını tartışmaları ve gerekli önlemleri almaları hiç bir zaman mümkün olmamıştı. Ancak bir gerçektir ki, bu olaylar gelişirken kader de hükmünü icra ediyor ve bazı kafalardan çıkan hürriyet ve milliyet fikirleri kendi ortamlarını hazırlıyordu. Çünkü padişahlığın keyfi bir idare olduğunu halk da anlamış, bilhassa askeri öğrencilerin bu olaylara karıştırılması milli ruhu şahlandırmaya sebebiyet vermiş ve mukallit demokrasicilerin yerine gerçek hürriyet âşıkları, milli bir ülkü ile ortaya çıkma imkânını bulmuşlardır.

6 — JÖNTÜRK HAREKETİ TÜRK MİLLİYETÇİLİK HAREKETİNİN BAŞLANGICI OLMUŞTUR

Yeni Osmanlılar Derneğinin başlattığı akım tarihi seyrinde. başlangıcı zararlı, fakat sonu hayırlı olan ve ülkesine getirdiği zararlar kadar yarar sağlayan benzersiz ve kendine özgü bir akım, bir devrim hareketidir. Dış etkilerle başladığı, zamansız olduğu, Osmanlı İmparatorluğuna fayda getirmediği,

belki de koskoca bir imparatorluğun inkiraz ve parçalanmasını hızlandırdığı, milli bütünlüğü zedelediği, İslâm inancına darbe vurmak istediği, Babiliğin etkilerini taşıdığı, Frenk hayranlığının eseri ve neticesi olduğu, ciddi bir sistem oluşturamadığı, ülkeye sağlam bir fikir ve devlet anlayışı getiremediği, hıristiyan ve gayrımüslim unsurların ve sair etnik gurupların desteğinde ve onların gayretleriyle ortaya çıktığı, Osmanlı devlet düzenine karşı bir hareketten ziyade Padişaha karşı bir hareket olduğu, Türk halkının değil paşazade ve Batı hayranlığı ile dolu Frenk mukallidlerinin eseri olarak beslendiği ne kadar doğru ve gerçek ise, TÜRK MİLLETİ'ne kendini buldurduğu, Türklük şuurunun uyanmasına vesile olduğu, Türk ülküsünün sebebi hikmeti olduğu da o kadar gerçek ve doğrudur. Başlangıcı ile sonuçları arasında bu kadar terslik olan bir başka sosyal ve siyasi hareket insanlık tarihinin hiç bir devresinde ve hiç bir ülkede olmamıştır. Onun içindir ki Jöntürk hareketinin tesirlerini kendi şartlarında değil, istikbale ait olay ve tarihi gelişimde aramak çok daha gerçekçi ve daha doğru bir tutum olur.

Kanaatimizce Jöntürk hareketi olmasaydı Türk ulusu kendine gelemezdi, Osmanlı imparatorluğunun yıkılışını önlemek mümkün olmadığına göre eninde sonunda batacak olan bu devletin gerçek sahipleri olan Türkler din ve iman gayreti ile cihana meydan okudukları devirlerin heyecanını yitirmiş ve milli benlikleri yavaş yavaş Osmanlı eğitimi ve Osmanlı anlayışı içinde erimeye yüz tutmuştu. Din adamlarımızın Arap hayranlığına, eski edebiyatçıların Fars sevgisi eklenmiş, Batı güçlenmeye başlayınca bu kerre Batı hayranlığı da gelip yerlesivermişti. Bu kadar çok hayranlık Türk ulusunu adeta eziyordu. Cami-

lerimizde vaaz veren hocanın bugün bile Arap şivesini geveleme arzusu, konuşurken din bilginlerimizin şeddeli, şaddeli konuşma özlemi hatırlanırsa yüz yıl önce nasıl bir Arap hayranı olduğumuz, Türk dilini nasıl Arap ve Aceme mahkum ettiğimizi kolayca anlar ve bunun ne dehşet verici bir şey olduğunu düşündükçe idrak eder, idrak ettikçe tüylerimiz diken diken olur. İşte bu ortamda Jöntürklerin TÜRKÇÜLÜKTEN söz etmeleri, TÜRK DİLİNİN ÜZERİNDE DURARAK - ARAP VE FARS GRAMERLERİNE TÜRK DİLİNDE YER OLMADIĞINI HAYKIRMALARI; OSMANLICA YOKTUR, TÜRKÇE VARDIR diye bağırabilmiş olmaları gerçekten ilahi bir lütuf ve Türk milletine Allahın bir inayetidir.

Bu bakımdan olayların gelişimi içinde Jöntürk hareketini tenkit etmekle beraber günümüz şartlarına getirdiklerini asla unutmamıza imkân yoktur. Türk milli hareketi, Ziya Gökalp'ın Türkçülüğü, Atatürk ve arkadaşlarının istiklâl mücadelesindeki tutum ve idealleri hep bu ilk Jöntürk hareketinden esinlenmiştir ve bu hüviyeti ile bile saygı değer ve önemli bir harekettir Jöntürklerin hareketi... Ne var ki getirdikleri yanlışlar, Batılılaşmadaki mukallit tutumları günümüze kadar gelmiş ve o yönden zararlı olmuştur. Dediğimiz gibi böyle çelişkili ve hayırla zararı beraberinde getirmiş bir başka sosyal hareket göstermek belki de mümkün değildir.

İKİNCİ KISIM

İTTİHAT ve TERÂKKİ FIRKASI (CEMİYETİ)

— I —

İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASININ (CEMİYETİNİN) KURULUŞU

I — KURULUŞTAN ÖNCEKİ DEVRE : (1876 - 1889)

Jöntürklerin, Abdülhamid Hanı tahta geçirip Meşrutiyeti ilan etmelerinden kısa bir süre sonra, Padişah, Osmanlı Devletinin süratle yıkılışa yöneldiğini farketti. Kurulan Meclis-i Mebusan, Devletin inkirazını önleyeceğine, parçalanmayı hızlandırıyordu. Çeşitli etnik ve dini guruplardan oluşan Meclis-i Mebusan, devlet içinde devlet olmuş ve etnik guruplarda yaygınlaşan Milliyetçilik hareketleri devletin bu en yüksek meclisinden beslenir hale gelmişti. Esasen Jöntürk hareketinin yarardan çok zarar getirdiğine inanan Halife Abdülhamid II. Osmanlı Devletinin devamı için Meclisi dağıtmak gerektiğini kabul ederek Meclis-i Mebusanı feshetti.

Meclis-i Mebusanın feshinden sonra, meşrutiyet hareketinin liderleri bir bir tutuklandı; Kimisi yüce mahkemeye sevk edilerek, kimisi de sürgünde bir memuriyete atanarak bu kıyımdan nasibini aldı. Bazı Jöntürkler de Avrupaya kaçarak Paris'te eski teşkilatlarının devamına imkan sağladılar.

Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması Osmanlı aydınları üzerinde şok tesiri yaptı. Ülkede yaşayan gayrımüslim unsurlar, Türk olmayan etnik guruplar ve tüm Batı taraftarı kişiler de elbetteki Osmanlı aydını kadar şaşırmıştı. Bu ilk şaşkınlıktan bir süre kurtulamayan bu çeşitli guruplar ilk kıyımlardan ve tevkiflerden yavaş yavaş kurtulup kendilerine gelmeye başlayınca bir durum muhakemesi yapmak ihtiyacını duydular; kendi düşünce ve eylemlerini kabul edenlerle temasa geçip yeni muhit ve çevrelerle işbirliğine yönelmenin imkan ve şartlarını araştırmaya başladılar. Bu çalışmaları yeni bir efkâr-ı umumiye meydana getirmek, bu yeni efkarı umumiye ile padişah üzerinde etkin olmak emelinde idiler. Osmanlı toplumu aydınları ve devlet ricali çevreleri, yani paşazadeler ve kalem efendilerinin çoğu Batı terbiyesi almış, Batının çeşitli meşruti ve hürriyet fikirlerini öğrenmiş, ve meşrutiyetin ilanından önce geniş etkinlik sağlayan Jöntürklerin tesirinde kalmışlardı. O günün aydınları, tümüyle Jöntürk hareketinin etkisinde olduklarından onların sürgünleri, tevkifleri menfi tesir yapmakla kalmamış, fikri etkinliklerini arttırarak eyleme dönüşme nedeni olmuştu. Jöntürk hareketi o devrin genci için bir moda idi; bir kurtuluş ve yüceliş hareketi sanılıyor, Osmanlı Devletinin kurtuluşu ve yücelişi, medeniyetin sebebi hikmeti olarak kabul ediliyordu. Bilhassa ortaya attıkları hürriyet, eşitlik, meşrutiyet, Türkçülük ve milliyetçilik akımları çok cazip geliyordu Osmanlı aydınına... Bu cezbe ve ilgi doğaldı. Çünkü bu yeni düşünceler hem insan tabiatına uygundu, hem de insanca yaşamanın, medeni ve ileri olmanın ana şartı olarak da gönül alıcıydı. Meşruti idare ile hal-

kın Devlet yönetimine katılması sağlanıyordu ki, gençler ve aydınlar için ideal olan düştü bu; özledikleri, hayal ettikleri güzelliğin yaşama inmesi, hayallerinin gerçekleşmesi ne kadar cazip, ne kadar olağanüstü bir hadiseydi. Gençlerin heyecanı, ilgisi, çırpınışı tabii idi ve onları çağları için suçlamak mümkün değildi. Amma gerçeğin yüzü başka türlüydü. Gençler ve Batı etkisinde kalan aydınlarımız, Devlet yönetimine katılacak bu halkın nasıl bir halk olduğunu düşünmüyor, ya da düşünmek istemiyordu. Osmanlı Devleti tebaasının tek bir millet olmadığı hatırlarına bile gelmiyordu. Çeşitli ırklar, etnik guruplar, muhtelif din ve inançtaki insanların patlamaya hazır bir bomba gibi olduğu kimin aklına gelirdi ki... Jöntürkler kör bir yürüyüşe çıkmış meczublara benziyordu. Sadece mefhumların, güzel sözlerin yeterli olmadığını, her şeyin yerinde ve şartında değerli olduğunu anlayan yoktu. Onlar Batının mutaassıb ve kör fedaileri gibiydiler. Osmanlı devleti gerçeğini göremiyor ve bu sebeple inkiraza çare yerine, bölünme ve yıkılmayı adeta kolaylaştırıyorlardı. Batılı, Osmanlı aydınının bu sakat yönünü görmüş ve mükemmel bir oyun içinde Osmanlı belasından kurtuluşun yolunu bulmuştu.

Bu bakımdan Osmanlı Meclis-i Mebusanı, devletin içine sokulmuş bir truva atından farksızdı. Meclise herkes girmişti: Ermeni, Yahudi, Hıristiyan, Sırp, Bulgar, Arnavut, vs. Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Osmanlı Devletinin yok olmasını isteyen herkesi bünyesine almıştı ve bu Meclis ile Osmanlı Devleti yaşayamazdı. İşte Jöntürklerin tahta geçirdiği ve yine Jöntürk fikri ile yetişerek gerçek bir Türkçü olan Padişah Abdülhamid Han, Devletin bağrına sokulmuş bu truva atını silkip atmak, Meclis-i Mebusanı teşkil

eden üyelerin ihanetini önlemek ve Osmanlı Devletinin hayatını kurtarmak için Meclisin feshi gerektiğini anladı. Bu mebusların çoğu kendi etnik, ya da dini guruplarının temsilcisi olarak ülke yararına çalışmıyor, her biri Osmanlı Devlet yönetiminde Devlete karşı bir güç olmak, özerklik kazanmak için çırpınıyorlardı. Bunların davası, Osmanlı Devletinin inkirazını önlemek, devlete yön vermek, onu çıkmazdan kurtarmak değildi; davaları Osmanlı Devletinin yıkılışını çabuklaştırmak, azınlıklara özerklik sağlamak, Osmanlı tebaası olan etnik gurupları müstakil devletler halinde Osmanlılardan kurtarmak ve Osmanlı Devletini süratle parçalamaktı.

Osmanlı Padişahı Abdülhamid Han, bu gerçeği bildiği için, Meclisi açtıktan kısa bir süre sonra kapatmaktan ve çok sert tedbirler almaktan çekinmedi. Kendisi bir Jöntürk olduğu halde Jöntürk hareketini şiddetle ve kuvvetle bastırdı, Meclisi dağıttı, Kanuni Esasiyi geçici olarak yürürlükten kaldırdı. Fakat Sultan iki şeyi unuttu. Şiddet, şiddeti getirirdi ve şiddete başvuran gerçekçi tedbirler almalıydı. Abdülhamid Han, bu yönden hata etti. Meclis-i Mebusanı delil göstermeden ve gerekli şekilde mebusların ihanetini tesbit edip bunu halkına anlatmadan dağıttı. Sonra şiddete başvurarak Jöntürkleri tecziye yoluna gitti. Ne var ki bunu yaparken de bir devlet adamı gibi değil, bir baba gibi davrandı ki devlet yönetiminde babalık, analık olmazdı. Tedbir devlet başkanı gibi alınmalıydı. Bunu yapmadı ve neticede hem muhalefetin güçlenmesine neden oldu, hem de devletin yönetimini zayıflatmış oldu.

Abdülhamid Han'ın tutumu muhalefeti perçinledi ve çeşitli gurupların birleşmesine, tek cephe teşkiline sebebiyet verdi. Baskı gurupları yürürlükten

kaldırılan Kanun-i Esasinin yeniden yürürlüğe konmasını ve Meşrutiyetin ilânını, Meclis-i Mebusanın toplanmasını istediler.

Hafiften başlayan bu istekler gittikçe dozajını arttırdı ve baskı guruplarının sesleri şiddetle işitilmeye başladı. Bunlar gizli gizli yaptıkları toplantılarında yeniden teşkilâtlanmanın gereğine inanmış ve çeşitli guruplar arasında işbirliğine yönelmişlerdi. Muhalefet gurupları İstanbul, Kahire, Paris ve Rumelinin çeşitli bölgelerinde teşkilâtlanmaya giderken bir cemiyet olmaktan çok birer baskı gurubu hüviyetiyle etkin olmaya ve o yörelerin ricaline tesir etmeye çalışıyorlardı. Bir yandan da aralarında fikrî ve ideolojik bağlar da kurmaktan geri kalmıyorlardı. Bu guruplar ülkenin her yanında ve yurt dışında üslenen bütün muhalefet guruplarıyla irtibat kurmakla Padişaha karşı geniş bir direniş cephesini de oluşturmuş oldular. Fakat zamanla o kadar genişlediler ve yayıldılar ki, her kafadan bir ses çıkmaya başladı. Nihayet bu çeşitli gurupların liderleri kudretli bir muhalefet cephesinin gerçek güç olması için tek elden yöneltilmesi gerektiğini kabul etmek zorunda kaldılar. Tek yönetim ve tek cepheli direniş için tek teşkilât lâzımdı. Bu sebeple 21 Mayıs 1889 tarihinde İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI adiyle gizli bir dernek kuruldu.

Bu hareketlerin başlayıp gelişmesinde Osmanlı Padişahının sert tutumu ve Jöntürklere karşı duyduğu infialin rolü olsa bile Abdülhamid Hanı bu derece sertliğe sevkeden gerçek sebep yine bir meşrutiyetçi olan Sadrazam Mithat paşa gibi kişilerin tutum ve davranışları olmuştur. Mithat paşanın çok ölçüsüz, devlet adamlığı vasfından yoksun, yaptıklarının sonucunu tayin edemiyecek kadar cahil, acül ve pa-

dişaha karşı çok küstah olduğunu tarihi vesikalardan çıkarmak zor değildir. Bu taşkın, şaşkın ve atılgan vezirin devlet idaresi bakımından temsil ettiği yegane fikir, kendisinden evvel ortaya atılıp her türlü münakaşası yapılmış meşrutiyet fikrinden ibarettir. (1) Bu sadrazam Batıyı da tanımaz, Batılıyı da. O, tüm etnik ve dini gurupların Meşruti idareyle tek millet halinde birleşeceklerini sanacak kadar gafildir ve OSMANLILIK adı altında bir nevi milliyetler milliyeti kurulabileceğine kani olmuş ve işte bu kanaatinden dolayı Türk Bayrağının milli safvet ve kudsiyyetini bile ihlale kalkışmaktan çekinmemiştir. (2)

(1) İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye yayınevi, 1955, İstanbul, cilt: 4, sahife: 241.

(2) İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt: 4, sahife: 241-242:

«...garb kültüründen mahrum olan Mithad paşa dünyanın gidişini bile maateessüf kavrayamadığı için Osmanlılık ismi altında bir nevi milliyetler milliyeti kurabileçeğine kaani olmuş ve işte bu kanaatinden dolayı Türk bayrağının milli safvet ve kussiyetini bile ihlale kalkışmaktan çekinmemiştir. Bu tüyler ürpertici faciayı bizzat kendisi öğüne öğüne anlatır. Bosna Hersek meselesi münasebetiyle Avusturya hariciye nazırı kont Andrassa'nin neşrettiği bir beyannamede hilâl ile sâlibin bir bayrakta birleşemeyeceğinden mecazi bir şekilde bahsetmesine karşı Türk bayrağına hemen bir HAÇ ilave ediveren Mithad paşa bu feci marifetini (TABSIRA-İ İBRET) inin 181 nci sahifesinde kendisinden alel-usul bir şahs-ı sâlis gibi bahsederek şöyle nakletmektedir: Mithad paşa mücerred bu davayı mükezzib olmak ve eser-i fi'lisini göstermek için Hıristiyandan bir tabur gönüllü askeri teşkil ederek ve sancaklarında ayyıldızın yanına bir de salib ilave eyleyerek tabur-u mezkur Der-i saadetde cümlenin manzûr-u meşhûdu olduktan sonra Niş fırkaı askeriyyesine göndermiştir.»

Mithad paşanın bir diğer hareketi de fecaat derecesi itibarıyle bu bayrak faciasından aşağı değildir. Mithad paşa Türk Meşrutiyetini Avrupa devletlerinin müşterek kefaleti altına aldırmak teşebbüsünde bile bulunmuşsa da hamdolsun muvaffak olamamıştır.

Bizlere böyle büyük ve kudretli diye tanıtılan sadrazamlarla başlatılan meşrutiyet hareketinin sonu da bu adamların kişiliğine ve şanına uygun şekilde sona erecekti. Ne yazık ki bazı çağlara hakim olan ve liyakati bulunmayan yöneticilerin mevcudiyeti milletler için talihsizliktir ve Osmanlı imparatorluğunun son asırda yönetimine hakim olan bu Jöntürk kafalı yöneticilerin yanlış tutum ve davranışları ulusumuza çok zarar vermiş ve acı olayların doğumuna sebep olmuştur.

İttihat ve terakki fırkası da, Osmanlı devlet ricali ve aydınlarının ihanete varan yanlış ve ters tutumlarından doğmuş kötü ve tehlikeli bir siyasi teşekküldür, bir ihanet topluluğudur ve 600 yıllık Osmanlı imparatorluğunu on yılda yok edecek kadar korkunç bir ihanet yuvasından başka bir şey değildir.

İttihad ve Terakki fırkasının kuruluşuna yol açan olaylar olarak nitelenen Padişahın şiddet hareketleri aslında şimdi bizlere anlatıldığı gibi bir terör değil devlete musallat olmuş Jöntürklerden devleti kurtarma hareketidir. İngiliz devlet adamlarına sultan Azizi hâl edeceğini bildiren sadrazam ve paşaların ihaneti ve cinayetlerine karşı, Padişahın adli makanizmayı işleterek canileri cezalandırma ve hainlerden ülkesini kurtarma hareketidir. Bu konuda daha açık ve kesin belge isteyen, bu sözüm ona vatan kahramanı gibi tanıdığımız meşrutiyet paşalarının cinayet ve ihanetlerini öğrenmek isteyen okuyucularımın İsmail Hami Danişmend hocamızın İzahlı Osmanlı tarihi Kronolojisi dördüncü cildin 265 nci sahifesinden 279 ncu sahifesine kadar geçen bölümü ve sultan Aziz'in öldürülme olayını iyice okumaları gerekir. Bütün tarihi gerçekler tetkik edildiğinde gö-

rülür ki meşrutiyet hareketinin önde gelen liderleri gerçekten iyi birer devlet adamı değil, birer entrikacı, vatan ve millet haini ve Osmanlı devletinin düşmanlarıdır. Batılıların Osmanlı devletini yıkmak için kullandıkları bu adamlara karşı şiddete başvurulması gerçek bir vatanperverlik ve görevdir. Fakat ne hikmetse bu kişiler vatan kahramanı olarak kitap sahifelerinde yer almış ve onların başlattığı muhalefet neticede İTTİHAT ve TERAKKİ FIRKASI'nı tarih sahnesine çıkarmıştır.

II — İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASININ GAYE VE HEDEFİ: ABDÜLHAMİD-İ SANİ

1 — Abdülhamid II.nin Hayatı :

Türk siyasi tarihinde İttihad ve Terakki Fırkasının doğumuna sebebiyet veren, bu fırkanın boy hedefi haline gelen, tahttan indirilmesi gaye haline getirilen Abdülhamid han, Osmanlı devletinin 34.ncü padişahıdır ve 21 Eylül 1842 tarihinde çarşamba günü dünyaya gelmiştir. Babası Osmanlı sultanı, Sultan Abdülmecid handır; Annesi sultan Mecidin ikinci haremi Tîr-i Müjgân kadınefendidir. Çocukluğunda sarayda çok iyi bir eğitim görmüş olan Abdülhamid han, Arapça, Acemce, Farsça ve Fransızca bilirdi. Türkçe hocası gerdankıran Ömer efendi; Arapça hocası Ferit ve Şerif efendilerdir. Acemceyi Mahvî efendiden, Osmanlı tarihini vakanivüs Lütfi efendiden, Fransızcayı Ethem ve Kemal paşalardan ve Fransız Gardet efendiden öğrenmiştir. Tabii ve müsbet ilimlerde bilgi sahibi olmuş, Şark ve Garb musikisini üstad hocalardan tedris ve meşk etmiştir. Guatelli ve Lombardi isimli iki İtalyan musikişinastan

Batı musikisini öğrenmiş, kültür yönünden mükemmel şekilde yetiştirilmiştir.

Abdülhamid, annesini 11 yaşında iken kaybetti. Babası oğlunu Piristû kadınefendiye tevdi etti. Abdülhamid bu kadını çok sevdi, o kadar ki kendisi padişah olunca onu da valide-sultan ilan etti.

1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Derneğine üye oldu. Memleket meseleleri üzerinde tefekkür ederken yenilik taraftarları ile işbirliğine inanmıştı. Kendisi Sultan Abdülaziz ile Paris ve Avrupa gezisine katıldı. Murad V.in hâllinden sonra Jöntürklerin yardımı ile 31 Ağustos 1876 tarihinde Osmanlı devletinin başına Padişah oldu.

Abdülhamid'in padişah olduğu yıllar devlet büyük bunalımlar içindeydi. Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Sirbistan isyan etmişti. Ordularımız yer yer başarı kazansa bile netice değişmiyordu. Düşman her gün yeni bir cephe açmakta idi. Sırplara karşı başarılı savaşlar verildi amma Rusya olaylara müdahale etmişti. İstanbul'da 28 Aralık 1876 da bir konferans toplandı, çok ağır olan şartları diğer devletlerce kabul edilmeyince neticesiz kaldı. Bilahare Londra konferansı toplandı amma bunların hepsi Osmanlı devleti için acı olaylardı. Abdülhamid bu olaylarda yabancı devletlere karşı güvenini tamamen yitirdi, ancak açıktan cephe almadı, sinsi ve çekingen bir siyaset gütmeye başladı. Bu yüzden vehimli oldu ve içerde de her olaya şüphe ile bakmaya yöneldi.

Padişah olur olmaz Kanun-i Esâsiyi ilan etti. Meclisi mebusanı topladı, fakat olaylardan meclisi sorumlu tuttu. Bu sıralarda Rusya bazı şartlar ileri sürdü, Meclis bunları red edince savaş çıktı. Ruslar İstanbul'a kadar yürüdü. Bu olaylardan meclis

sorumlu tutuldu ve 1878 yılı şubat ayında Meclisi Mebusan feshedildi.

1 Mart 1878 tarihinde yapılan sulh anlaşması çok ağırdı, ermenilere yeni imtiyazlar tanınmış, birçok bölge Osmanlı devletinden koparılmıştı. Abdülhamid dış siyasetinde ihtiyatlı davranmaya başladı, çeşitli siyasi kombinezonlardan yararlanma yolunu tuttu. 1897 de Yunanistan'a savaş ilan etti ve Türk ordusu Atina'ya kadar ilerledi.

23 Temmuz 1908 tarihinde ordu ileri gelenlerinin de baskısı ile ikinci meşrutiyeti ilan etti. Fakat ikinci meşrutiyetin ilanı ile de durum düzelmedi. Osmanlı devletine bağlı Bosna-Hersek Avusturya'ya ilhak edildi, Bulgaristan tam hürriyetini ilan etti. Osmanlı devleti tam bir parçalanmaya yönelmişti, bütün azınlıklar istiklâl hareketlerini başlatmış, hürriyet fikri azınlıkları adeta tahrik etmişti. Bu kötü gidiş Meşrutiyet aleyhine hareketlerin başlamasına neden oldu. Bu arada bazı yobaz çevreler isyan hareketine girişerek meşrutiyete son vermek istediler 31 Mart vakası diye adlandırılan bu olaydan sonra Rumeliden hareket ordusu İstanbul'a yürüdü. Ve 27 Nisan 1909 tarihinde Abdülhamid Han'ın hâlline karar verildi. Padişah, hâllini soğukkanlılıkla karşıladı ve çırağan sarayında oturmak için izin istedi. Bu izin kendisine verilmedi, Selanik'te Alaiddini köşkünde göz hapsinde tutuldu. 1912 yılında Selanik'ten İstanbul'a geri getirildi ve Beylerbeyi sarayında oturmaya mecbur kılındı.

Abdülhamid han ömrünün son yıllarını Beylerbeyi sarayında geçirdi. 10 Şubat 1918 tarihinde İstanbul'da Beylerbeyi sarayında öldü ve Sultan Mahmut türbesine gömüldü.

2 — Abdülhamid Han'ın şahsiyeti ve fikirleri :

1876 yılından 1909 yılına kadar 33 yıl Osmanlı imparatorluğunu yöneten padişah Abdülhamid han hakkında çok şey söylenir. Onun müstebit bir hükümdar, zalim bir devlet başkanı olduğundan tutun da kızıl sultanlığa kadar çeşitli ithamlara muhataptır. Fakat acaba Abdülhamid'in gerçek kişiliği nedir? Üstad İsmail Hami Danişmend şöyle der: «...tarihte tahrif edilmiş birçok şahsiyetler vardır. Bazıları kahramanlaştırılmasına mukabil, bazıları da ejderleştirilmiştir. İkinci Abdülhamid işte bu ikinci zümredendir. Saltanat devrinde muhalifleri tarafından yabancı memleketlerde ve hâllinden sonra da düşmanları tarafından Türkiye'de yazılmış eserlerde bin türlü mübalagalarla yalnız kusurlarından bahsedilmiş ve gene bin türlü iftiralar atılarak kanlı ve korkunç bir tip haline getirilmiştir. Mesela Ermeni komitelerinin Avrupa müdahalesine sebep olmak için yaptıkları hareketlerle ihtilal teşebbüslerini tenkil etmiş olduğu için muhtelif memleketlerde bir takım müteassıb Türk düşmanlarının Sultan Hamide taktıkları bazı çirkin lakablar vardır: Bunların en meşhurları Fransız müverrihlerinden Albert VANDAL'ın ortaya attığı Le sultan Rouge: Kızıl Sultan ve İngiltere'deki Whigs partisinin meşhur reisi Gladstone'nun savunduğu (The great criminal: Büyük cani) sıfatlarıdır. Hristiyanlık taassubu ile Anadolunun yarısını Ermenistan görmek isteyen bir takım Türk düşmanlarının bu gibi herzeler ve hatta küfürler savurmaları pek tabiidir. Fakat Ermeni komitecisine karşı Türkün hakkını koruduğu için müteassıb Fransızın ortaya attığı sultan rouge lakabını Türkçeye tercüme edip de sultan Hamide Kızıl sultan diyen bazı Türklerin yüz

kızartıcı gaflet ve cehaletlerine ne denilebilir?» (3)

Özel hayatında son derece afif, ahlaklı, temkinli, namus ve iffetli olan Abdülhamid han muhteris değildi amma vatanını çok seviyordu ve o uğurda yapmayacağı hiç bir şey yoktu. İktidara gelişi talihsiz bir devre raslar, hayatı da talihsizliklerle doludur. Ona kızıl sultan denmesi de bu talihsizliklerin belki de en önemlisidir. Son derece şefkatli idi. Kimseyi incitmek istemezdi, ölüm ve anarşiye karşı idi. Bu sebeple kendi iktidarı zamanında ihaneti sabit olan devlet adamlarını dahi idam ettirmemiş, verilen idam cezalarını daima affetmiş, mahkum olan Jöntürkleri yine de devletin nimetlerinden yararlandırmış, onları uzak vilayetlere memur olarak atamış ve maddi sıkıntıya düşmelerini önlemiştir.

Kendisi samimi bir Türkçü idi. Sultan olur olmaz (Lugat-i Çagatayi ve Türkî-i Osmanî) yazarı Buharalı şeyh Süleyman efendiyi Türkler ve Türkmenlerle temas etmek üzere resmen orta Asyaya göndermiştir. Keza Eskişehir ve Söğüt civarındaki Karakeçili aşiretinden iki yüz kişilik bir maiyet bölüğü teşkil ederek kendi savunmasını Türklere bırakması onun Türkçülük anlayışından ileri geliyordu. (4)

Abdülhamid han devletin kurtuluşu için pek çok islahat hareketlerine girişmiş, Batıdan bazı müessese ve kurumları yurdunda kurmuş, bilhassa eğitim ve imar faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Ülkesinin ekonomik bunalımına çare aramış, devlet dairelerindeki israfı önlemiş, kendisi de çok sıkı ve cim-

---

(3) İsmail Hami Danimend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt: 4, sahife: 286.

(4) a) Aynı eser, sahife: 288.
b) Meydan Larousse, cilt: 1, sahife: 30-32.
c) İslâm Ansiklopedisi, cilt: 1, sahife: 78.

ri adını alacak kadar müktesit davranmıştır. İslahat hareketlerini paşazade ve sadrazamlara bırakmamış, bunları bizzat kendisi yapmaya çalışmıştır. Milli eğitim sahasında çok büyük hamleleri vardır. Mesela Hukuk mektebi, Sanayi Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi), Ticaret ve Hendese-i Mülkiye, Darülfunun (İstanbul Üniversitesi) gibi yüksek okulları açan Abdülhamid Handır. Ülkenin her yanında rüşdiye ve idadiler (orta okul ve liseler) açtırarak adeta maarif seferberliği yapmıştır. Ülkesindeki vakıf kitaplıklarını tesbit ve mevcut kitapların kataloğunu yaptırmış, Adli islahata girişmiş, Ceza usulü ve ticaret kanunlarını çıkartmış, mahkemelerde değişiklik yaptırmıştır. Mahkemelerde ilk defa savcılık müessesesi kurulmuştur. Ülkenin yol, köprü, okul gibi ihtiyaçlarına önem vermiş, ülkenin çeşitli bölgelerinde okullar açılmış, binalar yaptırılmış, yollar ve köprüler inşa ettirilmiştir. Demiryolu sorununa da eğilen Abdülhamid han Anadolu ve Hicazda demiryolları inşa ettirmiştir. Memurların durumunu güçlendirmek için Tekaüt sandığını kuran da odur.

Siyasi yönden de başarılı bir insandı. Avrupa ülkelerine karşı çekingen ve sessiz hareket etmeyi tercih eden padişah olayları yakından takip eder, mevcut şartları iyi değerlendirirdi. Nitekim dünya siyasi durumunu takip eden Abdülhamid han, Avrupada yeni bir denge unsuru olarak Almanya'nın ortaya çıktığını görmüş ve onlarla iş birliğine yönelmiştir.

Ermeni meselesinde takındığı ciddi tavır, hem devleti yıkılmaktan, hem de Batılıların müdahalesinden korumuş, böylece Osmanlı devletinin yıkılışını bir müddet için önleyebilmiştir.

Tahttan indirildiği zaman ihtilalcilere verdiği nasihatlar önce dinlenmemiş ise de zamanla olaylara

bakış yönünden Abdülhamid'in haklılığı ve doğru görüşte olduğu anlaşılmış, İttihad ve terakki mensupları onun kişiliğine değer vermek ihtiyacını duymuşlardır. Ömrünün sonlarında saygı görüyordu ve bu saygı içinde hayatı sona erdi.

Muhaliflerine karşı mahkemeler ne karar verirse versin o daima bir baba şefkatiyle hareket etmiş, onları uzak eyaletlere memuriyetle görevlendirmiş, bu şekilde maddi sıkıntıya düşmelerini istememiş ve önlemiştir. Vatanını çok seven bu saygı değer padişah ne yazıkki aşırı derecede vehimli idi ve her şeyden şüphe ettiğinden ülkede ispiyonluk ve hafiyeliğin yeni boyutlara erişmesine neden olmuştur ve onun yegane kusuru da budur.

III — İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASININ KURULUŞU (21 Mayıs 1889):

Abdülhamid han tarafından yürürlükten kaldırılan kanun-i esasiyi yürürlüğe koymak ve Meclisi mebusanı tekrar toplamak gayesi ile teşkilatlanan ve 21 Mayıs 1889 tarihinde gizli bir dernek olarak faaliyete geçen İttihad ve Terakki Fırkası çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Bunlar arasında günümüze kadar hatırlananlar: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Terakki ve İttihad Derneği, İttihadî Osmanî cemiyeti gibi.

Cemiyet önce Tıbbiyeli gençler tarafından kuruldu. İstanbul Tıp okulu mutbağında kurulan cemiyetin ilk adı: İTTİHAD-I OSMANÎ'dir. 21 Mayıs 1889 tarihinde tıbbiye mektebinde toplanan kurucular: Ohrili doktor İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşid ve Bakûlu Hüseyinzâde Ali beydir. Konyalı Hikmet Emin ve İsmail beylerin de ilk kurucular arasında

olduğu söylenir. İlk toplantı okul mutbağında yapılmış ve keyfiyet arkadaşlarına kurucular tarafından duyurulmuş, Trabzonlu Abdülkerim Sebati, Üsküdarlı Şerafettin Mağmumi, Asitaneli Asaf Derviş, Bosnalı Ali Rüştü, İzmirli Ubeydullah efendi, Saadet gazetesi başyazarı Ali Şefik bey, Necip Dırağa, posta memuru Talat, Giritli Muharrem, Kosovalı İbrahim efendiler de kuruluşa hemen katılmışlar ve Edirnekapı dışında İnciraltında yaptıkları toplantıda cemiyet teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Bu toplantıda İttihad-ı Osmani cemiyeti başkanlığına Ali Rüştü, zabıt katipliğine Şerafettin Mağmumi ve veznedarlığa da Asaf Derviş seçilmişlerdir. (5)

İttihad ve Terakkinin ileri gelenlerinden Ahmet Rıza bey derneğin kuruluşuna dahil değildir. Zira o sırada Bursa'da ziraat mektebi müdürü olarak görevlidir ve Abdülhamide karşı değildir. Kendisi 1889 yılında Paris'e gidip orada kaldı ve Paris'te bulunduğu sırada İttihad-ı Osmanî yöneticileri kendisi ile irtibat kurarak Cemiyete girmesini istediler. Ahmet Rıza bey, teklifi müsbet karşılayınca İstanbul'da bulunan cemiyet üyeleri ile muhabereleşmeye başladı. Bu muhabere sırasında Ahmet Rıza bey, gençlere, pozitivist bir görüş olan Nizam ve terakki ismini tavsiye etti. Ancak Fransızca olan (ordre et progres: Nizam ve terakki) ismi Türkçeleştirilirken ufak bir tadile uğradı ve cemiyet böylece İTTİHAD VE TERAKKİ ismini aldı. (6)

Cemiyetin ilk içtimalarında daha pek çok zevat

---

(5) Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul, Çeltüt matbaası, 1959. Sahife: 155.

(6) Aynı eser, sahife: 156.

da bulunmuştur. Ancak Mithat paşanın Edirnekapı dışındaki konak ve bağında yapılan bu toplantılara katılan bazı tıp öğrencileri Saraya jurnalde bulunduklarından ilk ittihatçılardan: Şefik Ali, Ahmet Bahtiyar, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid, Rıza Servet, Şerafettin Mağmumi, Mikail Ozeb, Tekirdağlı Mehmet, Nakiddin Celal efendiler tevkif edilip Divanı harbe sevkedilmişlerdir: (7)

Ancak devrin ricali bu gençlerin halisane hareket ettiklerini kabul ediyordu. Bu sebeple kısa bir süre sonra affa mazhar olarak bu badireden kurtuldular. Fakat onların istibdatı yıkmak ve meşruti idareyi geri getirmekte kararlı oldukları da bir gerçektir. Tevkifler birbirini kovalar, mahkumiyetler alınırken gençlerin daha da bilinçlendiği görülmekte, ricalden birçok kimse de onlara yardım etmektedir. Bu arada Prens Sabahattinin babası damat Mahmut paşanın ittihat ve terakki cemiyetine büyük nakdi yardımlar yaptığını hatırlatmak, Cemiyet üyelerinin kimlere kadar el uzattığını ispatlar. Ferik Rüştü Rıza paşa, Doktor Necmettin Arif, telgraf nazır muavini Fuat, mühendis Mehmet Emin, tarih muallimi kolağası Nuri bey, binbaşı Hamid, Eczacı Ekrem, Uhrili Sinan ve Nimet, Fatihli Ahmet Muhtar, Silistreli Hamdi paşazade Hamdi, Trablusgarblı Mahmut, Köstenceli Sedat, Kerbelalı İbrahim Hakkı ve Aliş paşazade İbrahim bey İttihat ve Terakki cemiyetine maddi ve manevi yardımlarda bulunan önemli kişilerdi. (8)

---

(7) Aynı eser, sahife: 156.

(8) Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, 1959, İstanbul, sahife: 157.

İttihat ve terakki cemiyetine mensup olan veya onlara yardım edenler aslında vatanperver insanlardı amma kader onları devlete ihanete kadar götürdü. Bunun açık tartışmasını yapmak gereksizdir, olaylar bazan insanları beklemedikleri sonuçlara götürür. İttihat ve Terakkinin durumu da budur. Bunlar pozitivist görüşlerin etkisinde idiler, Osmanlılık siyasetinin ateşli savunucusu olan Ahmet Rıza beyin fikirlerini paylaşmışlardır. Ahmet Rıza bey Osmanlı hanedanının birleştirici rol oynadığını kabul ediyor, Osmanlılık siyaseti ile devletin vahdetini koruyacağına inanıyordu. Ancak devletin ana yönetiminin Türklerde olması gerektiğini de kabul etmekteydi. (9) Ne var ki İttihat ve Terakki cemiyeti içinde de siyasi bir vahdet yoktu; daha çok bir kültür atılımı içinde birleşmişlerdi ve tek müşterek yönleri İSTİBDATA KARŞI ÇIKMAK VE MEŞRUTİ İDAREYİ GERİ GETİRMEK'ti.

Tıbbiyelilerin İstanbul'daki faaliyetlerinde onlara büyük yardımları dokunan Doktor Süleyman Numan paşa bir ihbar sonucu Trablusa sürülünce bir anlık sıkıntılı bir devre geçiren İttihat ve Terakki fırkası bu baskılar sonucu daha da güçlendi, onları destekleyenler arttığı gibi aralarına pek çok yeni aydın da katılmakta gecikmedi.

İstanbul'da gittikçe kuvvetlenen İttihat ve Terakki fırkası İstanbul dışında da teşkilatlanmaya başlamıştı. Bilhassa 1895 den sonra Ahmet Rıza beyin İttihat ve Terakkiye katılmasıyle büyük bir propağanda imkanına kavuşan fırka Paris'ten Kahire'ye kadar geniş bir bölgede teşkilatlanmaya başladı.

---

(9) Prof. Dr. Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, 1967, İstanbul, sahife: 22.

İzmir'de Tevfik Nevzat bey arkadaşı maarif müdürü ve maarif nazırı Emrullah bey (paşa) ile birlikte Hizmet ve Ahenk gazetelerini kurarak istibdata karşı ilk mücadeleyi verdiler amma bu mücadele sonunda 1892 de Paris'e kaçmak zorunda kaldılar. Paris'te de Hizmet gazetesini çıkarmaya devam ettiler. Aftan sonra tekrar İzmir'e gelmişlerse de Tevfik Nevzat aleyhine yapılan bir jurnal neticesi Tokadizade Şekip bey ve şair Abdülhalim Memduh beylerle birlikte Bitlis'e sürüldü. Bitlis'ten Payas kalesine sürülen Tevfik Nevzat bey orada vefat etti. (10)

IV — İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASININ GELİŞMESİ :

1889 yılında İstanbul'da kurulan ve Ahmet Rıza'nın iltihakı ile ismi İttihat ve Terakki cemiyeti olan İttihad-ı Osmani cemiyeti 1892 lerden itibaren büyük bir gelişmeye mazhar oldu. İstanbul'dan İzmir'e, Kahire'den Paris'e kadar geniş bir bölge üzerinde çalışan çeşitli muhalefet gurupları kısa bir süre bu gizli fırkanın merkez teşkilatına bağlanma gereğini hissettiler.

İttihat ve Terakki cemiyeti gizlice faaliyetlerine devam ederken 1894 yılında İstanbul'da Ermeniler ayaklandı ve Babıaliyi basmak istediler. Ermeni komitacılarının bu hareketi Batılı devletlerin Osmanlı Devletine sert müdahalesini sağlamak ve ermenilere özerklik tanıma gayesine matuftu. Hareket şiddetle bastırıldı amma bu olay dolayısıyle İttihat ve Terakki cemiyeti bir beyanname yayınlamış ve beyanname sarayın eline geçmiştir. Böylece gizli faa-

---

(10) A. Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, sahife: 157.

liyet gösteren cemiyet 1894-1895 olaylarıyle deşifre edilmiş ve cemiyet şiddetli bir takibe maruz kalmıştır. Bu beyannamenin aslı şudur:

«Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler,

Ermeniler devletimizin büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanınan, hürmet gören Babıaliyi basmaya kadar cüret ettiler, payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mücibi teessüfümüzdür; lakin hakikatte zulüm, istibdat ve idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hadiseleri doğurmuştur. Biz Türkler de, umum Osmanlılar gibi bu müstebit hükümetten ıslahat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksatla çalışıyor. Biz bugün Ermenileri tedibe çalışacağımıza, idaresizliğin, zulüm ve istibdadın merkezi olan Babıaliyi, Şeyhülislam kapısını, Yıldızı basarak bu daireleri müstebitlerin başına yıkalım; elele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestiye aşık ve müstehak olduğumuzu âlem-i medeniyete gösterelim.»

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. (11)

Bu olaydan sonra birçok tevkifler ve sürgünler yapıldı. 1895 yılında Doktor Abdullah Cevdet Trablusgarba, Rodoslu Süleyman bey Şam'a, Fatihli İbrahim ve Nazmi beyler Manastıra sürgün edildi. Bunlar İttihat ve Terakki cemiyetinin ilk ele geçen ve sürülen üyeleri olmuştur. (12) Keza Gedikpaşalı Rifat ve Beylerbeyli Saffet de sürgüne gönderilenler arasındaydı. Bu yıl içinde haklarında tevkif ve sürgün kararı verilen Vefalı Arif ve Rauf Ahmet bey hapishaneden kaçarak Paris'e gitmişlerdir.

---

(11) Aynı eser, sahife: 159.
(12) Aynı eser, sahife: 159.

İttihad ve Terakki fırkası mensuplarına karşı başlatılan sürgün ve tevkif ve baskı hareketi cemiyetin daha da büyümesine ve yurt sathına yayılmasına sebep oldu. Bu arada kendi istekleriyle İstanbul'dan uzaklaşanlar arasında: Tıbbiyeli İshak Sükûtî, Tunalı Hilmi, İzmirli Refik Nevzat, Üsküdarlı Hasan Şakir, Üsküdarlı Akil Muhtar, Yenişehirli Şemsi, Babahaydarlı Nuri, Kavaklı Ahmet, Beykozlu Ali, Üsküdarlı Seracettin beyler vardı ve bunların bir kısmı Paris'e, bir kısmı da Mısır'a gitmişti. (13)

İstanbul'dan ayrılan cemiyet üyeleriyle sürgünde bulunan üyeler gittikleri yerlerde faaliyetlerine daha hızla devam ettiler. Ancak gözler hep İstanbul'da idi. Oradaki gelişmeler dikkatle izlenmekteydi. 1897 yılında tıbbiyeliler isyan hareketine giriştiler. Bu hareket de şiddetle bastırıldı ve isyan sonunda Debbağ Yunuslu Nuri, Nişancalı Kenan, Sarıgüzelli Veli, Cibalili İbrahim, Keçecili Hamdi, İzmirli Mehmet, Samatyalı Cevad, Fenerli Mahmut, Fındıklılı Ata, Kassamçeşmeli Mithat, Beşiktaşlı Refik beyler Fizana sürgün edildi. (14)

İttihad ve Terakki üyelerinin sürgüne gönderilmesi veya firarları zamanla İstanbul'daki teşkilatın boşalmasına neden oldu. O kadar ki bir ara İstanbul teşkilatında Tıbbiyeli Hayri, doktor Kerimi, doktor Şeref ve İzzet beylerden başka kimse kalmadı. Bu sıralarda Harbiye nezareti hesap şube müdürü Hacı Ahmet bey, tıbbiyeli Sabri beyle görüşmüş ve İttihad ve Terakki fırkası merkez komitesi kurularak fırka yeniden teşkilatlandırılmıştır. Merkez komitesi Ahmet beyin riyasetine terkedilirken, saray muhafı-

---

(13) Aynı eser, sahife: 160.
(14) Aynı eser, sahife: 160.

zı Hurşit beyin iştiraki ile Harbiye nezareti serasker yaveri kaymakam Şefik beyin başkanlığında da bir askeri komite faaliyete geçmiştir. Ayrıca çeşitli mahalli komiteler teşkiline başlanmış, Kocamustafapaşa ve Samatya bölgesi şeyh Naili efendinin emrine verilmiştir. Merkez komitesine bilahare Nadir bey, Müşir Fuad paşa, müşir Kazım paşa, şeyh Abdülkadir efendi, ders nazırı Hüseyin Avni bey, sefir Necip paşa, nafıa muhasebecisi Esat bey, İlhan bey, Seydi bey, Kolağası Hüseyin, Zeki, hafız-ı kütüb Hacı Ali beyler dahil olmuştur. (15) Bu şekilde kuvvetlenen İttihad ve Terakki fırkası büyük atılımlara hazır hale gelmiştir. İstanbul'da çok güçlenen Merkez komitesi padişah Abdülhamid hanı hâl için tedbir ve çareler aramış ve Beyoğlu Mevlevi şeyhi kanalı ile veliaht Reşat efendi ile temas sağlanmıştır. Keza Hacı Ahmet beyin dostu şeyh Abdülkadir vasıtasıyle saraydaki bazı muhafızlar da kazanılmıştır. Padişahın hâlli konusu Doktor Nazım beye, Kadri paşaya mektupla bildirilmiş ise de müphem cevaplar alınmıştır. Paris'te bulunan Ahmet Rıza bey ise tepki gösterdiğinden merkez komitesi tarafından İttihad ve Terakki fırkasından ihraç edilmiştir. Padişahı hâl hazırlıkları sürerken İsmail paşa polisi uyarmış ve İttihad ve Terakki merkez komitesi üyelerinden bir kısmı tevkif edilmiştir. Bu tevkifler sonunda Sabri bey Fizan'a, Şeyh Naili efendi Humus'a, şeyh Abdülkadir efendi Mekke'ye, Hayri efendi Musul'a, Avni ve Zühtü bey Anadoluya sürgün edilmiş ve bu şekilde padişahı hâl planı suya düşmüştür. (16)

1896 yılında yapılan sürgünlere rağmen tıbbiye-

---

(15) Aynı eser, sahife: 161.
(16) Aynı eser, sahife: 162.

lilerin gizli faaliyetleri hızla devam etti. Ve kısa bir süre sonra Harbiye'ye de sıçrayan gizli cemiyet, orada Fransızca öğretmeni Çürüksülü Ahmet bey (Paşa) ve Muhiddin paşa İttihad ve Terakki fırkasına yardımcı oldular, öğrencileri bu teşkilata girmeye teşvik ettiler; bu çalışmalar sonunda Harbiye'de Avni paşa kolu ile Süleyman paşa kolu namıyle iki komite kuruldu. Fakat Giritli Halim isimli ittihadçı arkadaşlarını saraya ihbar edince hepsi tevkif edildi. Bu tevkifler nedeniyle meşhur Ferik Reşit paşa divanı kurularak sanıkları muhakeme etti. 102 günlük mevkufiyet ve muhakeme sonunda 78 kişi çeşitli hapis ve sürgün cezalarına mahkum edildiler. Bu sürgün ve mahkumlar 27 Ağustos 1897 tarihinde Şeref vapuruna bindirilerek sürgüne gönderildiler. Vapur 3 Eylül 1897 tarihinde Trablusgarba varıp hepsi Trablusgarb Askeri hapisanesine sevk edildi. Bu kafilede bulunanlar arasında: Doktor Süleyman Emin paşa, İttihad ve Terakki kurucularından Mehmet Reşid bey, Tokyo sefiri Ferid bey, Yusuf Akçura, Ethem Ruhi bey, Silistreli Hamdi, Yüzbaşı Cevdet Osman, yüzbaşı Süleyman Emin paşa, doktor Halil Kadri, Hasan Fehmi, Kazanlı Abdullah gibi kimseler bulunuyordu ki 78 kişilik bu aydınlar kafilesi Osmanlı devletinin münevver gençlerini teşkil etmekteydi. (17) Bu gençlerin böyle toplu halde sürgüne ve hapisaneye gönderilmeleri elbetteki sarayın durumunu zorlaştırmış ve Padişah aleyhine başgösteren muhalefeti daha da güçlendirmiştir. Bu son mahkumiyet ve sürgünler yalnız muhalefet cephesini kuvvetlendirmekle kalmamış, sarayın içinde

---

(17) Aynı eser, sahife: 166.

de muhalefetin güç kazanmasına ve kalenin içerden yıkılmasına sebep olmuştur.

İstanbul'daki merkez komitesinin serencamı devam ederken İstanbul dışında fırkanın gittikçe güçlendiğine şahit oluyoruz. Sürülen, mahkum edilen ya da İstanbul'dan kaçmayı başaranlar Paris, Kahire ve çeşitli şehirlerde kümelenerek ittihad ve terakki fırkasını yaşatıyor, faaliyetlerine devam ediyor ve padişaha karşı güçlendirdikleri muhalefeti teşkilatlandırarak tek elden yönetilmesine çalışıyorlardı. Bunlara da bir göz atmak gerekir.

1 — **PARİS'teki faaliyetler :**

1867 yıllarından başlayan Jöntürk hareketi Paris'te devam etmiş ve Abdülhamid hanın padişah olup Meclisi mebusanı kapatması ve kanuni esasiyi yürürlükten kaldırmasından sonra Paris daha da önem kazanmıştır. Bilhassa İstanbul'dan Paris'e firar eden Jöntürk ve ittihatçılar Saray için korkulu rüya haline gelmiştir. 1867 yılından itibaren Paris'te kümelenen Jöntürklere 1876 yılından sonra yeni iltihaklar olmuş, hele 1892 den itibaren yoğun bir Paris göçü başlamıştır. Ahmet Rıza bey, Mizancı Murad bey Paris'te yayın hayatına önem vermişler, Jöntürk dergi, gazete ve kitapları Osmanlı aydını için hedef ve gaye haline gelmişti. Her yerde bu kitap ve gazeteler okunuyor, İstanbul'da barınamayan istibdat aleyhtarları hemen Paris'e kaçıyorlardı. Serasker yaveri kaymakam Şefik bey, Doktor İshak Sükûtî, Süleyman Nazif, Doktor Şerafettin Mağmumi, Ali Kemal gibi ittihatçı ve Jöntürk Paris'te Murad ve Ahmet Rıza'nın başlattığı hareketi daha da güçlendirdiler. Paris gibi Batının gözbebeği olan bir merkez şehrinde padişaha karşı olanların teşkil ettiği

birlik Abdülhamidi rahatsız ediyordu. Bu sebeple Padişah Abdülhamid II. Paris'te toplanan Jöntürkleri İstanbul'a getirtmek istedi. Onlara elçi göndererek gönüllerini almak isteğini kuvveden fiile çıkardı, Ebuzziya Tevfik bey ile Yusuf Ziya paşayı Paris'e gönderdi. Ancak her iki elçi de müsbet bir sonuç alamadıkları için Jöntürkleri geri getirmek mümkün olmadı.

Padişah Sultan Abdülhamid, Jöntürk muhalefetine nihayet vermek için bu kerre Ahmet Celaleddin paşayı tam yetki ile Paris'e yolladı. Ahmet Celaleddin paşa Paris'te Ahmet Rıza, Doktor Nazım, hoca Kadri efendi ile görüştü ise de onları dönmeye ikna edemedi.

Paris'te yayınlanan Meşveret gazetesinde padişah aleyhine yazılar çıkmış ve haklarında dava açılmıştı. Ancak bu davadan vazgeçildi. Oysaki Jöntürkler mahkemeye çıkmak istiyorlardı. Ahmet Celaleddin paşa bu arada Jöntürklerden Ubeydullah ile anlaşmış ve ona yol parası verilmiştir, ne var ki Ubeydullah İstanbul yerine Amerika'ya gitmiştir. Paris'te Jöntürkleri ikna için çalışan Ahmet Celaleddin paşa, Jöntürk muhalefetinin merkez haline geldiği Cenevre ile de muhabere kurdu, oraya hususi katibini gönderdi ve Jöntürklere bir de mektup yazdı. Padişaha muhalefet edenler Cenevre'de bir birlik kurmuşlardı ve başlarında mizancı Murad bey bulunuyordu. Murad bey arkadaşlarını toplantıya çağırdı ve Paris'ten gelen mektubu yüksek sesle okudu. Mektuba muvafakat cevabı verilmesi kararlaştırıldı. Cevap yazıldı ve Reşit beyle Paris'e gönderildi. Ahmet Celaleddin paşa ile görüşme kararlaştırıldığından Murad bey, İskender Tirad da Paşa ile buluşmak üzere Kontreksvile gittiler. Murad bey ve

İskender bey Ahmet paşaya sunulmak üzere bir de sulh anlaşması metni götürmüşlerdi. Buna göre: Padişah umumi af ilan edecek, okumak isteyen gençlere tahsile devam imkanı sağlanacak, matbuatta serbesti kabul edilecek, ve bir Meclis açılması kabul edilecekti. Bu sırada Çürüksulu Ahmet bey, Murad beye bir telgraf çekerek derhal Cenevre'ye dönmesini istedi. Bunun sebebi Paris sefiri ile kendi arkadaşları arasında yeni bir anlaşmanın yapılmasıdır. Cenevre'ye dönen Murad bey, bu durumu öğrenince çok müteessir oldu ve arkadaşlarına kırıldı; Tekrar kontreksvile giderek Ahmet Celaleddin paşa ile görüştü. Paşa ile Jöntürkler arasında yapılan görüşme neticesinde Murad bey İstanbul'a dönmeye karar verdi. Bu toplantıda: Murad bey, İskender Tirad, doktor Hekimyan bulunmuştu. Murad bey 30 Temmuz 1897 tarihinde İstanbul'a hareket etti.

Ahmet Celaleddin paşanın Jöntürklere el atması, diğer yandan Paris sefirinin Jöntürklerle yaptığı anlaşmalar Paris'teki muhalefetin azalmasına neden oldu. Nitekim Murad beyin İstanbul'a dönüşünden sonra Cenevre'de çıkan MİZAN gazetesi kapatıldı. Keza muhaliflerin hepsi de birer birer Paris'ten uzaklaştırıldı. İshak Sükuti bey Roma sefaretinde görev alırken Çürüksulu Ahmet bey ise Belgrad ateşemiliteri oluyordu. İçtihad dergisini çıkaran Abdullah Cevdet Viyana sefareti doktorluğuna atanırken, serasker yaveri Şefik bey Bükreş, Ali Kemal Brüksel, Rauh Ahmet bey ise Atina sefaretinde memuriyet alıyordu. Şerafettin Mağmumi, ve bazı arkadaşları tahsillerine devamı tercih etmiş, Rahmi ve Süleyman Nazif de Türkiye'ye dönmüşlerdi. Filibeli Hilmi ve 17 tıbbiyeli Fizan'dan af ile geri alınmıştı. (18)

---

(18) Aynı eser, sahife: 195.

Abdülhamid hanın Paris'teki bu başarılı operasyonu geçici ve arızidir. Zira Sarayın artan baskısı hürriyet fikirlerinin daha da filizlenmesine neden olmuş, meşruti hareket önce Batılının oyunu olarak tezgahlanmışken bu kerre bir zorunlu ihtiyaç haline gelmiştir. Ve muhalefet artık milli bir hüviyete bürünmekte, muhalefet saray mensupları arasında da güçlenmektedir. İşte damat Mahmut paşa ile çocukları Prens Sabahattin ve Lütfullah beylerin 1899 yılı içinde Avrupaya geçmeleri ve Prens Sabahattinin ilk Jöntürk kongresini Paris'te toplaması önemli bir olaydır.

2 — KAHİRE'de İttihad ve Terakki fırkasının çalışmaları :

Londra'ya kaçan Murad bey, oradan Kahire'ye geçmiş ve Kahire'de Mizan gazetesini çıkarmıştı. O sırada Kahire'de tanınmış Jöntürklerden Doktor İsmail İbrahim, Hasan Arif, Reşid bey, Eczacı Mustafa bey gibi zevat da bulunuyordu. Reşid bey Kahire'de bir de gazete çıkarıyordu ki bu gazetenin adı: BASİRETÜL ŞARK'tır. Osmanlı hükümetinin Mısır fevkalade komiseri Muhtar paşanın yaveri Ahmet Saip bey de Jöntürklere yardım etmekte idi. Cemil paşanın daire müdürü olan Suad bey de aynı şekilde Jöntürklere yakınlığı ile tanınırdı. Onun içindir ki Mısır ve bilhassa Kahire Jöntürklerin iltica merkezlerinden başta geleni idi. (19)

Mısır ve bilhassa Kahire Jöntürklerin âdeta yayın merkezi haline gelmişti. Kanuni Esasi gazetesi, Mizan, Basiretül şark gazeteleri hep Osmanlı muhalefetinin neşir organıdır. Kahire'deki matbaa Jöntürk

---

(19) Aynı eser, sahife: 176.

yayınları için bulunmaz bir imkândı. Namık Kemal'in Celâleddin Harzemşah ve Cezmi isimli eserleri bu matbaada teksir ve Türkiye'de dağıtılmıştır.

Jöntürklerin emin beldesi olan Kahire'ye Padişahın baskısından kaçan pek çok ittihadçı da katılmıştı. Ancak Kahire'deki matbaayı ele geçiren bazı zevat şahsi çıkarlarına düşmüştü. Cenevre şubesi ile Kahire arasında irtibat kesilir gibi idi ve Cenevre'deki muhalifler Kahire'yi kontrol ve hesapları tetkik ile matbaayı gözden geçirmek üzere Tunalı Hilmi beyi Kahire'ye gönderdiler.

Hilmi bey Kahire'ye geldiği zaman Kahire şubesinde reis Hoca Kadri Efendi, kâtip Salih Cemal ve veznedar da Ali Ziya beydir. Dernek mensupları arasında Doktor Hamid, doktor Pertev, tıbbiyeli Vehbi ve Faik, Harbiyeli Yusuf bey ve bir de hafiyelik ettiği sanılan Tevfik bey ile Tarsusizade Münif bey bulunuyordu. Şeyh Necmeddin ve kardeşi Vahyi efendi de Trablustan firar edip Kahire'ye gelmişlerdi. (20)

Hilmi bey hesap tetkiki için gelmişti, ancak taraflar arasında bir niza çıkmasından da çekiniyordu. Bazı olaylar da meydana gelince Hilmi bey Kahire'de uzun süre kalmak zorunda kaldı. Hilmi bey Kahire'de iken Diyarbakır'dan kaçan Ferit bey, İstanbul'dan kaçıp gelen Ali Mazhar, Abdülkerim, Hadi, Saffet beyler ile gazeteci Emin bey de Kahire'ye iltica etmişti. (21)

Hilmi bey Kahire'de iken Mehmet Ali paşa ile de görüştü ve bir genel kongre yapılmasında yardımını rica etti. Paşa, Meşveretçilerin de katılması şartı ile bir kongre toplanmasına razı oldu. Bu sırada Ka-

(20) Aynı eser, sahife: 235.
(21) Aynı eser, sahife: 235.

hire'ye iki yeni İttihatçı da geldi. Bunlar Cide'den kaçan Bahriyeli Fahri ve Haydar beylerle Trablusgarptan kurtulan Tıbbiyeli Ethem Ruhi ve Nazmi beylerdi. Hilmi bey onlarla da görüştü ve Kahire'de yeni bir gazetenin neşri için yaptığı çalışmalar da müsbet sonuçlandı. Böylece 3 Eylül 1899 tarihinde Bahriyeli Rıza beyin idaresinde HAK isimli bir gazetenin yayın hayatına girmesi sağlanmış oldu. (22) Hilmi bey bu çalışmaları yanısıra cemiyet merkezinde de değişiklik yapmış, yönetim kurulunu Mehmet, Emin, Faik, Nazmi, Haydar, Fahri, Rıza, Ziya, Ahmet ve Cemil beylerden teşkil etmiş, Hoca Kadri Efendi ile Salih Cemal'i teşkilâtın dışında bırakmıştır.

Kahire şubesinde Hilmi bey ve Mehmet Ali paşa tarafından planlanan kongrenin Brindizi'de toplanması ve kongrenin 15 Eylül 1899 tarihinde yapılması uygun görülmüş, yurt içi ve yurt dışındaki tüm İttihat ve Terakki şubeleri de kongreye birer rapor hazırlamışlardı. Ancak, Ahmet Rıza bey kongrenin Brindizi'de yapılmasına muhalefet ederek Roma'da yapılmasını istemiştir. (23) Ancak bütün çabalar boşa gitmiş, Brindizi kongresi toplanamamıştır.

Kahire'deki olayları iyi takip etmeye mecburuz.

Mısır'da mücadele veren kişiler basınla, eylemle, propaganda ile Padişahın düşürülmesi ve Meşrutiyetin iadesi için büyük gayret göstermişlerdir.

Mısır fevkalâde komiseri Ahmet Muhtar paşanın yaveri Ahmet Saib bey, İttihat ve Terakki Cemiyetine hizmet için görevinden istifa etmiş ve Kahire'de SANCAK gazetesini çıkarmıştır.

Hilmi beyin teşebbüsü ile gerçekleşen HAK ga-

---

(22) Aynı eser, sahife: 236.
(23) Aynı eser, sahife: 248.

zetesi Bahriyeli Rıza bey tarafından Kahire'de yayın hayatına sokulmuştur.

Kahire'de Jöntürklerin yayınlarının basıldığı ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin neşriyatının basıldığı Kanuni Esasi matbaası Salih Cemal bey tarafından kurulmuş ve cemiyete uzun yıllar hizmet etmiştir. Bu arada Kahire'de bir gayrimüslimin Leon Fehim isimli bir şahsın da SADAYI MİLLET diye bir gazete çıkardığını hatırlamak gerekir. (24)

Damat Mahmut paşanın oğullariyle beraber Kahire'de yerleşmesi Abdülhamid'e karşı çıkan muhalefet gurupları için Kahire yeni bir canlılık kazanmıştır. Damat Mahmut paşanın Mısır'a gelişi 1900 senelerine tesadüf eder ve Ahmet Celâleddin Paşanın Avrupa gezisinin neticesi meydana gelmiş bir olaydır. Damat Mahmut paşa ve oğulları Mısır'da birtakım entrikalarla karşılaştılar. *Ancak etki altında kalmadılar.* Ne olursa olsun Sultan Abdülhamid Han'a muhalefete devam edeceklerini de bir beyanname ile açıkça ilân ettiler. (25)

3 — CENEVRE'de Jöntürkler ve İttihad ve Terakki ile ilişkileri :

Abdülhamid Han'ın Meclis-i Mebusanı kapatıp Kanuni Esasiyi geçici olarak yürürlükten kaldırması Yeni Osmanlıları *tekrar birleşmeye* ve *mücadeleye* sevketmiş, Ali Suavi bir isyan hareketine tevessül ederek Padişah Abdülhamid'i tahttan indirip yerine tekrar Murat V.'i getirmek istemişlerdir. Ali Suavi vakasından sonra, yani Çırağan baskınından sonra Jöntürklerin tekrar sahneye çıktıkları görülüyor. 1878

---

(24) Aynı eser, sahife: 295.
(25) Aynı eser, sahife: 297.

mayısında meydana gelen Çırağan olayını Kleanti Skaliyeri olayı takip etmiştir.

Çırağan olayı ve Skaliyeri hâdisesi Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeye yönelik küçük birer isyan hareketi olup, Saray tarafından şiddetle bastırılmıştır. Ancak bu iki olay sebebiyle Abdülhamid Han tam bir huzursuzluğa düşmüş, Jöntürklerin kendisini her an hâl edecekleri korkusuna kapılmış ve bu korku bir süre sonra onda vehim haline gelmiştir ki Jöntürk hareketine karşı girişilen şiddet eylemlerinin gerçek nedeni bu vehim olmuştur. Nitekim olayların hemen akabinde Divanı Harb kurulmuş, Jöntürk liderleri bir bir mahkeme huzuruna çıkarılarak hüküm giymiştir.

Bu hâdiseden sonra komiteye dahil olanlardan bir kısmı ülkeden kaçmış, yakalananlar da tevkif edilmişlerdir. Yapılan muhakemeleri sonunda çoğu idama mahkûm edilmiştir. Ancak Padişah Abdülhamid Han idama mahkûm olanların cezalarını affederek sürgüne tahvil etmiştir. Avrupa'ya kaçan komite üyesi Ali Şefkati bey Napoli'de yerleşmiş ve 1879 yılında İSTİKBAL gazetesini çıkarmaya başlamıştı.

Ne var ki Avrupa'ya kaçanlar çeşitli merkezlerde faaliyet göstermesine rağmen Jöntürklerle İttihadçılar daha çok Paris ve Cenevre'de kümelenmiştir. Nitekim İttihad ve Terakki kurulmadan önce Avrupa'da faaliyet gösteren Jöntürkler basın üzerinde durmuş ve neşriyatları Türkiye'de, bilhassa İstanbul'da adım adım takip edilmiş, ilerde İttihad ve Terakki Cemiyeti adı ile kurulacak muhalefet cephesi bu neşriyat ile beslenmiş ve efkârı umumiye haline getirilmiştir. Abdülhamid'e karşı olanlar, Jöntürkler, Meşrutiyetçiler ve sürgünler genellikle fikir ve yönetim merkezi haline getirilen Paris ve Cenevre'de üst-

lenmiş, tüm irtibat bu merkezlerden sağlanmış ve bunlar ayrıca Kahire ile de sıkı işbirliği halinde bulunmuşlardır. Gerçi Avrupa'nın çeşitli yörelerinde Jöntürk faaliyeti ve neşriyatı devam ediyordu. Örneği: Paris'te İSTİKAMET, HAYAL gazeteleri, Cenevre'de OSMANLI, Brüksel'de SELÂMET, Londra'da HÜRRİYET, HİLAFET isimli gazeteler neşriyatına devam etmekte idi. Ancak Osmanlı aydınlarının fikri sistemleri yoktu, bir birlik halinde değillerdi ve bu yoldaki adımlar da AHMET RIZA, MİZANCI MURAD ve PRENS SABAHATTİN tarafından zamanla atılmış oldu. Mizancı Murad Kahire'de faaliyet gösterirken Ahmet Rıza bey Paris'te MEŞVERET gazetesi ile temayüz etti.

Meşveret ilk defa Paris'te yayın hayatına girdi. Ancak Paris'teki neşriyat Saray tarafından dikkatle izlendi ve sonunda çeşitli siyasi baskılarla kapatılması cihetine gidildi. 12 Nisan 1896 tarihinde Fransız hükümeti Meşveret'in yayın hayatına bir kararla son verdi. Fakat Ahmet Rıza başlattığı mücadeleyi durdurmak niyetinde değildi, hemen Cenevre'ye geçti ve Meşveret'i orada çıkarmaya devam etti.

Meşveret gazetesi İttihad ve Terakki fırkasının resmî organı olarak faaliyet gösteriyordu. İttihad ve Terakkinin merkez komitesi Paris'te idi, 1897 yılında toplanan umumi heyet merkezin Cenevre'ye nakline karar verdi. Cenevre'deki merkez komitesi başkanlığına Çürüksulu Ahmet bey getirilirken Paris şubesi reisliği de Ahmet Rıza beye verildi. Meşveret'in Türkçe nüshasının Cenevre'de devamı da alınan kararlar arasında idi.

İttihad ve Terakki fırkasının merkez komitesinin Cenevre'ye alınması boşuna değildir, çünkü fikrin yapıcısı olan Jöntürkler o sıralarda Cenevre'de top-

lanmıştı, güçlü bir teşkilât halinde ve birlikte idiler. Ezcümle: Çürüksulu Ahmet, Murad, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Ethem Ruhi, Feryad gazetesi sahibi Mustafa Ragıp, Mısır darphane nazırı Esat, Mithat Şükrü, Şefik, Tunalı Hilmi, Şeracettin, doktor Hasan, Lütfi, Akil Muhtar, Nuri Ahmet, Reşid bey gibi Jöntürk ve İttihadçılar Cenevre'de bulunmakta idiler. Nitekim İttihad ve Terakki fırkası merkez komitesi başkanlığına da Çürüksulu Ahmed bey getirildi. (26) Bu kişilerin İttihad ve Terakki fırkasında birleşmeleri de gösteriyor ki İttihad ve Terakki Cemiyeti Jöntürk hareketinin resmî kuruluşu olan GENÇ OSMANLI Derneğinin devamıdır ve hareketin siyasi hüviyeti de Jöntürk fikirlerini taşımaktadır. Nitekim Cenevre'de Ahmet Rıza'nın neşrettiği ve İttihad ve Terakki fırkasının resmi organı olan MEŞVERET yanında Jöntürkler de bir gazete çıkarmakta idiler. Bu gazete Cenevre'de yayınlanmakta olan OSMANLI GAZETESİ'dir.

Osmanlı sarayına korkulu rüyalar gösteren ve Padişah Abdülhamid'I tedirgin eden en önemli dış merkez Cenevre idi ve burada toplanmış bulunan Jöntürklerden çok çekinen Padişah, onların kazanılması için Ahmet Celâleddin paşaya yetki vermiş, Paşa da reisleri Murad beye haber göndermiş ve yapılan mülâkat sonunda Murad bey İstanbul'a dönmeye karar vermişti. Onun İstanbul'a dönüşü ile birlikte Cenevre merkezi dağılmış, daha önce belirttiğimiz gibi üyeler çeşitli memuriyetlerle Cenevre'den ayrılmıştır.

---

(26) Aynı eser, sahife: 178.

II

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİNİN FİKİR YAPISI VE SİYASİ TUTUMU

I — KURULUŞTAKİ TEMEL FİKİR :

İttihad ve Terakki Cemiyetinin ilk kuruluşu gizli bir siyasi cemiyet hüviyetiyle siyasîdir. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusanı dağıtması, Kanuni Esasinin yürürlükten kalkması ve Jöntürklere karşı girişilen şiddet hareketleri aydınların ve muhaliflerin birleşmesine sebep olmuş; ve neticede bir muhalefet cephesinin oluşturulmasına karar verilmiş ve bu karar ışığında hareket eden Jöntürkler ve muhalifler Meşrutiyetin ilânına kadar devam edecek savaşlarını İTTİHAD ve TERAKKİ Cemiyeti adı altında teşkilâtlanmak suretiyle yürütmüşlerdir.

Bu bakımdan İttihad ve Terakki Cemiyetinin ilk kuruluş gayesinin sadece siyasî olduğu açıktır. Bu gaye:

1. Padişah Abdülhamid II.'yi tahttan indirmek ve onun yerine meşruti idareyi geri getirecek bir veliahtı padişah ilân etmek,

2. Geçici olarak yürürlükten kaldırılan KANUN-İ ESASİ'yi yeniden yürürlüğe koymak,

3. Meclis-i Mebusanın derhal toplanmasını sağlamaktır.

İttihad ve Terakki fırkasına mensup olanlar Meşruti bir idarenin zorunluluğuna inanmış kişilerdir. Ancak Hürriyet fikri üzerinde sathi olmaktan ileri bir ihtirasları yoktur. Ve bu fırkanın dıştan gelen Hürriyetçi neşriyata kapıldığı doğru ise de bu neşriyatın «fazla derine gitmeyen bir liberalizmi aşıladığı ve aydınları bu görüşte harekete getirdiği» gözönünde tutulursa satıhta kaldığı da açıktır. (27) Şu hale göre İttihad ve Terakki Cemiyetinin mücadelesi bir hürriyet mücadelesi değildir. Onların hürriyetçi fikirleri Meşruti bir idare için zorunlu olan siyasi eşitlik ve azınlıklara hak tanıma şeklinde hülâsa edilebilir. Bu düşünce tarzının ise Batı tarafından kuvvetle empoze edilen bir siyasi görüşten başka bir anlamı yoktur.

İttihad ve Terakkinin Jöntürklerin fikri yapısını siyasi bir eyleme dönüştürdüğü de bir gerçektir. Bunun sonucu: İttihad ve Terakki Cemiyeti illegal kuruluş olmaktan çıkıp legal kuruluş haline gelince siyasi bir güç olmuş ve devlet yönetimine hâkim olmakla Osmanlı Devletini yeni bir mecraya sürüklemişlerdir ki niyetleri ve şahsiyetleri ne olursa olsun sonuç ihanet ve devletin inkirazı olmuştur. Bu belki de İttihad ve Terakki fırkası mensupları için kötü bir alınyazısıdır amma gerçekleri tahrif etmeye ve bunları büyük vatanseverler olarak ilân etmeye de realite imkân vermemektedir. Her biri bir değer, namus ve ahlâk timsali olan bu şahsiyetler maalesef bir araya gelip büyük bir siyasi güç olunca Devlete

(27) Şerif Mardin, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), sahife: 21.

ancak kötülük ve ihanet verebilmişlerdir. Ancak bunun da sebepleri üzerinde tefekkür edersek görürüz ki İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları ve Jöntürkler Avrupa'dan kapma fikirlerle bir devrim öncüsü olmak istemişlerdir. Oysa ki aktarma su ile değirmen dönmez; esaslı bir kültür ve tecrübeye ihtiyaç vardır, genç Osmanlılar ve ittihadçılarımız ne bu kültüre, ne de bu geniş tecrübeye sahiptir; onlar daha çok heyecanlarına mağlûp ve Batının kalkınma hızı ile askerî zaferlerine karşı hayrandır. Sosyal görüşleri yoktur, sosyal görüş diye aldıkları şeyler de aktarma su gibidir, bize yabancıdır. Siyasi kanaatleri bile gariptir. Bir yandan hürriyet nutku çekerlerken bir taraftan da Padişaha bağlılıkları devam etmiştir. Hürriyet mücahitleri olarak ortaya çıkmalarına rağmen Padişahın mürüvvet ve ikramlarına sırt çevirmeden rahatlıkla devlet yönetimine katılmış ve paralarını almakta bir sakınca görmemişlerdir. Gençleri en çok tahrik eden Çürüksulu Ahmet paşa, Cenevre'de isyan hazırlığı yaparken Belgrad ateşemiliteri olması teklif edilince hemen koşmuştur. Hepsinin durumu birbirinin benzeridir ve esasen ittihadçıların asıl maksadı ne hürriyettir, ne demokrasi. Onların gerçek istekleri Devletin bekâsı ve Batıya nazaran geri kalmış olan Türk toplumunun derlenip toparlanmasıdır. Bunu nasıl yapacaklarını bilemediklerinden sathi fikirlere zebun olmuşlar; gerek sosyal, gerek siyasi, gerekse askeri yönden inkirazı durdurmaya muvaffak olamadıkları gibi devleti de bir çıkmaza sokarak koskoca bir imparatorluğu, sarhoş ve müsrif mirasyediler gibi, birkaç yıl içinde tüketmişlerdir. Allaha şükür ki Türk ulusu bu adamlar yüzünden yok olma tehlikesi ile karşı karşıya iken Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ortaya çıkması ile yok

olmaktan kurtulabilmiştir. Evet, İttihad ve Terakki fırkası Türk ulusu için çok acı bir hatıradır. Kendilerine mensup olanlar onları ne kadar savunursa savunsun gerçek ortadadır ve bu acı hakikat Osmanlı devletinin sonunu çizmiştir. Çünkü:

a. İttihad ve Terakki fırkası mensupları istibdatı bir şahısta görmüş ve o şahsa karşı kin ile düşmanlıkla hareket ederken sebep ve neticelere inememişlerdir.

b. Siyasi hedefleri bir prensip ve ideolojiye yönelik değildir. Sadece belirli şeylerin yapılmasını istemekten ibarettir.

c. Toplumun yapısından haberleri yoktur, vasi düşünme iktidarından mahrumdurlar. Akılları kadar hisleri de olaylara karışmıştır.

d. Fikri yapıları sakattır, yani oturmuş bir ideolojileri, bir sistemleri olmadığı gibi Batdıan aldıkları fikirleri de kendi bünyelerine intibak ettirememişlerdir.

e. Kuruluş gayeleri siyasi bazı hareketlere ve kine dayandığı için bütün hareketleri hissi bir havaya bürünmüş ve meydanda siyaset şuuru kalmamıştır.

Bu ve benzeri sebepler pek çoktur. Gerçek şudur ki kuruluşta hiç bir temel prensipleri yoktur. Meşruti idare isterken bu meşrutiyetin Osmanlı toplumuna nasıl uygulanacağını bile tesbit edememişlerdir. Padişahın birleştirici unsur olduğuna inanırken tüm mücadelelerini Padişahın şahsına çevrmieleri akıl almaz bir tutumdur ve İttihad ve Terakki fırkasının daha kurulurken ne sonuç vereceği bellidir.

Siyasi fikirleri böyle olduğu gibi sosyal anlayışları, devlet idaresindeki stratejileri de pek farklı değildir. Bir yanda OSMANLILIK, bir tarafta TÜRKÇÜ-

LÜK, bir başka gurupta da İSLÂMCILIK hâkim fikirdir. Bir yandan POZİTİVİZMİ savunurken bir yanda ULUHHİYET fikirleri yaşar. Bir kısmı İNGİLTERE derken, bir gurup ALMAN hayranlığındadır. İşte İttihad ve Terakki böyle bir acaip kırkanbardır.

II — İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASININ DIŞ SİYASET ANLAYIŞI :

İttihad ve Terakki mensupları Avrupa ülkelerinin ileriliğini çeşitli sebeplere bağlarken iç politikada kendi fikriyatlarını Batı kaynaklarından esinlenerek hazırlamışlardır. İç siyasette ne düşündükleri pek belli değildir, zamanla çeşitli alternatifler ortaya çıkar ve onlar muhtelif guruplara ayrılırlar. Dış siyaset anlayışları da aynı periyodik sırayı takip eder. karşısında zayıf kalan Osmanlı Devletinin inkirazını önlemek için düşündükleri gerçek tedbirler yoktur, olaylara göre vaziyet alırlar ve Devletlerarası ilişkilerde de aynı davranışlarını tekrar ederler. Resmî bir parti olarak teşkilâtlanıp siyasi hayata hâkim oldukları zaman aralarında çeşitli görüş ayrılıkları belirir. Bir kısmı Fransa ve İngiltere ile dostluğa önem verirken diğer bir kısmı Avrupa dışında dost arar. (28) 1910 yıllarında yeni müttefikler arayan İttihadçılar kararsız ve karışıktır. Almanya ile siyasî ve askerî işbirliği isteyenler yanında Batı devletleriyle dostluğu devam ettirmek isteyenler de mevcut. Tarafsızlığı savunan da var, bir cepheye katılmak isteyen de. Meselâ Enver paşa Alman ittifakının baş savunucusudur, fakat halk ve bir kısım İttihadçı bu fikre kar-

---

(28) M. Philips Price, Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, sahife: 95.

şıdır. (29) Türkiye'nin Batı karşısında tarafsız kalmasını devletin hayatiyeti için zorunlu görenler arasında İçişleri Bakanı Talât paşa ve Maliye Bakanı Cavit beyler vardır amma İttihad ve Terakki içinde entrika ve gizli oyunlar döndüğü için bu çeşitli alternatiflerin hiçbirisi münakaşa edilemez, en güçlü olanın istediği istikamette bir dış politika uygulanır ki bunun sebebi kuruluşta gerçek bir hazırlıkları, fikri yapıları olmamasıdır.

İttihad ve Terakki fırkasının İkinci Meşrutiyeti ilân etmesi Batı devletlerinde müsbet karşılanmış, yalnız İngiltere biraz tereddüt geçirmiştir. Meşrutiyetin ilânından en çok memnun olan ülke Fransa idi. Zira Fransızlar yeni yönetimin kendi kültür etkileri altında olduğunu düşünerek Osmanlı devletine daha çok hâkim olacaklarını hesap ediyorlardı. Bu yönden Meşrutiyetin ilânı Batıda müsbet etki yapmıştır.

Ancak gayeleri gerçekleşen İttihadçılar siyasi hatalarını içerde yapmaya başlayınca muhalefet bu kerre onlara yöneldi. Ve idaredeki basiretsizlik bazı fanatik yobazların isyanına ve 31 Mart 1909 olayına meydan verdi. Bu irtica hareketi bastırıldı amma İttihad ve Terakki köksüz yapısı itibariyle bu yeni olayı da istismardan geri kalmadı. Hareket ordusu İstanbul'a geldi ve 31 Mart vakasını düzenleyenleri tecziye ettiği gibi verdikleri ültimatom ile isteklerini de yaptırdılar.

Hareket ordusu subayları arasında da fikri birlik yoktu. Bilhassa Erkânıharb yüzbaşı ve hareket ordusu kurmayı Mustafa Kemal, İttihadçıların orduyu siyasete sokmalarına karşı idi. Ne var ki, İttihadçılar bu düşünceyi paylaşmadı ve Mustafa Kemal'i

(29) Aynı eser, sahife: 97.

bu görevden aldılar, yerine Enver ve İsmail Hakkı bey tayin edildi.

Hareket ordusunun başarısı, 31 mart vakası, padişah Abdülhamid hanın hâlli gibi olaylar İttihad ve Terakkinin gücünü arttırdı ve ittihadçılar artık devlet içinde devlet olmuşlardı. Islahat yapacaklarına muhaliflerini susturmayı başlıca gaye edindiler. Devlete hakim oldukları zaman belirli bir siyasi görüşleri olmadığından zamanın şartlarına göre davranmayı yani dümen suyunda gitmeyi tercih ettiler. «İkinci meşrutiyetin ilanında Bosna'yı ilhak eden Alman peyki Avusturya olduğu halde, Padişah siyasetine ayak uydurmak için İngilizlere husumet tevcih edildi; Almanlara dost nazarı ile bakıldı. Bu suretle dış siyasette de isabetsizlik gösterildi» (30). Dış siyasetlerindeki basiretsizlik Batılı ülkelerin aleyhimize gizli ittifaklara girişmelerine sebep oldu. 24 Ekim 1909 da Rus çarı ile İtalyan kralı arasında Boğazlar ve Trablusgarb hakkında imzalanan mukaveleyi Rusya ile Bulgaristan arasında imzalanan bir başka anlaşma takip etti. Bu ittifakların peşinden diğerleri sökün etti. Osmanlı devleti İttihadçıların inhisarına girdikten sonra dış siyaset her gün daha da bozuldu, bunu Balkan Harbi faciası; Balkan harbi yaraları sarılmadan birinci cihan harbi takip etti. Ve böylece kurtarıcı olarak ortaya çıkanlar büyük bir devleti kısa bir sürede yok ediverdiler. Sonra da bunlara vatanperver demek düştü arkada kalanlara. Acıdır ki İttihad ve Terakki mensupları kişisel meziyetleri olan kimselerdi amma devlet içi idarede hiçte namuslu ve meziyetli kalamadılar. Kızıl

(30) Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâb Hareketleri ve Milli Mücadele, sahife: 535.

sultan dedikleri, istibdat temsilcisi, zalim diye adlandırdıkları sultan Abdülhamid hanı mumla aratan bir politika güderken dış siyaseti rezil ettiler ve herkesi Osmanlı devletine karşı ittifaklara adeta zorladılar.

III — İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASININ İÇ SİYASETTEKİ HATALARI :

Dış siyaseti bir facia ile sonuçlanan ittihadçıların iç politikaları da ayrı bir faciadır.

İttihad ve terakkinin siyasi hayata hakim olması Nazım bey olayı ile başlar. Selanikte bulunan ittihadçılar Selanik merkez kumandanı kaymakam Nazım beye bir suikast düzenler. Bu suikast İsmail Canbulat beyin yardımı ile Mustafa Necip tarafından gerçekleştirilir. Saray bunun üzerine Enver ve Niyazi beylerin tevkifini ister, onlar da kaçar ve gizlenir. Bu suikast teşebbüsünde Nazım bey ölmemiş, yaralanmıştır. Enver bey olaydan sonra Tikveşe kaçmış ve Tikveş'te hürriyet ilan edilmiştir. Resneli Niyazi bey de arkadaşları ile görüşerek Meşrutiyetin ilanı için dağa çıkmaya karar vermiştir. Rumelide başlayan isyan süratle gelişmiş, Sarayın Selanik ve Manastıra gönderdiği memur ve komutanlara suikastler yapılmış, Manastırda polis müfettişi Sami öldürülmüş, Selanik'e gönderilen Şemsi paşa ise postane önünde kurşunlanarak öldürülmüştür. Niyazi bey halkı silahlandırmış, teşkil ettiği tabur ile Manastıra gelmiş ve Şemsi paşanın yerine tayin edilen müşir Osman paşayı Manastırdan Resneye götürmüştür. Manastır valisi Hıfzı paşa sarayın telaşı üzerine gönderdiği raporda ittihad ve terakkinin çok güçlü olduğunu bildirmiş, Saray bu olaylar karşısın-

da endişeye düşerek ikinci Meşrutiyeti ilan kararını vermiştir. (31)

Görülüyor ki İttihad ve Terakki cemiyetinin Manastırda bulunan birkaç cesur adamı ile Meşrutiyet ilan edilebilmiştir. Resneli Niyazi bey ve Atıf beyin cesareti ve Manastır teşkilatı yöneticileri miralay Sadık, yüzbaşı Habib, topçu teğmen Yusuf Ziya, piyade teğmen Tevfik, vilayet tercümanı Fahri beylerle bu iş başarılmıştır. Selanik merkezinde ise miralay Hasan Rıza, kaymakam ve erkanı harb Faik ve Cemal beyler, erkanıharb binbaşı Fethi Okyar, İsmail Hakkı, manyasizade Refik, Talat, Rahmi beyler görevliydi. Bu zatlar gerçekten ideal insanlardı amma toplu olarak faydalı olamadılar. Nitekim Manyasizade Refik, Meşrutiyetin ilanından sonra hastalanmış ve ölüm döşeğinde arkadaşlarına: «Biz meşrutiyeti ilan için canla başla çalıştık; fakat korkarım ki bu çocuklar memleketi batıracaklar» diyerek nedamet hissini açığa vurmuş ve gerçekte de bu ittihadçılar devleti batırmıştır. (32)

Osmanlı padişahı Abdülhamid han, cüretli Manastır ve Selanik ittihadçılarının baskın hareketleri karşısında Meşrutiyeti ilana karar verdiği tarihte Küçük Said paşa sadrazamdır. Said paşa, Selanikten iki ittihad ve terakki cemiyeti murahhası istedi. Cemiyet merkez idare heyeti bu kişiyi seçti ve Selanik'ten İstanbul'a gönderdi. Meşrutiyetin ilanı için hükümetle görüşmeye giden bu iki ittihadçı Talat ve Cavid beylerdir. Bu görüşmelerde sadrazam Said paşa meşrutiyet kabinesi namına hazırlanacak hattı hümayuna (Harbiye ve Bahriye nazırının tayini

---

(31) Aynı eser, sahife: 470.
(32) Aynı eser, sahife: 47C.

padişah hakkıdır) diye bir kayıt koymak isteyince buna şeyhül islâm Cemaleddin efendi itiraz etmiş, bu kaydın kanun-i Esasiye aykırı olduğunu söylemiştir. Arada geçen şiddetli münakaşalar sonunda sadrazam Said paşa istifaya mecbur edilmiştir. (33) Said paşa yerine sadrazam olan Kâmil paşa ile cemiyet üyeleri arasında gene ihtilaflar olmuş, fakat bu arada Recep paşanın harbiye nazırı olması padişah sultan Hamid tarafından kabul edilince anlaşma mümkün olabilmiştir.

Kamil paşa kabinesi kurulduktan sonra vilayetlerde seçimler yapılmış ve Meclisi Mebusan 4 Aralık 1908 tarihinde Padişah Abdülhamid hanın riyasetinde ilk toplantısını yapmıştır. Bu mecliste mevcut 226 mebustan 142 si Türk, 60 ı Arap, 25 i Arnavut, 23 ü Rum, 12 si Ermeni, 5 i Yahudi, 4 ü Bulgar, 3 ü Sırb ve birisi de Ulah'tır. (34)

Meşrutiyetin ilanı ve meclisi Mebusanın toplanmasından sonra İttihad ve Terakki üyeleri hükümetin bütün işlerine müdahale etmeye ve kendi isteklerini yaptırmaya kalktılar. İttihadçılar ne yaptıklarını bilmiyorlardı. İlk istekleri Bosna-Hersek'ten mebus çıkarmaktı. Oysa ki bu Avusturya ile Osmanlılar arasında bir siyasi olay olacaktı. Nitekim oldu da. Bu isteğe karşı çıkan Avusturya Bosna-Herseki kendi sınırlarına ilhak etti. Bulgaristan kethüdasına alelade bir memur muamelesi yaptıklarından dolayı ittihadçılar bir hata daha işlediler. Kral Ferdinand ittihadçıların bu hatalarına cevap olarak İstiklalini ilan etti. Dr. Nazım ve Bahaeddin beyler boşnakların Selanik'e iskanında israr edip onları Selanik'e getirdiler, bu çok ağır mali külfetlere sebep oldu ve

---

(33) Aynı eser, sahife: 477.
(34) Aynı eser, sahife: 477.

neticede yine Bosna'ya iade edildiler. (35) İttihadçıların Meclis ve hükümet ilişkileri hergün bir yeni olayla daha da karıştı. Hüseyin Cahit beyin verdiği takrirler İttihadçıların ölçüsüz ihtiraslarını ortaya koyuyordu. İttihad ve Terakki ricali devletin her şeyine müdahale etti. Vilayet merkezlerinden bucaklara, askeriyeden nazırlara kadar her yerde ikinci bir kudret ve emredici kuvvet haline geldiler. O kadarki sadrazam Kâmil paşa bunlar hakkında (Rical'ül gayb) tabirini kullanmak ihtiyacını duymuştur. (36)

İttihad ve Terakki mensuplarının devletin her kademesine müdahaleleri ülke için zararlı oluyordu. Bilhassa orduyu alet edip siyasi oyunlara girişmeleri çok tehlikeli bir davranıştı amma bunların içine iktidar ihtirası hakim olunca entrika her şeyin yerini aldı. Meşrutiyeti Selanik ve Manastırdaki idealist askerler tahakkuk ettirdiği halde Paris ve Cenevre'deki Jöntürkler harekete sahip çıkmakta gecikmedi. Böylece siyaset oyunları fırkanın içinde birbirlerinin ayağına çelme takmak şeklinde hızla gelişti.

Meşrutiyetin ilanından sonra İttihad ve Terakki fırkası Selanik'te legal ilk genel kurulunu topladı. Toplantıda: Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve yüzbaşı Refet bey (paşa)nın teşkil ettiği bir gurup ordunun siyasetten uzak tutulmasını, subayların cemiyetten ayrılmasını ve fırkanın siyasi bir parti olarak askerlerden uzak olmasını teklif ettiler. Bu teklif kabul edilmedi ve bu sebeple teklifi yapanlar İttihad ve Terakkiden ayrıldılar. Fakat fırkanın siyaseti devlete ve millete büyük zararlar verecek şekilde gelişme ortamına itilmiş oldu.

---

(35) Aynı eser, sahife: 478.
(36) Aynı eser, sahife: 479.

Bundan sonra fırkanın merkezini İstanbul'a nakletmesinden sonra çeşitli tarihlerde birçok kongre yapılmıştır. Bu kongrelerde alınan kararlar meclis kararı gibi hükümete uygulatılmış ve bir siyasi teşekkül askeri güçleri de arkasına alarak devlet içinde devlet haline gelmiştir.

İttihadçıların baskılarına karşı Mecliste derhal muhalefet gurupları teşekkül etmiş ve bunlar basınla da propağanda faaliyetlerine girişmiştir. Fakat bu muhalefet hareketi İttihadçıların hoşuna gitmediği gibi müsamahakâr da olamamışlardır. Nitekim 31 mart vakasını bastırdıktan sonra Abdülhamid'i tahtından indiren İttihad ve Terakki fırkası ondan sonra her şeye hakim oluverdi. Sultan Reşad halife ve sultan ilan edildikten sonra Abdülhamid II. Selanik'e kelebent edildi. Meydan İttihadçılara kalınca hemen muhalefeti susturma yoluna gittiler. 31 mart vakasına dahil olup olmadıklarını araştırmadan prens Sabahattin tevkif edildi, muhalifleri olan Ahrar partisi ricali de bu tevkiften nasibini aldı. Tabii ki kendilerini dinlemeyen idealist harbiye öğrencileri de cezalandırılmakta gecikmedi. Bütün bu baskılar devam ederken İstanbul'da bulunan mebuslar ve ittihatçılara karşı çıkanlar yeni yeni partiler kurmakta gecikmiyordu.

İttihad ve Terakki fırkası merkezi umumi heyeti kendilerine katılmayan herkesi düşman gördükleri için muhaliflerini sözle, hatırla yada silahla susturmaktan kaçınmıyordu. Böylece kendilerine muhalif olanlara hayat hakkı tanınmadı. Abdülhamid Hanın şiddetle çekindiği idam sehpalarını bu ittihadçılar ülkenin üzerine kara bir gölge gibi diktiler. Cinayet ve suikastlere bile tenezzül ettiler. Böylece içerde kızıl sultan dedikleri Abdülhamid'e rahmet

okutacak bir yeni terör ve dehşet devrini başlatmış oldular.

IV — İTTİHAD VE TERAKKİ FIRKASI VE JÖNTÜRKLERDE DEĞİŞİK AKIMLAR:

Ondokuzuncu asrın ilk yıllarında başlatılan Tanzimat hareketleri, Yeni Osmanlılar ile İttihad ve Terakki fırkası Osmanlı devletinin inkirazını önlemek için girişilmiş islahat hareketleridir amma hepsi yabancı kaynaktan esinlendiği ve devletin milli ihtiyacına, milletin istek ve iradesine uygun olmadığından yarar değil, zarar getirmiştir. Bunların Batıdan esinlendiklerini söyleyebiliriz. Lakin hiç birisi ciddi bir felsefi sistemi, ya da siyasi bir ideolojiyi veya sosyal bir doktrini benimsemiş değildir. Osmanlı devletinde islahat ve inkılâp hareketlerinin derinliğinde hissi ilişkiler, derin aşağılık kompleksleri, Yabancı unsurların etkisiyle kafalara işlenmiş dengesiz fikirler, satıhta kalmış kopyalar ve devletin vatandaşlarını teşkil eden ayrı ırk ve dinlere mensup insanların yarattığı psikolojik bunalımlar yatar.

Ahmet Rıza'nın temsil ettiği POZİTİVİZM karşısında mizancı Murad'ın islâmi kanaatleri bazan bir şahısta çelişkilerle dolu bir manzara arzeder. Ali Suavi'de olduğu gibi bir an dinci, bir an dinsiz, bir zaman hilâfetçi, bir vakit meşrutiyetçi kesilen bu Osmanlı inkılâpçılarından ülkeye elbetteki yarar sağlanamazdı.

Ahmet Rıza'nın etrafında toplanan pozitivistlere karşı Mizancı Murad'ın çevresinde oluşan islamcı gurup aynı fırkanın liderleri durumunda kalmıştır. Bir tarafta Türkçülük akımı gelişirken diğer yönde Osmanlılığı savunanlar da aynı fırkada veya aynı muhalefet cephesinde birleşiyorlardı. Muhafazakar-

İslamcılarla yenilikçi pozitivistler ayrı telden çalarken ideal bir devlet reformuna elbette imkan bulunamazdı.

Bu akımların yanı sıra sosyalist düşünceler de ülkenin aydınları için ilginç görünüyor, liberalizmden halkçılık ve kapitalizme kadar her görüş ülke aydınlarında kendine mecra bulmakta idi. Bunun yanı sıra Osmanlı prensleri de birbirine cephe alırken yönetim şekilleri üzerinde de ayrıcalıklar belirdi. Merkeziyeti savunanlarla bu düşünceye karşı çıkan ve prens Sabahattin'in başını çektiği ademi merkeziyetçilerin varlığı da ayrı bir kargaşalık konusu olmaya devam ediyordu. Kısaca söylemek gerekirse Osmanlı toplumu yirminci asra yirmi gurupla girmiş, acaip bir fikir ve ideoloji keşmekeşine düşmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi hazırladığımız (OSMANLI DEVLETİNDE İNKILÂP VE FİKİR HAREKETLERİ) isimli eserimizde verilmiştir. Ancak burada da birbirinden farklı guruplara temas ve liderlerine atıfta bulunmak gerekir. Ülke yirminci asrın ilk yıllarında çeşitli siyasi ve sosyal akımların etkisindedir ve şu guruplar ortaya teşkilat halinde çıkmış, liderleri ve neşriyatları ile Türk aydınına etki yapmak istemektedir. Şöyle ki:

1 — Türkçülük akımları :

Bu fikir akımını ilk defa Jöntürkler ortaya attı. Sonra fikir İttihad ve Terakki cemiyetinin bazı üyeleri ve Türk aydınları tarafından benimsenerek doktrine edildi. Ali Suavi ile başlayan Türkçülük akımı tüm Türk aydınlarını etkilemekte gecikmedi. Bu akımın İttihad ve Terakki temsilcileri: Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçora, M. Fuad Köprülü, Halide Edip Adıvar, Mehmet Emin, Hüseyin Cahit Yal-

çın, Akil Muhtar, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Fikirlerini yaymak için 1911 de Türk Yurdu ve 1912 yılında da Türk Ocağı Derneğini kurdular. Yayın organları Türk Yurdu Dergisidir.

2 — İslâmcılık akımları :

Mısır'da Mizancı Murad bey islamcı kanaatleri savunuyordu, etrafına çok kalabalık bir gurup toplanmıştı. Mizan gazetesinde fikirlerini yayıyordu. Zamanla islami görüş ve kanaatler PAN-İSLAMİZM halini aldı. Pan-islamistlerin başında Prens Sait Halim paşa vardı. Bu guruba dahil olan aydın ve rical arasında: M. Şemseddin, Musa Kazım ve Hacı Fehim gibi önemli kişiler de vardı. Bunlar imparatorluğun zayıflamasını islami esaslardan uzaklaşma ile izah ediyor ve bu sebeple Kuranı kerim hükümleriyle amel edilmesini, Batıdan aktarılan kültürel, dini ve toplumsal fikirlere şiddetle karşı çıkıyorlardı. (37) İslamcılar 1909 yılında İttihad ve Terakki gurubundan koparak İttihad-ı Muhammedi adıyle bir parti kurdularsa da bu parti mensupları 13 Nisan 1909 da meydana gelen 31 mart vakasının kışkırtıcısı kabul edilerek kapatıldı.

3 — Batılılaşmanın gereğine inananlar :

Millet ve devlet olarak yenileşmeye mutlak surette inanan Batı taraftarı bu guruba dahil olan aydınlar arasında Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Süleyman Nazif, Kılıçzade Hakkı, Ahmet Muhtar lider isim olarak hatırlanır. Ne var ki bu yenileşme taraftarları arasında da fikir birliği yoktur. Din konusunda,

---

(37) Prof. Dr. Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967, sahife: 24.

örf ve adetler konusunda biri birilerine ters düşecek çelişkiler içindeydiler. «Batıcılara göre Türkler Avrupada kalsalarda, Asyaya çekilselerde onlar için yenileşme kaçınılmaz bir zaruretti. Bununla beraber, Batıdan alınacakları seçerek almak ve milli değerlere saygı göstererek Doğu ile Batıyı ahenkli bir şekilde bağdaştırmak fikrini de savunuyorlardı. Batıcılar birbirinden farklı derecelerde, dinciliği meslek edinmiş zevata muhalif olmakla beraber inanç kaynağı olarak Müslümanlığa ve onun evrensel değerlerine inanıyorlardı. Osmanlılığı ise, hem çeşitli milletlerden meydana gelme bir devletin birliğini sağlayacak ana bir prensip olarak, hem de imparatorluğun temeli ve kuvvet kaynağı olan İslamiyeti mantıken tamamlayan bir unsur olarak kabul ediyorlardı. Bunun için Batıcılar, Türklerin milli özelliklerine göre imparatorluğa yeni bir düzen verme düşüncesini savunan Türkçülere karşı vaziyet alıyorlardı.» (38) Keza Batılı taraftarlar Türkçülerin TURAN idealine karşı (İRFAN) idealini ortaya atmışlardı. Bunlar uygulanacak tedbir olarak tek kadınla evlenmeyi, kadınların hürriyete kavuşturulmasını, Batılı bir medeni kanunun kabulü ile şeriat mahkemeleri yerine laik mahkemelerin kurulmasını, latin alfabesinin kabulünü, kapitalist zihniyetin yokedilmesi amacıyle tekkelerin kapatılmasını ve ekonomik alanda da milli bir ekonominin kurulmasını, sanayileşmeyi ve yol ve ulaşım araçlarının geliştirilmesini savunuyorlardı. (39)

4 — **Osmanlılık taraftarları :**

Devletin kurtuluşunu islahat hareketlerinde gö-

---

(38) Aynı eser, sahife: 25.
(39) Aynı eser, sahife: 26.

ren rical, Osmanlılık fikrinin kurtuluş olacağına inanıyordu. Yeni Osmanlılar cemiyeti üyelerinin çoğu bu kanaatte oldukları gibi bu fikir tanzimatçılarda da vardır. Yeni Osmanlılar yaptıkları mücadele sonunda kanuni esasinin neşrine muvaffak oldular. Böylece Osmanlılık fikri yani Osmanlı imparatorluğunun bütün tebaasını eşit vatandaş saymak fikri 1876 kanuni esasisi ile kabul olundu ve nazari olarak 1918 yılına kadar yürürlükte kaldı. Gerçekte ise azınlıklar arasında başgösteren milliyetçilik cereyanları Türkler tarafından da benimsenince Osmanlı vatandaşlığı fikri manasını kaybetti. (40)

5 — Prens Sabahattin ve ademi merkeziyetçilik:

Osmanlı devletinin son çağında ortaya çıkan fikir akımları ve fikir adamları tetkik edilirken en çok dikkati çeken kişi Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin sosyolog ve siyaset adamıdır. 1877 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1948 senesinde İsviçre'nin Neuchatel kentinde ölmüştür. Damat Mahmut Celaleddin paşanın oğludur. Annesi sultan Abdülmecid hanın kızı Seniha Sultandır. Sarayda değerli öğretmenlerin eğitiminden geçen prens Sabahattin 1899 yılında Paris'e gitti. Bu ara Atina ve Kahire'de de bulundu. Oralarda Jöntürklerle işbirliği yapan prens bu guruplardan birisinin lideri de oldu. Meşrutiyetin ilanı tarihi olan 1908 yılına kadar yurt dışında kalan Prens, LA REVUE dergisinde çıkan yazılarıyle dikkati çekti. 1906 yılında TERAKKİ adlı bir dergi çıkardı. Bu dergisi iki yıl kadar aylık olarak neşriyatını sürdürebildi. 1908 de İstanbul'a döndü. 31 mart vakasından sonra tutuklandı (1909). Bu arada

(40) Aynı eser, sah: 22.

siyasi düşüncelerini birinci izah, ikinci izah ve üçüncü izah adlı kitaplarında yayınladı. Ortaya attığı ademi merkeziyet fikri gençler üzerinde etkin olunca NESLİ CEDİD isimli kulübü kurdu. Fakat bu ocak siyasi bir hüviyet alınca 1911 yılında kapatıldı.

Ademi merkeziyetçi görüşleri ittihadçılara ters düştüğünden arası açıldı. İttihadçılar ona cephe aldılar, hele Balkan harbi sırasında yazdığı bir yazı ittihadçılarla arasını tamamen açtı. Mahmut Şevket paşa suikastine adı karıştığından ve bu yüzden mahkum olduğundan Paris'e kaçtı. 1919 yılında Türkiye'ye döndü, sosyal ve siyasi görüşlerini açıklayan yazılarını seri halde yayınladı. 1920 yılında tekrar Avrupaya gitti. Cumhuriyetin ilanından sonra Osmanlı hanedanı Türkiye'den sürüldüğü için o da vatanına dönemedi, İsviçre'de yerleşti.

Prens Sabahattin Türkiye'de ferdiyetçi sosyoloji anlayışının temsilcisi ve kurucusudur. Fert toplum için değil, toplum fert içindir diyen Prens: Türkiye'nin gelişmesini özel teşebbüsün gelişmesine bağlıyor, devlet yönetiminde ademi merkeziyet anlayışının yerleşmesini istiyordu. Ademi merkeziyetçiliği ülkenin kurtuluşu için şart gören Prens 1911 de yayınlanan bir eserinde Türkiye'nin meselelerine eğilmiştir ve bu kitabının adı: Türkiye nasıl kurtarılabilir? dir. (41)

---

(41) Meydan Larousse, cilt: 10, sahife: 321.

— V —

SONUÇ

Osmanlı Devletinin inkılâb ve reform hareketleriyle inhitat ve inkirazdan kurtulmasını düşünen, giriştikleri eylem ve düşüncelerle devleti kurtaracağına inanan Jöntürklerle İttihatçılar, ne yazık ki, tasavvur ve tahayyül ettiklerini bulamamış; yarar yerine zarar, hizmet yerine ihanet; Batı tekniği ve Batı ilmi adına anarşi ve dejenerasyon; Medeniyet adına kompleksler ve yıkıcı adetler getirmiş; bir gaye için yaptıkları her eylem ters sonuç vererek gayelerine bizzat kendileri ihanet etmiştir. Her biri samimi, heyecanlı, ülkelerinin kalkınmasını özleyen, yenilik isteyen, idealist ve namuslu birer insan olmalarına rağmen aldıkları sonuç, tek kelime ile, İhanettir. Ve insanlık tarihinde bu kadar çelişkili bir ikinci gurup insan göstermek mümkün değildir. Bu kadar idealist, vatanperver ve namuslu insanların bu derece vatanlarına bilmeyerek ve istemeyerek ihanet etmiş olmaları akıl almaz bir iştir. Bunlar gibi insanlık tarihinde ne bir eylemci gurup vardır, ne de bu kadar talihsiz bir toplum... Yakın tarihimizin bu mümtaz kişileri derecesinde çelişkili, iyiniyetli, fakat iyi niyetle hain, hizmet zannıyle kötülük etmiş lider, beşer tarihinde ne bulunur, ne de bulunabilecektir. Bu, belki de, Türk toplumunun kötü ve talih-

siz alınyazısıdır. Zira günümüz gençlerinin de hizmet ve yüceliş anlayışlarında aynı çelişkili durum giderek göze batacak ve toplumu tedirgin edecek kadar ileri gitmiş; Anarşik bir mahiyet almıştır. Herbirinin vatan sevgisi ile dolu olduğuna inandığımız çocuklarımızın sağ-sol bölücülüğüne kapılıp vuruşması, ülkeyi kurtarırım diye memleket içinde asayiş ve güveni yıkacak kadar anarşiye sürüklenmesi elbette ki düşündürücü ve üzücüdür. Ancak bu olayların önlenememesi ve dozajını artırırken politikacı ile ilim adamının vurdumduymaz tutumu, tahrikçi ve teşvikçi davranışlardan vazgeçememesi; Halkın, hükümetin ve devletin olaylar karşısındaki vaziyet alışı, maalesef iç açıcı olmaktan uzaktır ve Türkiye'nin hâlâ Jöntürk kafası ile yaşadığını, tarihi olaylardan da ibret almadığını açık ve net bir şekilde saptar.

Jöntürk ve İttihatçılar hareketi, bir milletin vatandaşları için eşsiz bir ders ve benzeri olmayan büyük bir tecrübedir. Bir devletin ve bir milletin kurtuluş ve yüceliği uğruna yapılan hesapsız ve ölçüsüz, zamansız ve plansız hamlelerin o milleti ve devleti nasıl parçaladığını, nasıl yok etmeye gittiğini anlatmak ilmen ve aklen mümkün değildir, amma, Jöntürk ve ittihatçıları tanımak ve bilmek bütün bunları anlamaya yeter ve artar bile.

Jöntürk ve İttihatçıların neden yarar yerine zarar, hizmet yerine ihanet getirdiklerini; Devleti kurtarmak için giriştikleri devrim hareketlerinin neticede hayırdan çok zarara sebebiyet verdiğini ve ihanete dönüştüğünü, devleti kurtarma ve yüceltme hareketlerinin nasıl yıkıma neden olduğunu araştırırsak görürüz ki:

1 — Osmanlı Devletinin reforma ve modernleşmeye ihtiyacı vardı amma bu ihtiyaç dış etkenler,

payandalarla giderilemezdi. İhtiyacın, milli bir zorunluluk olarak ortaya çıkması, kendi bünyesinde oluşması gerekiyordu. Oysa ki, reform hareketleri dış etkilerle ve zorla başlatılmış ve bu hareketler devlet ricali tarafından organize edilmek istenmiştir. Osmanlı devletini çıkmaza sokan ricalin asıl maksadı gerilemeyi durdurup kendi iktidarını müemmen kılmaktı. Bu sebep ve gaye ile hareket ettiklerinden dış gaileler içinde bir çıkış noktası aradılar ve dış etkileri dikkate alıp onların ültümatomları istikametinde birtakım reform hareketlerine giriştiler. Böylece devleti değil, kendi iktidarlarını geçici olarak kurtarabildiler. Ancak bu şekilde hareket eden ve sırf iktidarları için reformatör kesilen Osmanlı devlet ricalinin Osmanlı devletini yenilemesi biraz da insan tabiatına aykırı idi.

2 — Reform ve inkılâb hareketleri, milli bünyenin, devletin varlığını tehdit eden ızdırapların halline değil, dış mihrakların yani büyük ve güçlü Avrupa devletlerinin istekleri istikametine yönelikti. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu hareketler milli ihtiyaca cevap veren sosyo-ekonomik, devrimci ve milli zaruretlerin gerektirdiği hareketler olmayıp siyasi nitelikte bir takım ıslahat teşebbüsleriydi ve gayesi sadece dış baskıyı azaltarak hakim ve egemen yönetici sınıfın iktidarını perçinlemekti.

3 — Reform ve inkılâb hareketleri zamansızdı, erkendi. Halktan gelen bir isteğin karşılığı, bir milli zorunluluğun gereği değildi. Dış etkenlerin devlet ricali üzerindeki baskısı sonucu, devlet ricali tarafından istenmiş, ya da desteklenmişti. Bu ise suni, aldatıcı bir reform ve inkılâb hareketi oluyordu ki, sonuçları millete ve devlete değil, düşmanlarımıza yarar sağlayacaktı. Öyle de oldu.

4 — İnkılâb hareketine girişenler belirli ve müstakar bir gayeye yönelik değillerdi. İdeolojik ve fikrî yapıları yoktu; yetenekli kişiler de olmadıklarından gerekli hamleleri yapma olanakları mevcut değildi. Bunların çoğu paşazade, ya da devlet yönetimine sızmış genellikle hazır yiyen tüfeyli sınıfın çocuklarıydı. Millet ve devlet meselelerine gerçekçi bir eğilimleri yoktu, halkı da tanımıyorlardı. Satıhta gördükleri ve etkilendikleri kör bir Batılı hayranlığı ve Batı heyecanı ile reform yapılmazdı, yapılamazdı.

5 — Jöntürkler arasında birlik te yoktu, olmadı. Gaye ve hedefleri ideolojik olmadığından dağınıktılar. İdeolojik gaye çizerek, milli ihtiyaca cevap verecek bir sistemi oluşturmaya kararlı insanlar geniş bir kültüre, milli sorunlara hakimiyet duygusuna, gerçekçilik içinde harekete sahip olmak zorundadır. Halbuki Jöntürkler bu yeteneklerin pek çoğundan mahrumdu ve hayranlıkla kültür ve kişilik birbirine karıştırılıyordu.

6 — Bunlar devlet hayatında geçici tedbirleri bile akılla, bilgi ve tecrübe ile değil, hisleriyle ve tesiri altında kaldıkları Batının tahriki ile alıyorlardı ve bu davranışları ile batıya angaje oldukları gibi hem devleti yıkıma götürdüler, hem de demokrasinin gecikmesine neden oldular. Elbetteki sonuç devletin inkirazı ve milletin çok ağır şartlara mahkum edilmesi şeklinde tecelli etti.

7 — Devlet reislerinin tüm çabalarına rağmen Jöntürkler ile hükümet arasında ciddi bir dialog kurulamıyor; muhalifler, muhalefeti şahsi çıkarları ve kişiliklerinin özelliğini dikkate alarak yapıyorlardı. Yani muhalefet, bir soruna çözüm için yapılmıyor, muhalefet olsun diye hareket ediliyordu. Mesela devrinin çok müdebbir iki veziri ALİ paşa ve FUAT pa-

şalar çok iyi niyetli, ileri görüşlü ve vatanperver iki şahsiyetti. Muhalefet bu iki paşayı kazanma yerine, Batılıların etkisi ile onları karşılarına aldılar ve karşılıklı düşmanlıkların tohumlarını da atmış oldular. Bu iki paşa şüphesiz ki Jöntürkler kadar devlet ve milletlerini seviyorlardı. Onlar da reform ve güç istemekte idiler amma Jöntürklerden çok daha tecrübeli idiler, dost ve düşmanlarını çok iyi tanıyorlardı, devlet yönetiminin ne kadar zor olduğu idrakinde idiler. Bu cihetten erken ve zamansız atılımlara karşı koymuş, zamansız hareketlerin devlete zarar vereceğini düşünmüş ve gerekli tedbirleri almışlar, gençleri ikaz etmişlerdi. Ne var ki gençler devamlı tahrik edildi, Batı etkinliğinde başarılı oldu ve gençlerin hissi hareketleri, taşkınlıkları tedbirin yerini aldı. Devlet büyüklerinin tedbiri ve düşünce tarzları bunlara ters geldiğinden (siz bilmezsiniz, biz biliriz) havasına girdiler, böylece değerli devlet adamlarının tecrübesi ile gençliğin enerjisi karşı karşıya getirildi ki bir ülke ve devlet için büyük zarardı, hata idi. Jöntürkler bir tarihi fırsatı da kullanamadılar. Vesvese ve şüpheciliği malum olan Abdülhamid han aslında memleketini çok seven, gençlere karşı müşfik bir devlet adamı idi ki onu idare edip doğru hareketlere, başarılı bir reforma neden olabilirlerdi. Bunu anlayamadı ve icra edemediler, onu yanlış ve sert davranışlara iterek hem kendilerine, hem memlekete, hem de meşrutiyete kötülük etmiş oldular.

8 — Osmanlı Devletini, bir takım milli tedbirler alıp belirli hedeflere yönelik bir milli eğitime tabi tutmadan ve neticelerini almadan hemen meşrutiyet istemek, hürriyet ve müsavat şarkıları söylemek, Osmanlı devleti içinde olsa olsa bölünmeyi hızlandırır ve devleti yıkardı. Osmanlı vatandaşı sanıldığı gibi

esir değildi; halk meclisi mebusana gitmeye de pek hevesli görünmüyordu, devletten şikayet de yoktu amma azınlıkların, etnik gurupların Osmanlıdan kopma, ayrı devlet olma ihtirası artık fiiliyata çıkmış, ayrılık mücadeleleri fikir planından eyleme dönüşmüştü. Bu bakımdan Jöntürkler Türk halkının değil, ayrıcalık güdenlerin dileklerini tekrar ederken milli bir ihtiyaca cevap veremiyorlardı. Sadece yabancıların, Batılıların ve azınlıklarla etnik gurupların istediği bir reform türküsü söylüyorlardı ki bu da milli bir zorunluluktan ziyade yabancıların tazyiki ile meydana gelen suni ve yalancı, ülkeye zararlı bir inkılâb hareketinin devleti parçalamasına müncer olmakta idi.

9 — Jöntürk hareketinin fikri yapısı olmadığı gibi ortaya attıkları sloganlar ve prensipler de zamansız ve yersizdi. Mesela ülkede bir devlet vatandaşı olma şuuru ve kültürü sağlanmadan Türkçülükten bahsetmek o büyük imparatorluğu parçalamak anlamına gelirdi. Yine Batının üstünlüğünü teknolojik ve ilmî hamlede görmeyip her şeyi ile Batılı olmaya özenmek kendini inkâr etmek demekti. Bu ise özünden kopma, dejenere olma, aşağılık duygusuna kapılıp milli benliğinden uzaklaşma anlamına geliyordu. Öyle de oldu. Mesela durup dururken İslamcılık bayrağını açmanın ne gereği vardı? Osmanlı padişahı halife idi, devletin resmi dini, kitaplar ve yasalarda yazılı olmasa da, islam dini idi, devlet esasen teokratik bir bünyeye sahipti. Pek bütün bunlar bir gerçek iken ve hiç bir sebep yok iken İslamlık şarkısı söylemek, Hıristiyan, Yahudi ya da başka dinlere mensup kişilerin de aynı şarkıyı fakat ayrı sazlarla çalmalarına davetiye çıkarmak demek oluyordu. Hele Batının bitmeyen Haçlı kini ve Haçlı

zihniyeti varken İslamcılık davasına kalkmak devleti hançerlemek, imparatorluğun temeline dinamit koymakla aynı anlamda idi. Jöntürkler bu gerçeklerin hiç birisini anlamadı, ya da gaflet ve Batı hayranlığı içinde gerçekleri göremediler ve tüm iyiniyet ve çabalarına rağmen hizmet değil, zarar ve felaket getirdiler.

10 — Jöntürkler, kültür seferberliği yerine sakat bir ihtilal seferberliğine girişmişlerdir. Her şeyi Batıda görüyor ve Batıdan bekiiyorlardı. Bu inanç onları kör etmişti; ellerini, kollarını bağlayan bu anlayış yeteneksizlik, tecrübesizlik ve gençlikleri de hesaba katılınca ihanete kadar uzanan bir felaket fırtınası haline geliverdi. Allaha şükürler olsun ki, onların tavsiye ve eylemlerine kulak veren Abdülhamid han, kültür ve bilgi eksikliğinin zararlarını gördü de pek çok eğitim müesesesinin hizmete açılmasına imkan verdi. Böylece birçok okulun açılması mümkün oldu. Jöntürk ve ittihatçılar, çağını tamamlamış bir devletin sonunu görmüşlerdi. Zaman akıyordu. İnsanlık yeni bir aşamaya varmıştı. Hürriyet ve demokrasi fikirleri Batıda yer bulmuş, krallıklar birer birer yıkılmaya başlamıştı. Fransız ihtilalinin ektiği tohumlar yeşeriyordu. Bundan Osmanlıların etkilenmemesi mümkün değildi. Bu bakımdan Jöntürk hareketi bir bakıma tabiatın icabı ve zorunlu idi amma söylediğim gibi bütün iyiniyetlerine rağmen yarardan çok zarar getirmişlerdi. Kendi devlet yapılarını kökten değiştirmeyi düşünmedikleri, gerçek birer ihtilalci ve devrimci olmadıklarından devleti kurtarmalarına olanak yoktu. Yabancı su ile değirmen çalışmazdı, çalışsa bile bu, geçici olmaya mahkumdu. Böyle düşündüğümüz zaman, Jöntürklerin en güzel hareketlerinin padişaha yaptıkları kül-

türel etki olmuştur. Abdülhamid pek çok okulu açtıysa bunun gerçek sebebi Jöntürk hareketidir. Osmanlılar çağlarını bitirmişlerdi amma devlet yapısının değişimi bazı hallerde o milletin de sonu oluyordu. Osmanlı devletinin temeli olan Türk milleti hiç bir vakit ezilmemiş, her sona eren devletin yerine daha güçlüsünü ikame etmişti amma Osmanlıların ondokuzuncu asırdaki reel durumları iç açıcı değildi. Fakat Jöntürklerde de devlete yön verecek güç yoktu. Bu nedenle Jöntürklerin hareketleri devlet bakımından ihanet mahiyetini almakla beraber millet olarak yararlı ve yakın istikbale ait çok müsbet bir hüviyet taşır. Ve onun içindir ki insanlık tarihi bu kadar çelişkili ve orijinal benzersiz bir başka olaya şahit olmamıştır, olması da imkansızdır.

11 — Jöntürkler İttihat ve Terakki cemiyetine hakim olduktan sonra orduyu siyasete soktular. Bu davranış onların en büyük hatası olmuştur; bu hareket belki de bütün güzel ve iyi niyetle yaptıkları davranış ve icraatların tümünü lekelemeye yetmiştir. Çünkü orduyu siyasete sokmakla devletin yıkımını süratlendirmişlerdir. Jöntürkler, devleti kökten yıkmak için değil, devleti islah için teşkilatlanmış, isyan bayrağını açmış, devlet ricaline kafa tutmuş kişiler olduklarından, islahat yerine, son'u çizmeleri onlar için talihsizliktir. Nitekim bunu en iyi gören şahsiyet yüzbaşı Mustafa Kemal ve arkadaşları olmuştur. 1909 yılında Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki fırkası genel kurulunda bu fikrini açıkça söyleyen Mustafa Kemal ve arkadaşları, ordunun siyasete sokulmasına şiddetle karşı koymuşlar, ancak fikirlerini kabul ettirememişlerdi. Eğer İttihat ve Terakki yaranı Mustafa Kemal ve arkadaşlarını dinlemek ve onların düşüncelerini kabul etmek basireti-

ni gösterebilselerdi Türk ulusu herhalde Birinci Cihan Harbi ve Balkan savaşı facialarını yaşamazdı.

Jöntürkler samimi ve inançlı kişilerdi, hepsi İttihat ve Terakki fırkasında kümelendikten ve iktidar olduktan sonra muhalefete karşı takındıkları tavır ile de ülkelerine zarar vermişlerdir. Askeri ve siyasi hezimetlerinin sebebini araştırıp kusurlarını tashih yerine tüm muhalefeti susturmayı amaç edinen ve kör bir inatla hareket eden bu insanlar idam sehpaları kurmaktan da geri kalmadılar. İnançları ihtiras, siyasi görüşleri din haline gelmişti. Bu bakımdan Osmanlı devletini islah etmek için yola çıktıklarından, çok değil, 50 yıl sonra Devleti yok ederek kötü bir sona varmışlardır. Ve bütün bu hareketler Türk ulusu ve gençler için örnek ve ibret olmuş, 1900 yıllarının genç subayları onların hatalarını sezmiş, hezimetlerini görmüş, devletin tarihi görevini bitirdiğini ve demokratik yönteme geçilmesinin şart olduğunu anlamışlardı. Jöntürkler olmasaydı belki de bu genç kafalar devletlerini kurtarmak için yeni reform hamlelerine girişme zorunda kalacaklardı. Amma buna gerek yoktu artık. Çünkü Jöntürkler uzun yıllar çabalamış, devletin bünyesinde reform hareketlerine teşebbüs etmiş, sonuç devletin tam yıkımı olmuştu. Savaşlardaki başarısızlık, devlet adamlarının aczi yeni bir devrimi zorunlu kılıyordu. Jöntürk hareketinin tarihi seyrinde ibret ve ders almasını bilen Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadoluda başlattıkları İstiklal Savaşını zaferle sonuçlandırırken Osmanlı devletini de noktaladılar. Böylece TÜRKİYE CUMHURİYET HÜKÜMETİ kuruldu. Atatürk, Jöntürk hareketinden çok şey öğrenmişti. Evvela doktrine kör bağlılığın hayır getirmeyeceğini sezmişti. Bu bakımdan (doktrin istemem donar kalırız) demiştir.

Sonra ordunun siyaset dışı ve siyaset üstü kalması gereğini kavramış, evvelce savunduğu bu inancın ittihatçılarca kabul edilmemesinin sonuçlarını görmüş, bu sebeple yeni devletin temel ilkelerini (ordu tarafsızdır ve siyaset dışıdır) ilkesi ile birleştirmiş ve Türk inkılâbının tarihini çizmiştir. Saniyen islahat hareketlerinin neticesiz kalmaya mahkum olduğunu görmekle bir milletin köklü devrimlere olan ihtiyacını tesbit etmiştir. Atatürk inkılâbları, Jöntürk başarısızlığının ibret dolu tarihi içinde alınan gerçek tecrübelerle başarı sağlamıştır. Salisen Atatürk, Jöntürk ve ittihatçıları devlet yönetiminden uzak tutma gereğini, onların siyasi başarısızlıklarını gördüğü için benimsemiş ve bu inancında o derece ileri gitmiştir ki hayatının son nefesine kadar Jöntürk ve ittihatçılara endişe ile bakmaktan çekinmemiştir. Nitekim İzmir suikasti olaylarında, Dr. Nazım ve Dr. Cavit gibi insanları affetmeyişi ve onlar hakkında katı davranması bu hissinin eseri olmuştur. Bir imparatorluğu batıranların yeni ve zinde cumhuriyet Türkiyesinin yönetimine karışmaları hata ve suçtu ve bu inançla devlet yönetiminde çok hassas davranıldı.

Eserimizi burada noktalarken, şunun bilinmesinde yarar vardır: Devletler organik bir bünye gibidir; doğar, yaşar ve ölürler. Ölümleri de doğumları gibi sancılı ve olaylıdır. Osmanlı devleti asırlarca yaşamış, tarihi seyrinde çöküş devri gelip çatmıştı. Bunda Batının yükselmesi etken olarak kabul edilse de gerçek değişemez. O da malum akibetine ve sona gidiyordu. Bu yüzden elbetteki sancılı devreler olacaktı. Oldu da. O çağın gençleri Batıyı örnek aldılar, kendilerine bir yol çizmek gereğini duymuşlardı ve bunu uygulamakta tereddüt etmemişlerdi. Niyetleri iyi idi, ancak yetenekleri eksikti; tutumları yan-

lıştı ve halktan gelen değil, dıştan gelen baskılarla hareket ettiler. Milli ihtiyacı değil, dışın talimatını benimsediler. Şartlar öyle idi, çağın gereği o oluyordu. Ne var ki yenilik hareketleri bir devrim gayesine yönelik değildi, daha çok devletin yıkılışını geciktirmek ve iktidardakilerin saltanatının devamını sağlamak amaçlanıyordu. Her ne kadar hürriyet fikirleri yayılmış ise de eylemciler genellikle iktidara yakın kimselerdi ve ortaya attıkları slogan ve prensipler de zamanları için erken ya da yanlıştı. Bu bakımdan hareketin başlangıç ve sonucu ayrı olduğu gibi, gaye ve uygulamaları da çelişkili olmuştur. Bu çelişki içinde Jöntürklerin yarardan çok zarar, hizmetten fazla ihanet ettiklerini söyledi isek bu kanımız, Osmanlı devletinin devamının mümkün olacağı yargısına bağlı değildir. Biz her devletin bir sonu olacağını kabul ediyoruz, yine diyoruz ki, insanlık bir aile gibidir; ya da onlar birbirine bağlı su kaplarını andırırlar. Biri taşarsa diğeri de taşacaktır. Biri karışırsa diğerine de elbetteki etki yapacaktır. Milletlerin hayatında birbirlerini etkilemeleri kadar doğal bir şey olamaz. Bu bakımdan Osmanlı devletinin gücü ne olursa olsun sona ermesi olağandı. Ancak devletin sona ermesi milletin sona ermesi anlamına gelemezdi. Jöntürkler devlet düzenini çağın akışına göre tanzim etmeyi değil, bazı palyatif tedbirlerle batmasını önlemeye çalışıyorlardı ki hataları bu sebeplerdir. Onlar Osmanlılığın devamını değil, Türk devletinin yaşamını gaye edinselerdi belki de çok daha başarılı ve müsbet sonuçlar elde etmeleri mümkündü. Ancak kader her yerde olduğu gibi burada da karşımıza çıkar; ve hükmünü icra eder. Biz bu konuları daha genişlemesine tetkik etmek, tahliller yapmak ve Jöntürk hareketinin fikri,

siyasi ve sosyal sonuçlarını tesbit etmek amacıyla yeni bir eser hazırlama görevini yüklendik. Böylece konuları enine-boyuna tartışmak, hizmetlerini ve ortaya serdikleri fikir atmosferini daha iyi anlamak için (OSMANLI DEVLETİNDE FİKİR VE İNKILÂB HAREKETLERİ) isimli bu yapıtımızı inşaallah yakın bir tarihte okuyucularıma sunmak imkanımız olur. O vakit sizlerle hasbıhal ederek bugün ile dün arasında bir mukayese yapmak imkanını bulur ve bugüne intikal eden dünün hatalarını halen tekrarladığımızı anlar ve günümüz sorunlarına daha gerçekçi bir tavırla yaklaşabiliriz. Kusurlarımızla bağışlanmamızı rica ederim; Şen ve esen kalın.

Yusuf Ziya İnan

İÇİNDEKİLER

İkinci kısım

İTTİHAD ve TERAKKİ CEMİYETİ

— I —

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİNİN FİKİR YAPISI VE SİYASİ TUTUMU

YUSUF ZİYA İNAN'IN YAYINLANMIŞ ESERLERİ:

1 — Yaşamak Kudreti 1955
2 — Velika Köprüsü 1956
3 — Nokta'nın Düşündürdükleri 1957
4 — Unutulan Köşe 1958
5 — İçimizdeki Mevsim 1959
6 — Her gün Güzeldir 1960
7 — İslâmda Mesuliyet 1961
8 — Geldiği Gibi (Tasavvuf) 1962
9 — İslâmda Aile Münasebetleri (1. Baskı) ... 1962
—Orhon Yayınları—
10 — İnsanlığı Tehdit Eden Tehlike: ALKOL 1962
Derneği —Yeşilay Yayını—
11 — İslâmda Aile Münasebetleri (2. Baskı) ... 1963
—Orhon Yayınları—
12 — Avrupadan Sağlanan İmkanlar Raporu 1963
—Yeşilay Derneği yayını—
13 — İslâmda Aile Münasebetleri (3. Baskı) 1963
—Doğangüneş Yayınları—
14 — Türkiye'de Alkol Hareketleri 1964
—Yeşilay Derneği yayını—
15 — Ahlâk Nizamında Din 1964
—Çağdaş Yayınları—
16 — Aşk Yağmuru 1964
17 — İnsana Doğru 1964
—Çağdaş Yayınları—

18 — İslâmda Ticari Ahlâk 1964
—Çağdaş Yayınları—
19 — Ali Nihat Tarlan (hayatı-şahsiyeti
eserleri) 1965
20 — Ehli Beytin Kutsal Kadınları 1965
21 — İslâm Dininde Emirler ve Yasaklar ... 1965
—Okat Yayınları—
22 — Toprağın Babası: Hz. ALİ 1966
—Okat Yayınları—
23 — İnsan Üzerine Deneme 1967
—Çağdaş Yayınları—
24 — İŞÇİ ve Tacirin Sosyal Görevi 1967
—Çağdaş Yayınları—
25 — İman ve Medeniyet 1967
—Okat Yayınları—
26 — İslâm Dininde Sosyal Adalet İlkeleri ... 1968
—Erzen Yayınları—
27 — Tatbikatta İcra Takibi ve İtirazlar 1968
28 — İcra Takibinde Suç Sayılan Fiiller
ve Ceza Davaları 1968
29 — Limited Şirketler 1969
30 — Kollektif Şirketler 1969
31 — İnsan Düşüncesinin Hedefi 1970
32 — Türklerde Batılılaşma Akımı ve
İslâmda Batılı Düşünce 1971
—Akın Yayınları—
33 — Atatürk'te Temel Prensipler 1971
—Akın Yayınları—
34 — Seyyidül Melâmi Muhammed Nur'ül
Arabî 1971
35 — İcra Takibinde Şikayet ve İtirazlar 1973
36 — Fiiller Tecellisi 1974
37 — Sıfat Birliği 1974
38 — Zât Birliği 1974
39 — Hakikat Merdivenleri 1974

40 — Diriliş 1975
41 — Bakabillah 1975
42 — Yeni Bir İnsancıl Felsefe: MELÂMET ... 1975
43 — Ziya Gökalp Türkçülüğü ve Kemalizm 1975
44 — İslâmda İlk Komünist Hareketi ve
bastırılışı: BABEK İSYANI 1976
—Bayramaşık Yayınları—
45 — Kemalist Eyleme Göre İslâm İttihadı ... 1976
—Bayramaşık Yayınları—
46 — Melâmiliğin Tarihi Gelişimi 1976
—Bayramaşık Yayınları—
47 — Tasavvuf ve Tevhid Üzerine Sohbetler (!) 1976
—Bayramaşık Yayınları—
48 — Besmele-i Şerif ve Vahdeti Vücud 1977
49 — Tevhid Açısından İslâmın Beş Şartı ve
Ahadiyyet İdrâki 1977
50 — İslâm Ahlâkı ve Biz 1978
—Boztaş Yayınları—
51 — Çağları Aşan Büyük İnsan:
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî
(hayatı-kişiliği-fikirleri) 1978
—Çağdaş Yayınevi—
52 — Jöntürklerden İttihad ve Terakki
Cemiyetine 1978
—Bayramaşık Yayınları—

İNAN'ın YAYINLANMAYA HAZIR ESERLERİ

1 — Osmanlı Devletinde İnkılâb ve Fikir Hareketleri
2 — İslâmda Temel Kavramlar ve Mülkiyet Hakkı
3 — İslâmda İnanış Çevreleri ve Tanrı Birliği
4 — Türkler, Atatürk ve Bir İngiliz Yazarı
5 — Atatürk İlkelerine Bakışlar
6 — Mevlânâda Akıl ve Aşk
7 — İslâm Dininde Emirler ve Yasaklar -ilaveli ikinci baskı-
8 — İslâm'da Aile Münasebetleri -ilaveli dördüncü baskı-
9 — Dost Mektuplar
10 — Hazreti ALİ'nin Çocukları
11 — İslâm Tarihinde Suikastler ve Cinayetler
12 — Kutsal Şehitler
13 — Seyyit Muhammed Nur'ül Arabi'den Seçmeler
14 — Doğu Savaşları
15 — Yirminci Asırda Melamiler ve Vahdet-i Vücud
16 — Rahmet Ağacı
17 — Hakikat Üzerine Özdeyişler
18 — İslâmda Mesuliyet -ilaveli ikinci baskı-
19 — Allah'a Seyir
20 — Kur'an Hükmüne Göre Sosyal Yaşam.
21 — İslâmda Ekonomi ve Devlet Yönetimi
22 — Tasavvuf ve Tevhîd Üzerine Sohbetler (II)

BAYRAMÂŞIK YAYINEVİ SUNAR :

I — YAYINEVİNİN BASILMIŞ ESERLERİ :

1 — İslâmiyetin Avrupa ve Amerika'da yayılması
(Musa Saffet Bayramâşık)
2 — Türkiye'nin moral kaderi
(Röportaj ve biyografi. Hazırlayan: Musa Saffet Bayramâşık)
3 — İslâm tarihinde ilk komünist isyanı ve bastırılış: BABEK İSYANI
(Yusuf Ziya İnan)
4 — Sağlıklı Yaşamanın Sırları
(Prof. Dr. Victor Pauchet'den çeviren: Dr. Baha Arıkan)
5 — Kemalist eyleme göre: İSLÂM İTTİHADI
(Yusuf Ziya İnan)
6 — Melâmiliğin tarihi gelişimi
(Yusuf Ziya İnan)
7 — Bursa'nın manevî tarihi
(Şaban Aykut)

BAYRAMÂŞIK YAYINEVİ SUNAR :

II — YAYINEVİNİN BASILACAK ESERLERİ :

1 — Türkler, Atatürk ve Bir İngiliz Yazarı
(Yusuf Ziya İnan)
2 — Ordu Psikolojisi
(Dr. Baha Arıkan)
3 — Atatürk İlkelerine Bakışlar
(Yusuf Ziya İnan)
4 — Mevlânâ'da Akıl ve Aşk
(Yusuf Ziya İnan)
5 — Satış Psikolojisi
(Dr. Baha Arıkan)
6 — İslâm Sosyalizmi
(Selahattin Şâr)